

Goriška knjižnica »Franceta Bevka«
ŠTUDIJSKI ODDELEK

36836

1.

DOMOZNANSTVO

3813

OBČNA ZGODOVINA

ZA

NIŽE RAZREDE SREDNJIH ŠOL.

SPISAL IN ZALOŽIL

JANEZ JESENKO.

PERVI DEL.

STARI VEK.

28803

V TERSTU

NATISNIL RUPNIK IN DR.

1871.

Iz knjižnice dr. Franca in
dr. Milka Kosa.

36836/1

931(075.3)

JESENKO Janez

Občna zgodovina

70066561/So

N 66.561/1977

PREDGOVOR.

Tu podajam Slovincem I. del nove zgodovinske knjižice. V prvi versti je namenjena našim srednjim šolam; zato sem jej tudi tvarino po večem tako razdelil, kakor je v knjigah — pri Pütz-u, Gindely-u, Hannak-u i. d. — od ministerstva poterjenih in v šolah vpeljanih razdeljena. Razdelitev je takó pri vsakem spisatelji zeló enaka in bode enaka ostala, dokler se bo zgodovina, zlasti starega veka, spisovala po sedanjih načelih.

Drugače je z obravnavo zgodovinske tvarine. Izvedeni učitelji bodo precej zapazili, da je v tej knjižici zgodovina zastavljena na zemljepis. Pri zgodovini vsakega naroda sem skusil ob kratkem popisati deželo, po kateri je bil naseljen. In v tem, mislim, se ta knjižica bistveno loči od vseh meni znanih šolskih knjig. Ali jej je to na korist ali ne, naj drugi sodijo.

Velike težave mi pa je delala primerna odbira dotične tvarine. Glavno vodilo mi je tu bila mnogoletna izkušnja v šolah; zlasti ona leta, ko sem pri goriški gimnazij imel v tako zvanih slovenskih oddelkih opraviti z izključljivo slovensko mladino, so me dejansko prepričala, da se našim učencem lahko na pol več ponudi, ako se jim ponudi v znani jim materni besedi. Gledé na to neoveržljivo resnico se ne bo nikdo — najmanj pa izkušeni učitelj — spodtikal nad tem, da je knjižici tako zeló naraslo gradivo. — Raznih pravljič, zlasti pri gerški in rimski zgodovini, nisem smel prezirati: enkrat ne, ker so posebno primerne mladinskemu duhu in po večem

v sebi hranijo premnogo нравnih načel; potem pa zahteva tudi zgodovinski poduk v viši gimnaziji in realki, da se učenci ž njimi seznanijo že v nižih razredih. — Tu in tam sem vpletel vmes kako anekdoto; kajti ravno one nam posebno dobro zaznamujejo značaj dotičnega moža ali časa; potem pa tudi zmanjšujejo suhoparnost male šolske knjige, v kateri je treba dejanja le ob kratkem pripovedavati.

Da sem z velikim tiskom hotel posebno poudarjati poglobitve reči, mi še omeniti ni treba; vendar to ne velja izključljivo. Večkrat sem tudi znamenite, celó glavne reči — moral vverstiti med mali tisk, da bi učilna knjiga, že sama na sebi obširna, ne postala preobširna. Brez malega tiska bi se delce bilo poninožilo najmanj za tri pole in primeroma bi mu bila tudi cena preveč narasla.

V Terstu na sv. Petra in Pavla dan 1871.

Spisatelj.

V v o d.

Pojem zgodovine.

Občna zgodovina je znanstveni popis vseh del in dogodeb, po katerih se je vsakokratno stanje človeštva spreminjalo. Njen predmet je notranji in zunanji razvitek držav, — narodov duševno in gmotno življenje. Tako ona popisuje na podlagi zanesljivih, zgodovinskih virov vojske in preselitve narodov, njihove državne ustanovitve in ustave, njihove vere in iznajdbe i. t. d.

Zgodovinska pomočna znanstva.

Ker občna zgodovina vse predele človeškega življenja obsega, zahteva tudi od svojega pisatelja — zgodopisca — raznih vednosti. Najmenitniša zgodovinska pomočna znanstva so pa zemljepis, časoslovje in primerjalno jezikoslovje.

Zemlja ima največi vpliv na razvitek narodnega življenja; ta vpliv razkazuje prirodni zemljepis. — Narodi so v preteklih vekih poveršje zemlje mnogolično spremenili, državne meje premaknili, je raztegnili ali skercili, preseljevali so se celo v tuje dežele ter ustanavljali nova stanovališča. Stakimi premembami se peča zgodovinski zemljepis.

Zgodbe se verstijo po določenem redu ena za drugo; v teku časa se bolj ali manj hitro razvijajo ena iz druge: one so dolgega ali kratkega obstanda. To uči časoslovje (kronologija).

Čas delimo v posebne dele. Najkrajši naravni del časa je dan, ko se zemlja enkrat zavrti okoli svoje osi. Daljši je mesec, v katerem luna zemljo enkrat obhodi. Najdaljši naravni del časa pa je leto, to je, lunino leto s 354 dnevi (— stari Gerki in Rimljanje so sperva po njem računili, sedaj računijo po njem le še Mohamedanci —) in solnčno leto s 365 dnevi, v katerem času zemlja solnce enkrat obhodi. Katoličani in protestanti štejejo leta po gregorjanskem koledarji (po papeži Gregorji XIII. l. 1582 vpeljanem), ki ima 365 dni, 5 ur, 48 minut in $51\frac{1}{3}$ sekunde. Razen navadnih let po 365 ima vsako četrto — prestopno leto 366 dni; mala napaka se skoraj popolnoma s tem poravna, da se vsacih 400 let

opusté tri prestopna. Pravoslovni kristjani štejejo leta po julijanskem (Julij Cesar $\frac{1}{2}$ 43 pr. K.), katerega leto je za nekaj minut predolgo (zato imajo pravoslovni zdaj že 12 dni pozneje novo leto kakor mi).

Razen naravne razdelitve časa pozna časašlovje še umetno, ki posamezna leta od kake spomina posebno vredne dogodbe šteli začne. Ta umetna razdelitev se zove era (začetek letnega števila). Kristjanom deli kristovo rojstvo čas v dobo pred rojstvom in po njem, — kerščansko štetje let. Stari Izraelci so šteli po ustvarjenji sveta 3761 let pr. K. (pred Kristom). Stari Gerki so računili po 4-letnih olimpijadah in te začeli šteli od vpeljave slovesnih iger v Olimpiji l. 776 pr. K.. Rimljanje so šteli leta od ustanovitve glavnega mesta 753 pr. K. Mohamedanci je štejejo od mohamedovega bega iz Meke v Medino (Hežra) 622 po K. Preteklega stoletja so bili Francozi po ustanovitvi ljudovlade ($\frac{2}{3}$ 1792) začeli posebno ero; zaradi prevelike zmešnjave so to štetje že čez 14 let (1805) opustili.

Starodavniki so zemljepis in časašlovje zaradi prevelike važnosti primerno imenovali oči zgodovine; novejša doba pa je dokazala necenljivo važnost primerjalnega jezikoslovja za vsakega zgodopisca. Jezik je kot prvo in najstareše razodelje človeške duše sam po sebi merilo, s katerim se da narodov duh meriti. Kjer so vsi drugi zgodovinski viri starodavnih časov usahnili, se jezik pokaže kot najvažniše in najzanesljiviše spričevalo narodovega začetka in prvotnega razvitka.

Razdelitev zgodovine.

Po času delimo zgodovino v

- 1) stari vek, od prvih zgodovinskih poročil do razrušenja zahodno-rimskega cesarstva 476 po K.;
- 2) srednji vek, do najdbe Amerike 1492 po K.;
- 3) novi vek, do francoske prekucije 1789 po K.;
- 4) novejši vek, do sedanjega časa.

Ker se je na podlagi kerščanstva narodov življenje, zlasti duševno drugače razvijalo kot poprej pri malikovalskih ljudstvih, se občna zgodovina tudi deli v dva dolga veka:

- 1) stari vek, od začetka do kristovega rojstva in
- 2) novi vek, do sedanjega časa.

Stari vek.

Občna zemljepisne opombe.

Zgodovina starega veka se razvija le na tako zvanem starem svetu — v Aziji, Afriki in Evropi; še rečenih zemljin celoma ne obsega, ampak le posebno one pokrajine, ki je sredozemsko-morje obliva. Starodavniki niso poznali severne, vzhodne in jugovzhodne Azije, srednje in južne Afrike pa severne Evrope.

Pervi zgodovinski narodi so si mislili zemljo kot veliko okroglo ploščo, ki jo krog in krog morje — ocean — obdaja. To velikansko celino so primeroma zgodaj ločili v sedanje tri zemljine, v Azijo, kterež so stari zemljepisci tudi Egipt prištevali, v Libijo ali Afriko in Evropo. Tanaj (Don) je ločil Azijo od Evrope, Nil pa od Libije. — Od vesoljnega morja sta bilo samo indijski in atlantski ocean znana. Indijsko morje se je povečem zvalo eritrejsko ali rdeče-morje z arabskim in perzijskim zalivom pa gangeškim zatokom (sinus gangeticus) na vzhodni strani sprednje-Indije.

Od atlantskega oceana (mare externum) so starodavniki naj bolje poznali sredozemsko morje (mare internum); zadnja stoletja starega veka so na severni strani še ločili severno ali germansko morje (mare germanicum) pa vzhodno ali sarmatsko (m. suebicum sive sarmaticum). — Glavni deli sredozemskega morja so bili: ob afriškem obrežji libijsko morje s zatoki syrtis major (velika sirta pri Barki) pa minor (mala s. ali kabeški zaliv) in egiptovsko morje (m. aegyptium); med malo-Azijo in Egiptom feniško morje (m. phoenicium, sedaj sirsko m.); med Azijo in Evropo egejsko morje ali Arhipelag, kterež južni del se je tudi mirtojsko m. (m. Myrtoum) imenovalo, Helespont (dardanelski preliv), Propontis (marmarsko m.). Bosphorus thracicus (carigradski preliv), Pontus euxinus (černo m.), Bosphorus cimmerius (jenikalski ali kerčki preliv) pa Palus maeotis (azovsko m.); ob evropskem obrežju so ločili jonsko (m. ionium), sicilsko (m. siculum), jadransko (m. adriaticum sive superum) pa tirensko morje (m. thyrrhenum s. inferum). Otoka Sardinija in Korzika sta zadnje ločila od sardinskega morja (m. Sardoum).

Veliko hvalinsko jezero (m. Caspium sive Hyrcanum) so imeli za veliki zatok nepoznanega oceana, ki severno Azijo in Evropo obliva.

Občne narodopisne opombe.

Po polti in postavi se vse človeštvo navadno deli v pet plemen: kavkaško, mongolsko, etijopsko, malajsko in ameriško. Zgodovina zlasti starega veka se peča skoraj le z narodi kavkaškega plemena.

Kavkaško pleme že v starodavnih časih stanujoče po Evropi, v zahodni Aziji takraj Oba, hvalinskega morja in Ganga pa v severni Afriki se deli v tri rodove: v kamitski, semitski in indoevropski ali jafetski rod.

Med kamiti ali kušiti so se v starem veku posebno odlikovali stari Egipčanje. Semitje po jugozahodni Aziji se delijo v več posebnih narodov; naj bolj znani so Arabci, Izraelci, Feničanje in Sirci, Babiloncei in Asirci pa Lidijanci. Naj več zemlje pa so posedli mnogobrojni Indoevropejci ali Jafetci. Ločijo se v tri velikanske veje:

a) Arijanci, ki so v prvotni domačiji ostali ali se le po nekterih azijskih pokrajinah naselili kot Iranci (Baktrijanci, Perzijani in Medijanci pa sanskertovski Indijani).

b) Jugoevropejci kot Iberci (?), Traki, Ilirci in Pelazgi; zadnji so se v predzgodovinskem času razložili v Gerke in Italce.

c) Severoevropejci, h kterim se Celti, Germani pa Slovani prištevajo.

Omikopisne opombe.

Oziraje se na to, s čim se narodi pečajo ali s čim se živijo, jih ločimo v lovce in ribiče, v pastirske in poljedelske ali vseljene narode. Povsodi so le poljedelci, ki se s živinorejo, kmetijstvom, obertnijo in trgovstvom pečajo, dospeli do više duševne omike in do obilnega gmotnega blagostanja; le oni so se v zgodovini posebno odlikovali. Omikani narodi se zovejo tisti, ki so k razvitku človeškega rodu z bolj ali manj živo zavestjo posebno veliko pripomogli in na polji občne izobraženosti druge narode daleč prekosili.

Omika raznih narodov se najprej kaže v bogočastji in veri. Po tej se ljudje ločijo v spoznavalce enega boga — enobožnike ali monoteiste (Judje, Kristjanje in Mohamedanci) in častilce raznih bogov — malikovalce ali politeiste (mnogobožniki).

Da zamorejo ljudje drug drugega podpirati in braniti, so zlasti, kar je vseljenih, zvezani v velike družbe — države. Verhovno oblast v državi ima ali en sam človek — samovladar v samovladi (monarhiji), ali se pa izroča več možem vkup, ki se vsako leto ali tudi za več let volijo — ljudovlada ali republika. Republikanska država se zove plemeniška (boljarska ali aristokracija, če se je v njej en stan po posestvu, omiki ali rodu najbolj veljaven, polastil verhovne oblasti, ali pa prava ljudovlada — demokracija, če je vladna oblast v rokah vseh državljanov.

Zemljepisni pregled starega sveta.

A z i j a.

Gorovje. Starodavniki so imeli jako nejasne pojme o naličji velikanske azijske zemljine; kajti popolnoma neznan jim je bil celi njen severni in vzhodni del in celo na zahodu in jugu so le posamezna pogorja bolje poznali. Razne gore maloazijskega polotoka so se zvale taverske (Taurus) zlasti na južnem robu ondote planote (Ararat). Paropamiz (poslej Caucasus indicus) na vzhodnem Iranu. Imaus z emodskimi gorami (zahodni in vzhodni Himalaja). Kavkaz med črnim in hvalinskim morjem je dolgo veljal za skrajno mejo suhe zemlje. Hiperborejsko gorovje (Ural).

Morja. 1) Severni ocean (oceanus septentrionalis s. hyperboreus); vzhodni ocean (o. eous); indijski ocean pa sredozemsko morje s svojimi deli (gl. str. 3.); hvalinsko morje, ki je skoraj gotovo v prvih časih bilo z aralskim jezerom sklenjeno; zato se to jezero še le v 4. stoletji po K. posebno omenja.

Reke. Najznamenitnejše reke so bile: Ganges in Jnd, Evfrat in Tigrid, Halij (Kisil Irmak) pa Granik (Ustvola), Oks (Amu) in Jaksart (Sir) pa Rha (Volga).

Dežele. 1) Mala-Azija, zahodni azijski polotok, je po večem visoka planota, ki jo oklepajo taverske gore; Ida, Sipil in Tmol so najvišji veršaci. Med rekami brežnicami: Halij, Granik, Meander,

Kalikaden. Razni narodi so bili po njej naseljeni; na obrežji in po otocih je cvetelo tudi mnogo gerških naselbin. Posamezne pokrajine so bile: Mizija s Trojo (Ilium); Lidija s Sardami; Karijaz razupitimi morskimi roparji; Cilicija s Tarzom, in druge. Otoči: Ciper, Rod, Sam, Lezb.

2) Kavkaške dežele med črnim in hvalinskim morjem in proti vzhodu do aralskega jezera so bile le poverhoma znane. Ob črnem morji je naj bolj slovela Kolhida po svojih raznih pravljicah.

3) Sirija z libanskimi gorami in brežnico Orontom. Mesta: Tadmor (Palmyra), Antiohija, Damask.

4) Fenicija na obali sirskega morja, na vzhodu od nje pa

5) Palestina. 6) Armenija, gorata dežela na zgornjem porečji Evfrata in Tigrida; mesto: Artaksata.

7) Asirija na levi strani zgornjega Tigrida: Ninive, Arbela

8) Mezopotamija, srednja rodovitna ravan med rečenimi rekami.; Na jugu 9) Babilonija z Babilonom. Od teh dežel na vzhodu stoji iranska višavina; oklepajo jo hvalinsko morje, reki Oks in Ind, eritrejsko morje pa perzijski zaliv. Prostorno planoto pokrivajo ob robu razna pogorja in jo kot naravno terdnjavo varujejo pred tujimi napadi. Arijski narodi so se bili že v praveku po njej razširili. Pokrajine: Medija z m. Ekbatane; Perzida z m. Persepoljem in Pasargadami; Karmanija, deloma puščava, deloma rodovitna zemlja; Gedrozija skoraj sama puščava; Arabozija; Partija; Baktrija z m. Baktro, i. d. Znamenita je tudi Suzijana, po večem v spodnjem tigridskem porečji z m. Suzami.

Indija (sprednja) je bila le deloma poznana; tudi takrat je pod imenom Ofirska dežela slovela kot ena najbogatejših dežel.

Serska t. j. svilna dežela je starodavnikom obsegala del male-Buharije pa severozahodne Kine.

A f r i k a.

Ta nečlenovita zemljina, pri Gerkih Libija imenovana, je bila po svojih notranjih deželah skoraj popolnoma neznana; le njena severna stran je bila posejana z bogatimi in velikimi mesti. Tu so se nahajale države, ki so po starodavnem svetu daleč okrog slovele. Med gerovji so poznali Atlant. Naj viši verhoi merijo čez 10.000' (Miltzin 10.700') in so navadno sè snegom pokriti. Za ondote kraje nenavadne višine so stvarile lepo povedko, da Atlant na svojih ramah nebo nosi. Cirenška planota ob veliki Sirti in libijsko in arabsko pogorje v Egiptu. Daleč na jug v nepoznano povirje Nila so stavili lunine gore (lunae montes). Morje (gl. str. 3).

Med **veletoki** je najvažniši Nil. V zadnjih stoletjih starega veka so poznali njegovi izvirni reki — modri in beli Nil. Obe ste izvirali iz jezer, o katerih pa kakor o njegovem zgornjem teku niso nič natančnega vedeli. Med dotoki je Astabaros (Atbara) po domišljiji starodavnikov z Nilom oklepal otok Meroe.

O Nigru (Nigr) ni bilo dosti več znanega kot njegovo ime.

Dežele, Egipt ob spodnjem Nilu; dalje so bile na severnem obrežji: Cirenška in kartaginska pokrajina (pri Rimljanih A fri-

ka imenovana), Numidija (vzhodni Algier); Mauretanijska (zahodni Algier pa Maroko); Getulija je obsegala neomejeno zemljo na jugu od atlantskih gor; Libija v ožem pomenu, zemlja proti zahodu od Egipta, — k njej se je navadno tudi Cirenajika prištevata. Etiopija je zaznamovala ali vso srednjo Afriko, ali pa le pokrajini od Egipta proti jugu: Nubijo in Abesinijo.

Evropa.

Stari narodi zlasti Feničani so ločili zahodno zemljino od vzhodne in jo po svojem jeziku Evropo imenovali. Južne in zahodne dežele te členovite zemljine so bile bolj naseljene kakor severne.

Gore. Pirenejsko gorovje (Pyrenaei montes); te velikanske gore ločijo kakor nepredert zid Hispanijo od Galije; Alpe (Alpes) so staro Evropo ločile v manjšo gosto naseljeno pa omikano polovico in večjo neomikano; Apenini (Apenninus) v Italiji; Hem ali Balkan na ilirsko-gerškem polotoku; hiperborejske gore. Na levi strani Donave so Rimljani vse gore imenovali hercinski gozd; le nekatere njegove dele so še posebno ločili.

Morje. Razen str. 3 omenjenih delov so še ločili v atlantskem morji: Kanal la manche (fretum gallicum) pa biskajski zatok (mare cantabricum); gaditanski preliv (fr. gaditanum s. herculeum). V sredozemskem morji: genovski; tarentinski in korintovski zaliv (sinus ligusticus, tarentinus et corinthicus).

Reke. V suebsko morje se izlivajo: Visla (Vistula), Odra (Viadrus); v germansko morje: Laba (Albis), Vezera (Visurgis), Ren (Rhenus), Skalda (Scaldis), Temza (Tamesis); v britansko morje: Sena (Sequana); v biskajski zaliv: Loara (Liger), Garona (Garumna); v odprto atlantsko morje: Minho (Minus), Duro (Durius), Tago (Tagus), Guadiana (Anas), Guadalquivir (Baetis); v sredozemsko morje: Eber (Iberus), Rodan, Aren, Tibera, Adiža (Athēsis), Pad; v črno morje: Donava. — spodnji tek se je zval Ister, zgornji pa Danubius, — Dnester (Tyras), Dneper (Borysthēnes); v azovsko morje: Don (Tanais).

Dežele. Gerško in pokrajine na ilirskem polotoku kot: Macedonija, Tracija, Ilirija, Mezija (Bulgarsko) Dacija (Rumunsko); Italija in Hispanija s dotičnimi otoki; Galija, Britanija; Germanija in dežele ob zgornji in srednji Donavi kot: Vindelicija z Recijo (južno Bavarsko, Virtemberško, Tirolsko, Švajcarsko); Norik med Inom in Litavo; na vzhodu od Norika je bila Panonija. Manj znane dežele so bile Kaledonija, (Šotsko), Hibernija (Irsko), prosta Germanija, Sarmacija (Rusko).

I. Azijski in afriški omikani narodi.

Izraelci.

Dežela.

Palestina v prvih stoletjih Kanaan imenovana, se je razprostirala na zahodu do srednjega morja, na severji do Libana, na vzhodu in jugu pa do sirske in arabske puščave. Najimenitnija reka

— Jordan — teče skoz vso deželo od severja proti jugu ter jo deli v pokrajino takraj in onkraj Jordana. Jordan izvira na sneženih hermonskehi višinah in do iztoka v jako slano mervto-morje moči sicer ozki pa najglobokejši zemeljski vsed. Tri jezera: Meromsko, genezaretsko (galilejsko morje 700' pod sirskim morjem) in mervto (1235' pod morjem) ločijo podolgasto dolino v tri stopinje. Po rodovitnosti in podnebji najlepši svet — pravi raj — je ob genezaretskem jezeru, kjer se je tudi zveličar naj rajše mudil.

Svet onkraj Jordana (Pereja) je enoličen; takraj ga pa gore zelo mnogoličnega delajo. Ob morskem obrežji je ozka nižina (pravi Kanaan), sredi ktere gora Karmel stoji. Veča južna polovica je rodovitna, severna manjša pa ima bolj členovito obrežje s pripravnimi pristani. Med to nižino in jordaniskim vsedom se prostira lepo gredje s 2000 do 3000' visokimi gorami. Na severji: Izraelska ravan z goro Taborom; med srednjimi samarijskimi gorami stojita Ebal in Garizim.

Glavne pokrajine se bile od juga proti severju:

- a) Judeja. Ob morji je stala Jafa z lepo luko; Gaza, karavanam pripravno počivališče sredi filistejskega razroda. Jeruzalem je bil na štirih stermih hribeih sezidan.

Gornje mesto je stalo na Zijonu, tempelj pa na Moriji. Na jugu od Jeruzalema: Betlehem in Hebron, na vzhodu pa Jeriha, na lepi zelenici blizo jordankega izliva v mervto-morje.

Samarija z enako imenovanim glavnim mestom; Sihem, središče izraelskih malikovalcev. Galileja: Nazaret in Tiberija: Pereja.

Ta dežela, kaeih 500-600 št. m. obsegajoča, je bila domovina izraelskega ljudstva. Prebivalci njeni so se živili s živinorejo pa z obilnimi poljskimi pridelki. Ob mejah tujemu svetu skoraj popolnoma zagrajena je bila po podnebji in mnogoverstnih pridelkih prav pripravna za visoke namene svojih prebivalcev. Ti so v njej lahko ohranili pravo vero izročeno jim po svojih prededih. Poslej je ponovljena in požalinjena prestopila ozke meje in se širila po širokem svetu. Bliznje morje in prevažna deželna lega na meji dveh velikanških zemljin ste jo o tem času naj bolj pospeševali.

Zgodovina.

- a. Od Abrahama do osvojitve Kanaana (2000-1500 pr. K.).

Sveto pismo pripoveduje o stvarjenji sveta in prvih človekov, o Adamu in Evi. Njuni potomci so se hitro razmnožili, pa zmeraj bolj popačevali. Vesoljni potop jih pokonča, le Noe se ohrani s svojo rodovino v velikanski ladiji. Ker se tudi njegovi potomci — Semitje, Kamitje in Jafetci kmalu udajo malikovalstvu in drugi popačenosti, zapusti Abraham (okoli 2.000 pr. K.), iz semovega zaroda, Mezopotamijo in se preseli v Kanaan. Njegov sin Izak je rodil Eza va in Jakoba. Ezav je začetnik edomitskega razroda. Jakob s pri-

devkom Izrael (t. j. bogoborec) pa zgodovinski oče Izraelcev. Pastirski izraelski narodit se je vsled velike lakote, kot sv. pismo pripoveduje, preselil v Egipt, kjer je od sorodnih Hiskov travnato pokrajino Gosen v vlast dobil. Tu so Izraelci bivali 330 let. Ko so domači kralji (faraoni) po celej egiptovski deželi znova oblast dobili, so jeli jim tuje Izraelce hudo zatirati. Zato jih pelje Mozes iz dežele. Na potovanji skoz puščavo, kjer so se 40 let mudili, so dobili postave, po katerih je bil bog sam najviši kralj ljudstva (bogovlada). Nastopni rod še le pelje slavni voditelj Jozua v obljubljeni deželo, ki jo dvanajstero izraelovih rodov med seboj razdeli.

b. Doba sodnikov ali junakov (1500-1095 pr. K).

Izraelci so se morali neprenehoma bojevati z bližnjimi razrodi, ki so jim sprelepo kanaansko deželo zavidali. Najsilniši med temi malikovalskimi razrodi so bili Medijaniti, Amoniti in Filistejci. Izraelska zavezna država se je njihovim napadom tem manj uspešno upirala, ker ni nikaka trdna vez dvanajstero rodov med seboj vezala. Le sovražnikova sila jim prebudi narodno zavest in krepki junaki jih peljejo od zmage do zmage. Med znanimi junaki se razen Jozua naj bolj odlikujejo Gideon, Jefta pa Simson. Imenovali so jih tudi sodnike (šofetim), ker so kot najmodrejši veljaki tudi v mirnih časih med rodovi posredovali in posamezne tožbe razsojevali. Poslednji sodnik je bil Samuel. Za njega so Amoniti in Filistejci Izraelce posebno pritiskali. Vsled tega postane po deželi nezadovoljnost z ustavo in nerednost se širi. Ljudstvo si izvoli kralja, pričakuje, da ta je bo stiske rešil.

c. Doba prvih kraljev 1095-975).

1. Saul iz benjaminovega roda je bil po zmagi čez Amonite od vsega ljudstva za kralja spoznan. V slavnih bojih je zmagal tudi druge kanaanske razrode, zlasti po Filistejce, ki so takrat bili Izraelcem orožje in orožarje vzeli. Ker se bistroumnemu Samuelu ni hotel v vsem udati, se je moral zadnja leta svojega vladanja s puntarji vojskovati. Med temi je bil tudi David iz judovega rodu. Zarotniki so v zavezo stopili celo z najhujšimi izraelskimi sovražniki. V boji s Filistejci je Saul obupal ter samega sebe ubil.

2. David se je dokaj časa bojeval z nasprotno stranko; ko je vse možke potomce savlove pokončal, se je dežela pomirila, kar se je v osmem letu zgodilo. V srečnih bojih premaga vse bližnje razrode in razširi svoje kraljestvo na vse strani. Tako se polasti tudi bogate tergovine po zahodni Aziji, kajti podložne so mu bile pokrajine od Elata in Eziongebra ob rdečem morji do Tapsaka na spodnjem Efratu; Damask je bil v njegovi oblasti in Tir v prijateljski zavezi.

Tudi notranje razmere svoje države je skušal prav po kraljevo urediti. Sezidal je stolno mesto Jeruzalem, v gorati pokrajini benjaminovega roda. Tu sem prestavi tudi škrinjo zaveze. Božjo čast je prav pristojno povelečeval z godbo pa navdušenimi pesnimi (psalmi). Zadnje čase so mu grenili prepiri njegove rodovine pa punči njegovih sinov.

3. Salamon je zmagal nasprotnike, ki so se ž njim za prestol poganjali. Kraljestvo je pod njegovo miroljubno vladno dospelo do najvišje stopnje duševnega razvitka in gnetnega blagostanja. Na kupčijski poti med Fenicijo in Babilonijo je sezidal Balbek pa Tadmor, na jugu pa z Fenicijani v zvezi podpiral kupčijo v bogati Ofir. V Jeruzalemu sezida Jehovi na čast prekrasen tempelj, sebi pa lepo palačo. Salamonove pesni in pregovori so njegovo modrost slavili daleč po svetu. Za preveliko stalno vojsko in gizdavi kraljevi dvor mu je ljudstvo plačevalo premnogo davkov. Med Izraelci, zlasti v efraimovem rodu je nastajala zmeraj večja nezadovoljnost s kraljevim gospodarstvom, ki je bilo le Jeruzalemu in njegovi okolici na korist, vsem drugim pa na škodo. Salamon je nastali punt zaterl in Jeroboam, puntarski njegov sin, je moral celo v Egipt pobegniti.

Po njegovi smerti začne njegov sin in naslednik Rehabeam ljudstvo že bolj tretji in z davki obkladati. Za to se je desetero severnih rodov spuntalo in pod Jeroboamom ustanovilo posebno kraljestvo. Južno manjše z judovim in benjaminovim rodom se je zanaprej zvalo judovsko, večje severno z glavnim mestom Samarijo pa izraelsko.

V sledečem času občnega verskega propada so se posebno odlikovali preroki. Ti so bili navdušeni možje, ki so se živo poganjali za obstanek narodnega duha in prave judovske vere. Protivili so vrivajočemu se malikovalstvu; mnogokrat so tudi s svojimi modrimi besedami in nasveti določili posvelno osodo svoje domovine.

Izraelsko kraljestvo (975-722).

Elija in Eliza sta najslavniša in najstara izraelska preroka. Notranje in sirske homatije privabijo Asirce v deželo. Ko sta izraelski in damaški vladar napadla Ahaza, judovskega kralja, je ta kljubu preslavnemu preroku Jezajiju poklical Asirce na ponioč. Damask se je Asircem moral udati, Izraelci pa z velikim davkom tujo nadvlado priznati. Da bi se znebil težkega davka in sramotne odvisnosti, se je združil kralj Hozeja z Egipčani. Kar je z vojsko pribumel asirski kralj Salmanasar v Izrael; v kervavem boji se polasti cele dežele, razdere Samarijo ter odpelje izraelsko ljudstvo z vjetim kraljem v asirsko sužnost (722). Potem so prišli asirski naselniki v deželo ter se pomešali z ostalimi Izraelci; njegovi potomci so se zvali Samaritanje.

Judovsko kraljestvo (975-586).

Jezaija in Jeremija sta bila največa judovska preroka. Tudi to kraljestvo se je velikih stiskah zavezalo z Asirci in jim moralo davek plačevati. Ko je pobožni kralj Hiskija hotel deželo popolnoma oprostiti, ga je prerok Jezaja zastonj svaril pred nezanesljivo zvezo z Egipčani. Asirski kralj Sanherib obsede Jeruzalem; kar se začne huda kuga v sanheribovem taboru in Jude reši asirske sile (711). Eno stoletje poslej jih egiptovski kralj Neho premaga pri Megidi (608) in jih podverže svojej oblasti. Kmalu potem pa je babilonski kralj Nebukadnezar premagal Neho in prisilil judovskega kralja priznati babilonsko nadvlado. Ko se je Zedekija je hotel znebiti, ga je prerok Jeremija ostro svaril, da naj se nikar ne naslanja na omahljive Egipčane; vse zastonj! Mogočni Nebukadnezar pride, kralja vjame, Jeruzalem s krasnim tempelnom razdere in Jude odpelje v babilonsko sužnost.

O m i k a.

Sveto pismo obsega vse izraelsko slovstvo. Ono obsega zgodovinska dela (kot 5 mojzesovih bukev, bukke sodnikov in kraljev i. d.) pa razne pesniške in preroške spise (kot jobove bukve, davidove psalme, salamonove pregovore, jezajijevo, jeremijero, ezechielovo, danielovo i. d. prerokovanje).

Med umetnimi napravami so salamonove stavbe naj bolj slovele, zlasti pa narodni tempelj na Moriji. Tuji umetniki in zidarji iz Tira so ga napravili iz dragera gradiva. Z drugimi umetnostmi kakor s slikarstvom in kiparstvom se Izraelci niso dosti pečali. Vera jih je zaverala; kajti bati se je bilo, da bi jih bile podobe in kipi k malikovalstvu zapeljavale.

Feničani.

D e ž e l a.

Ozko obrežje ob sirskega morja se zove po svetem pismu Kanaan t. j. nižina. Feničanje so poselili to malo deželico, kacic 40 milj dolgo in semtertje komaj miljo široko. Na vzhodni strani jo mejijo libanske — bele gore 8000-9000' visokimi veršaci proti sirskega svetu; dolgo časa so jo tudi varovale proti tujim navalom. Liban, bogat najlepšega lesa za ladijeve se s stermim pobočjem spušča k morju, polnemu varnih luk in ladijšč. Neznatne brežnice z derečim tokom močijo rodovitno zemljico med morjem in belimi gorami, čez ktere nepripravne preseke derže. Podnebje je po raznih krajih jako različno povsodi pa ugodno mnogoverstnim pridelkom; vroče po nižinah, zmerno po višinah. Najimenitnša mesta so bila od od juga proti severju: Tir, Sidon, Berit, Bibel, Arad in Tripolj.

Zgodovina.

Sidon t. j. ribiško mesto je najprej slovel v feniški zgodovini. Stanovalci njegovi so bili tudi krepki mornarji. Za Ramza II. (1390) je bila dežela Egipčanom podložna in Sidonci so mu ladije v davek dajali, pa kmalu je prenehala ta egiptovska sila.

Sidon in posej Tir sta poslala na tuje kraje mnogo nasel-nikov. Prenaseljenje v mali domačiji, notranje homatije, silni na-vali tujih narodov so pogostoma naplovali stanovalce Fenicijo zapustiti in se drugod naseliti; pa tudi kupčija jih je močno vabila v tuje kraje. Naselbine so bile od domovine bolj ali manj odvisne: po der-žavni oblasti odpravljene so jej plačevale razne davke, druge, po za-sebnikih ustanovljene, so pa ob velikem prazniku melkartovem v Tir le poslance pošiljale in ondodnemu svetišču dvojno desetino pla-čevale.

Take naselbine so nastale po azijskih pokrajinah, kamor se je feniška kupčija razširila, kot v Ciliciji (Tarz), v Siriji (Nizib), ob perzijskem (Til) in arabskem zalivu (Elat). Naj bolj so pa slo-vele naselbine ob sredozemskem morji. Najstarše so bile na Ci-pru: Kitij (Kitim) in Hamat (Amathus). Potem so poselili Rod in druge otoke egejskega morja kot Kreto, Lemen, Taz, Citero; od zadnjega otoka so imeli po malih naselbinah ob gerškem obrežji mnogo vpliva do gerškega naroda. Prejadrali so jonsko morje in v Meliti (Malta) ustanovili svoji daljni pomorski kupčiji naj priprav-nišo postajo. Krog Sicilije so cvetele njihove naselbine: mesta Minoa, Motija, Mahanat ali Panorm, Solunta so bila v per-vih stoletjih popolnoma feniška; tudi v severni Afriki so Sidonci ustanovili Hipon pa veliki-Leptid.

Okoli 1.500 je Sidon bil naj slavnije in naj močnejše mesto na feniškem svetu. Potem je počasi propadal. Čez 300 let stopi Tir vsem drugim na čelo. Okoli 1209 se vsled filistejske sile pre-selijo najbogatejše rodovine iz Sidona v Tir. Tirski naselniki so se odpravljali v severno Afriko in v jugozahodne evropejske kraje. V A f r i k i so ustanovili razen malih naselbin Utiko in Hadrumet. Tir-ske ladije so jadrle skoz giberaltarski preliv in z mesti pokrile srebra bogato Tartezido (Spodnje guadalquivirsko porečje), med kterimi je mesto Gade (Cadix) najbolj slovelo. Od Tartezide so jadrli proti severju ter tam obiskovali kositra bogate otoke Kasiteride (ob ju-gozahodnem nosu Anglije), proti jugu pa so veslali do kanarskih otokov. Na severozahodnem afriškem obrežji so Tirjanci imeli okoli 300 cvetečih naselbin. Tir je najbolj cvetel za kralja Hiramna. Ta je dajal svojemu soverstniku in zavezniku, izraelskemu kralju Sa-lamonu, delalce in dragoceno gradivo za jeruzalemski tempelj. Med njegovimi nasledniki so se začeli notranji prepiri zarad prestola; mnogobrojna stranka najimenitnejših Tirjancev zapusti l. 815 doma-

čijo ter se odpravi v Afriko. Naselijo se v starodavni Birsu, ki so potem «Kartago» (Novo-mesto) zove.

Ker se tudi druge naselbine od domovine ločijo, Tir hitro propade. Od vzhoda pridero Asirci v deželo in jo podjarmijo (722). Od tega časa je osoda feniškega naroda navezana na razne spremembe zahodnoazijskih držav.

O m i k a.

Vera. Najimenitniši bog je bil Baal, gospod nebes in zemlje; častili so ga po višinah. Tirjani in feniški naselniki so častili posebno njegovega sina Melkarta, kteremu so Gerki Heraklej rekli. On je potujoče solnce in začetnik človeške omike. Z ladjami je šel, tako so o njem pripovedovali, v Kreta in Hispanijo; v Afriki je učil poljedelstvo in zidal mesta. Balova žena Ašera je bila boginja rodovitne narave; studenci, reke, jezera, drevesa so jej bili posebno posvečeni. Sidonci so jo imenovali Astarto in jo častili kot vojno in lunino boginjo. Grozoviti Moloh je bil malh človeške postave pa bikove glave; njemu so zlasti otroke darovali.

Ustava. Najimenitniša mesta kot Sidon, Tir, Arad i. d. so imela svoje kraljiče, ki so se posvetovali z dvema starešinstvom — z večim in manjšim; vse važne stvari pa je narodni zbor končno določeval.

Obertnija in umetnost. Najvažnije iznajdbe kot pisanje s čerkami, steklo, denar i. d. se Feničanom pripisujejo; vendar ne po pravici. Oni so nekatere iznajdbe drugih narodov le izboljšali in je zlasti razširili po srednjemorskem svetu.

Tako so se v Egiptu naučili pisati in predko ne tudi steklo narejati (Pravljica o iznajdbi stekla slavi brodnike, ki so na morski peskovini iz solitra ognjišče napravili); pri Babiloncih so si izposodili mero in vago, pri teh so se tudi naučili zvezdoslovja, pri Asircih pa tkanja. Negotovo je, ali so škerlat res sami iznašli (Pravljica o psu, ki je ob morji škerlatovec razgrudil ter z rdečim gobcem k svojemu gospodu pritekel). Naj večje zasluge pa imajo v tesanji in rabi ladij. Rudarijo so jako izboljšali in zgodaj znali rudo žgati in kovino liti. Njih rokodelnice so pošiljale na vse strani razno lepotino in dragotino iz zlata, srebra, jantarja in slonove kosti. Njihove stavbe so posebno slovele zaradi velikosti in trdnosti, še bolj pa zaradi okusne izpeljave.

Kupčija. Feničanje so prvi kupci starega sveta. Mala, preobljudena domovina jih je h kupčiji silila, še bolj jim pa stregla njena lega ob sredozemskem morji, v središči omikanih držav in bogatih dežel. Njih ladije in dolge karavane so prinašale blago k najodličnejšim narodom ter ga tam za drugo zamenjavale. Kupčevali so z raznimi pridelki in izdelki. Tako dobivali iz Afrike žito, slonovo

kost, kože, steklo in sužnje; iz Mezopotamije, Indije in Kine razno tkanino in svilo, koralde, bisere in dragocene kamne; iz Arabije kadilo in razne dišave; iz Grecije vino in lončevino; iz Hispanije srebro, volno, morske jegulje in tune.

Kartaginci.

Dežela.

Kartaginska pokrajina je sperva obsegala le mestno okolico. Srčni in premeteni njeni prebivalci se sčasoma polasté velikega afriškega primorja od male Sirle proti zahodu in vzhodu. Vsa dežela se je delila v tri pokrajine: 1) vzhodna ali Syrtika, deloma rodovitna, deloma peščena s pastirskimi razrodi; 2) južna ali Bizacija, deloma gorata, deloma ravna, z dosli rodovitno zemljo; mesta: Hadrumet, mali-Leplid, Taps; 3) severna ali Zevgitana z nizkimi proti morju deržečimi gorami, med katerimi se rodovitne veče in manjše ravni razprostirajo.

Njeno obrežje je povečem stermo pa členovito z jako pripravinimi lukami. Na tej zemlji močeni z malimi brežnicami ste stali Utika nad bagradovim usljem pa Kartagina.

Kartagina, glavno mesto vse dežele, je stala ob morji na malem polotoku ne daleč od sedanjega Tunesa. O svojej velikosti je štela kacic 700000 stanovalcev. Proti suhemu je bila zavarovana s trojnimi trdnimi zidovi, na morskej strani pa se je v dveh lukah zbiralo njeno vojno kot kupčijsko ladijevje. Okolica njena je bila posejana z lepimi pristavami in kakor vsa gosto poseljena Zevgitana posebno dobro obdelovana.

Zgodovina.

Stari Sidonjani so v dvanajstem stoletji ustanovili malo pa trdno odpravnico Birso. Konec stoletja so se je bogati tirske naselniki polastili in jo razširili.

Tirski kralj Maton zapusti po svojej smerti hčer Eliso (Dido), ki je bila stricu Siharbalu (Siheju) udana, in maloletnega sina Pigmalijona, za katerega je Sihej kraljeval. Ko je Pigmalijon dorasel, je prevzel kraljestvo in umoril Siheja, da bi se polastil njegovih zakladov. To je Eliso tako zlo žalilo, da je Tir zapustila. Ž njo so se odpeljale največjavniše in naj bogatejše tirske rodovine in se naselile v severni Afriki blizu Utike. Tu Eliso kupi toliko zemlje, kolikor bi je z volovsko kožo obsegla. Pervotni libijski prebivalci privolije v ta kup. Elisa razreže kožo v tenke jermene in ž njimi oklene velik prostor, na katerem grad Birso sezida. Krog grada kmalu nastane novo mesto Kartagina.

Kartaginci so se hitro polastili severnega afriškega primorja; ondotne feniške naselbine, ki so poprej samostalne bile, so se jim morale udati. Potem so Kartaginci sami odpravljali naselbino v Sardinijo, Sicilijo na balearske otoke, posebno pa v Hispanijo. Ko so Feničanje, odvisni od velikih azijskih držav, oslabele

ter svojo pomorsko oblast izgubili, so jo Kartaginci prevzeli in razširili zlasti ob zahodnem sredozemskem morji pa na atlantskem oceanu.

V poslednjih stoletjih svojega obstanka se niso več zadovoljevali s posamnimi naselbinami in pomorji, ampak hlepel so po širokih deželah. Tako so podjarmili skoraj celo Hispanijo, Sardinijo in zahodni del Sicilije in tudi vzhodnega so skušali v več stoletnih vojskah (480-275) vzeti gerškim Sirakusancem.

(Punske vojske z Rimljani v rimski zgodovini).

Njihova omika se povečem vjema z feniško; le da je v mogočni Kartagini bilo vse na večji podlagi osnovano. Tudi njih duševna naobraženost je med starodavniki slovela po svoji bogati slovesnosti. Silovite punske vojske in naslednje nezgode so jo popolnoma uničile.

Egipčani.

Dežela.

Domačini so egiptovsko deželo (v sv. pismu «Mizraim») imenovali Kemi t. j. črno zemljo, nasproti svetlemu pesku libijske pustole. Ona obsega spodnje nilsko porečje. Ob severnem nečlenovitem in deloma močvirnatem obrežju jo zaliva sredozemsko morje, na vzhodnem peščenem robu pa arabsko. Na jugu meji z Eliopijo (Nubijo), na zahodu pa z libijsko puščavo. Sredi zaznamovanih mej je merila kacic 6000 št. m. in ko so bile najbolj raztegnjene (za časa Ptolomejev) komaj 8700; vendar se je egipčanska zgodovina razvijala le v nizki dolini. To kakih 120 milj dolgo podolnico zagrajaajo libijske in arabske gore.

Sterme arabske gore na vzhodni strani, ki so stanovalcem za njihove velikanske spominke rdeči granit in razno barvani peščenik dajale, so jo ločile od arabskega morja, kamor so le redka pota deržala. Skorej enako visoko libijsko pogorje na zahodu jo varuje kot gola zagraja pred svižem libijske puščave.

Čez nje so deržala memo lepih zelenic karavanska pota v osrednjo in zahodno Afriko. Poglavitna rekel bi edina voda v deželi je čudoviti Nil, ki pri Kartumu postaja iz izvirnih rek belega in modrega Nila. Pri mestu Sieni prestopi s spodnjim tekom deželno mejo, kjer se med lepimi ostrovi Filo in Elefantino zadnjikrat spušča čez zrnečno skalovje in pragovje. Mirnega toka se dalje vali po ozki dolini ter se kakih 20 milj pred izlivom v mnogo panog deli. Starodavniki so njegovo široko delto primerno imenovali «nilov dar»; to pomeljivo ime pa tudi velja za ostalo komaj dve do tri milje široko dolino; kajti brez Nila bi rodovitni Egipt postal enako peščen svet kakor je bližnja Sáhara in Arabija.

Ker le redkokrat in malo dežuje, bi vroče solnce kmalu spremenilo črno zemljo v pustolo. Temu se ustavlja Nil, ker njegove pevodnji leto za letom od junija do konec septembra dolino namakajo. Kopneči sneg abisinskih gorâ posebno pa silni nalivi ob njegovem zgornjem in deloma srednjem porečji ga preobilo napajajo. Voda se napolnja, izstopi iz vodotoča in v avgustu stoji čez 20' nad navadno svojo višino.

Premnogi nasipi so skerbeli, da povodenj ni zemlje tergala, prekopi in žlebovi s zatornicami, in posebni kotli (jezero Meris) pa, da je tudi bolj odlečne kraje namakala. Ob tem času bi se dežela primerjala velikemu jezeru, iz kterega se mesta in vasi kot otoki vzdigujejo. Povodenj preneha in vsa njej dosegljiva zemlja je pognojena z najrodovitnim blatom.

Naravne razmere so imele največi vpliv na življenje egiptovskega ljudstva, na zgodnji početek njegovega kmetijstva, na vožnjo po Nilu, na napravljanje nasipov in prekopov. One so jih tudi prve učile zemljo meriti in solnce opazovati pa letne čase, (setve, žetve, povodnji) zaznamovati. Zemljepisno od drugih narodov ločeni so se od njih tudi razločevali na državnem, duševnem, umetniškem in obertniškem polji.

Dežela se loči v gorenji, srednji in spodnji Egipt.

Gorenji Egipt (Thebais) se začne ob južni meji ter obsega južni del niloegiptovskega porečja. Glavno njegovo mesto so bile Tebe (Diospolis), ob obeh nilskih bregovih. Velikanske njene razvaline se vidijo pri vaseh Luksoru in Karnaku. **Srednji Egipt** je obsegal zadnji del ozke doline do nilskih panog. Glavno mesto Menfida se je tako popolnoma izgubilo, da kar sledu ni pustilo. Na zahodu od njega pa še stojijo grobni spominki — velikanske piramide.

Spodnji Egipt obsega vse obuslje v mnogo panog razdeljenega Nila. Ta kacih 400 št. m. velika delta se na severni strani vriva zmeraj dalje v morje, kjer se pesek in druga nilova gošča poseda. Ob morji tudi svoje poveršje jako preminja; nekdanj obdelani kraji so sedaj deloma močvirnati. Od mesta On-a (Heliopolja) in Saisa so se komaj ohranile nepoznatne sledi; poznejše sezidana Aleksandrija pa je še zmiraj največe mesto cele pokrajine.

Z g o d o v i n a.

Stara doba (od prvih zgod. časov do 2100 pr. K.) Pervi kralj je bil Menes, ki je ob Nilu, s zasipi ograjenem, mesto Memfido sezidal. Med njegovimi nasledniki so kralji četrte rodovine posebno sloveli po svojih stavbah; zovejo se Šufu (Keops), Šafra (Kefren) in Menkevra (Mikerin). Sezidali so največe piramide, ne daleč od sedanjega mesta Kairo. Najviša je keopsova. Najmogočniji kralji so pa bili iz enajste in dvanajste rodovine; njih oblast je presegala ves Egipt. Iz dvanajstega rodu je tudi Amenemha III. (pri Gerkih: Merij). Izkopal je merijsko jezero kamor so nilsko vodo spuščali in

jo čez bližnjo ravnino napeljavali. Zidal je tudi labirint, velikansko državno poslopje z 12. dvori in 3.000 sobami.

Srednja doba ali hiksovsko kraljestvo (2100-1600). Semitski razrodi so pribrumeli čez suško medmorje in ustavili naravni razvitek egiptovskega naroda. Ker so se samo s živinorejo pečali in s svojimi čredami semtertje prehajali, so jim rekli Hiksi t. j. pastirski kralji.

Spodnjega in srednjega Egipta so se bili popolnoma polastili, stare kamitske kralje v Tebah pa so le prisilili jim davek plačevati. Za časa Hiksov so Izraelci prišli v Egipt: sorodni Hiksi so jih prijeteljsko sprejeli ter jim deželico Gosen odločili.

Nova doba (1.600-525) Hiksi so čes 500 let po Egiptu gospodovali. Sčasoma so se tebanski kralji okrepili. Tutmozidi so domovino oprostili tujega jarma; Tutmozid III. prežene Hipse iz njihovega uterjenega tabora Avara (Pelusium) ter jih podi čez medmorje v njih prvotne arabske planjave. Kmalu so se tuji Izraelci umakniti morali.

Njih nasledniki so v zmagovitih vojskah razširili kraljestvo proti Mezopotamiji in se oslavili s premnogimi stavbami. Amenof III. (gerški: Memnon) je napravil ob solčnem vzhodu zvonceče velikane memnonske in amonov tempelj v Luktoru.

Največa pa je bila egipčanska oblast za devetnajstega kraljevega rodu: najslavniši faraon med njimi je Ramz II. (po gerško: Sozostis).

Podjarmil je Nubijo, Palestino in Fenicijo in vse dežele do Efrata. Sezidal je tudi mnogo spominkov, kateri so po raznih krajih nilske doline njegovo mogočnost slavili; najlepši je ramzej, velikanski dvor v Tebah. Stoji ob levem bregu; velikanska kipa (kralj in kraljica) sedaj zvernena ležita. Njegovi nasledniki so se pomehkužili ter hitro izgubili tuje dežele; najbolj znan je Ramzenit s svojimi zakladi.

Kralj je bil dal napravati posebno blagajnico, da bi v njej dobro shranil svoje zaklade. Stavitelj pa postavi en kamen tako, da ga je lahko iz zida vzel. Na smertni postelji razodene skrivnost svojima sinoma, ki sta poslej večkrat v kraljevi blagajnici kradla. Kralj zapečati vrata; vse nič ne pomaga. Potem nastavi krog zakladov polno zanj; kar se jeden vanjo vjame. Drugi brat mu glavo odseka, da bi hudodelnikov ne spoznali. Razkačeni kralj ukaže truplo očitno obesti; k njemu postavi stražnike ter jim zapove vsacega zgrabiti, ki bi obešenega količkaj miloval. Brat kot vinski tovarnik napravljen gre mimo stražnikov, jih prekanj pa vpijani in žalostni materi prinese truplo umorjenega sina. Ko kralj vidi, da ga je upanje prevarilo, okliče, da bode tisti njegovo hčer za ženo dobil, ki jej bi naj bolj prekanjeno delo razodel. Med drugimi pride tudi staviteljev sin ter jej pove svojo zvijačo. Da bi ga obderžala, ga kraljeva hči popade za roko; kar jej roka v roci ostane!

Zvijačnik je bil odsekal mertvemu bratu celo roko ter to kraljevi hčeri ponudil. Kralj se začudi nezaslišani zvijači pa nazadnje vendar zaroči staviteljevemu sinu svojo hčer.

Ko so Ramzidi bili s prestola pahnjeni, je kraljestvo tako zlo propadlo, da so se ga tuji — etiopski kralji polastili in mu čez pol stoletja zapovedovali. Ko so te izgnali, se je vnel nostranji nemir.

Dvanajstero kraljičev se je polastilo dežele (dodekarhija); najznamenitiši med njimi je bil Psametih, ki je sokraljiče užugal in deželo zedinil. Prestol novega rodu je stal v Saisu.

Psa metih (670–616) naseli najete karske in jonske vojake, ki so mu bili pomagali sokraljiče premagati, po svojej deželi; poprej zaperto egiptovsko deželo odpre tudi tujim trgovcem; vanjo je prišlo zlasti dosti Gerkov in Feničanov, ki so se po mestih, kupčiji posebno pripravnih, naselili. Da bi kupčijo pospeševali, se ustanovi posebni stan tolmačev. Take premene so dražile deželane in čez 200000 iz duhovskega in vojaškega stanu zapusti Egipt ter se preseli v Meroe. Psametih je skušil svoje kraljestvo razširiti ter je napadel Palestino, vendar brez uspeha.

Njegov sin Neho (616–600) znova napade Azijo; pri Megidi premaga judovskega kralja in se polasti tudi Fenicije. Feničanski mornarji so na njegovo povelje pervikrat objadrili Afriko od vzhoda proti zahodu. Začel je tudi kopati velik prekop prek sueškega medmorja, pa neugodni orakeljski izreki in hude bolezni so ga prisilile delo popustiti. Ko je v Aziji ponovil vojsko, ga je preslavni Nebukadnezar, sin babilonskega kralja, pri Karkemiši popolnoma užugal. Vsled te izgube je prenehala egipčanska oblast čez sirske pokrajine.

Njegov drugi naslednik in vnuk Hofra (Apries) (594–570) se je nesrečno bojeval z Nebukadnezarjem iz Babilona. Da bi se odskochoval za izgubljene sirske dežele, napade gerško naselbino Cireno. Vojaki Egipčanje nezadovoljni, da so saiški kralji pri vsakej priliki predstvo dajali tujim vojakom, se spuntajo ter Hofro z najeto gerško vojsko požugajo in umoré.

Puntarji postavijo na prestol svojega vodja Amaza (570–526). Ta je tujce še bolj podpiral, zlasti pa je vabil Gerke v deželo. Velika njih naselbina Navkrat je imela lastne predstojnike in živela po gerških postavah. Cvetéča kupčija je pomnožila bogastvo in prebivalstvo vse dežele. Po duhovskih poročilih je Egipt za njegovega kraljevanja štel 20000 mest in trgov. Po zgledu starih faraonov je sezidal mnogo krasnih spominkov, zlasti v svojem prestolnem mestu Saisu. V prvem letu vladanja njegovega sina Psamenita so Perzijanje priderli v Egipt ter ga svojej oblasti podjarmili (525).

O m i k a.

Vera. V najstarejših časih je solnčni bog Ra pri Egipčanih naj več veljal. Glavni mesti Tebe in Menfida sta pa posebno čestili Amona (t. j. skriti) pa Pta-a (t. j. izvir toplote), ktera so poslej po celej deželi priznali. Znamenita sta bila tudi Ozirid pa Izida. Ozirid je solnce podzemeljskega sveta, kralj mrtvih, pomeni pa tudi pomladansko solnce. Ker za pomladanskim solncem pride povodenj,

so Orizida tudi čestili kot nilskega boga. Njegova žena Izida je bila lunina boginja pa tudi nilska.

Razen zvezd so Egipčanje čestili razne živali (sesalke, tiče, ribe, zemljevodnice, kače); mislili so, da se bogovi kažejo v takih pozemjskih podobah. Tako je bil v Memfidi črn bik (Apis) posvečen bogu Pta-u; Ra-u kragulj, Izidi krava. Svete živali so hranili v svetih hišah z najdražimi jedmi.

Egipčanje so verovali v obstanek duš po smrti. Posebna sodba je že tu na zemlji sklenila, kaj se ima s truplom zgoditi. Če so mertvega velikih pregreh krivega spoznali, so prepovedali navadni pogreb.

V podzemeljskem svetu pa je Ozirid z 42 sodniki sodil njegovo dušo. Serce so zvagali, če je polno dobrih del in Ozirid je določil dušino osodo.

Če je bila nedolžna, so mertvega sprejeli v oziridovo kraljestvo; tu se je pečal s taistim delom, katero je že na zemlji opravljal. Če pa je bila kriva spoznana, je morala po raznih živalskih telesih potovati in pokoro delati; čez 3000 let se je povernila v človeško telo; potem so jo spustili v kraljestvo zveličanih. Zlo krivične so tudi obsodili v kraj temote. — Ker so Egipčanje mislili, da se rajneih duše včasih povračajo v svoja telesa, so trupa z dišečim mazilom namazovali ter jih na varnih krajih shranjevali. To so znane merliške suhali (mumije).

Ustava. Ljudstvu je gospodoval kralj — faraon — z neomejeno oblastjo. Živeti je moral po natanko določenih pravilih. Ena tretjina vse zemlje je bila njegova lastnina. Ljudstvo je bilo razdeljno v verste ali kaste. Taki stanovi so bili tako natanko med seboj ločeni, da nikdo ni smel prestopiti iz enega v drugega. Vse pravice in dolžnosti so se po rodovinah podedovale. Najimenitniši verstli ste bili duhovska pa vojaška; izmed duhovske so se tudi uradniki in zdravniki izbirali. Tudi njuna je bila po ena tretjina dežele. Ostalo ljudstvo je bilo služeči stan, ki se je delil v podverste poljedelcev, obertnikov, tergovcev in pastirjev; poslej je nastala še versta tolmačev. V Egiptu je živelo tudi mnogo sužnikov.

Slovstvo. Duhovniki so slovstvo posebno pospeševali, in prištevati se mora k najbogatejšim starega veka. Aleksandrijska knjižnica je slovela po celem starem svetu. Bogo—in zvezdoslovje je bilo naj bolj razvito; tako so že v prvih stoletjih imeli solnčno leto z 365 dnevi in znali so izračuniti solnčna in lunina merknjenja. Egipčanje so iznašli pisavo. Ta je bila trojna. 1. Pisava v podobah ali hieroglifska je s podobami zaznamovala dotične stvari in misli. Vsi spominki so popisani s hieroglifi. 2. Hieratska pisava je skrajšana hieroglifska ter je bila samo duhovnikom znana. 3. Demotska ali ljudska je bila še bolj skrajšana ter med ljudstvom razširjena.

Umetnost. Rez da so terde postave zavirale naravni razvitek obertništva in umetnosti, ker vsak se je moral pečati z delom, katero je njegov oče znal. Vendar je zidarstvo, kiparstvo in slikarstvo pri njih posebno cvetelo. Gerki so jih v tem prekosili le gledé na lepoto, nikakor pa po veličanstvu umetnijskih del. Najimenitniši njihovi spominki so tempeljni in piramide, obeliski in grobovi v skalah.

Tempeljni. Zid iz opeke zagraja velik prostor; pred vhodom so povečem velikanske postave in obeliski. Na obeh straneh stojite stolpom podobni poslopji. Od

vhoda se stopi ali precej v tempelj ali pa versta sfing derži do enakega drugega ali tretjega vhoda. Skoz tega se stopi v tempelj, ki je pokrit in z mnogimi stebri ozaljšan; derži se ga nizki pa temni predel, pravo svetišče. Tempelj na otoku fikslem se je naj bolje ohranil.

Piramide stojé le v srednjem Egiptu na meji med rodovitno, poseljeno zemljo in puščavo. Te štirioglate stavbe so velikanski nagrobni spominki kraljev. Po Herodotu je najviša merila 800'; med ostalimi najviša še meri 450'. Pri tleh se v sredi povečem nahaja izba, v katero nizek in ozek predor derži. V izbi je stal sarkofag t. j. velikanska kamnita truga s staviteljevo mrtvaško suhaljo.

Obeliski so štirioglati na vzgor zmiraj tanjši stebri različne visokosti (od 50—180'). Izsekavali so jih navadno le iz ene skale in postavljali solnčnemu bogu na čast. Sfinge so velikanske levove postave s človeško glavo.

Katakombe ali grobi v skalah se nahajajo v libijskih gorah. Vsekani so v živo skalo; in sicer se nahajajo posamezne izbe, ali pa jih je po več skup celo v nadstropjih ena nad drugo. Vsekani predori in stopnice jih med seboj vežejo. V izbe in dolbine so postavljali mrtvaške suhali. Stene so ozaljšane s podobami in napisli, ki se spominjajo rajnkih ali pa rajsko življenje pred oči postavljajo.

Asirci in Babilonci.

Dežela.

Velika planjava ob srednjem in spodjem Evfratu in Tigridu je asirsko-babilonski svet. Meji na severji z armenskim gorovjem in gredjem, na vzhodu z robnimi gorami iranske višavine, na jugu s perzijskim zatokom, na zahodu pa s sirsko-arabsko puščavo. Velika nižina od armenskih gorâ do tje, kjer se reki do malo milj bližate, se je v starem veku zvala prava Mezopotamija (medrečje); njena vzhodna stran, zlasti na levem bregu Tigrida, je bila asirska dežela, ki pa je deloma v kurdistske gore segala. Na jugu od Mezopotamije se je med rekama in pa ob desnem bregu Evfrata do morja razprostirala stara Babilonija («Sinear» svet. pisma).

Evfrat in Tigrid (pred iztokom v perzijski zaliv zedinjena in Pazitigred ali Šatel Arab imenovana) izvirata v armenskih gorah; večji, 330 milj dolgi Evfrat na erzerski planoti, manjši (220 milj dolgi) Tigrid pa blizu tam, kjer se izvirni evfratski reki stekate. Črez armensko gredje prišedši namakate široko deloma pusto, deloma pa jako rodovitno mezopolamsko planjavo. Kar je Egiptu Nil, sta zlasti Babilonji Evfrat in Tigrid.

Sirsko-arabska puščava se bi hitro razširila do zahodnih perzijskih gor, ko bi je povodnji ne ustavljale; kajti ob srednjem in spodnjem Evfratu in Tigridu skoraj nikdar ne dežuje. Snežnico armenskih gorâ napne reki, da prestopite bregove ter se razlijete po široki ravnini. Stanovaleci so cenili blagor mastne vode in jo črez polje napeljavali po neštevilnih prekopi in jarkih. Ob bregovih so napravljali velikanske nasipe, zlasti ob deročem Tigridu (t. j. puščica), da premočne povodnji niso rodovitne zemlje odnesle. Med deželami,

ki jih je Herodot prehodil, je bila Babilonija najrodovitniša; žito je tako dobro plenjalo, da je dajalo po 200—terno do 300—terno selev.

Babilon (Babel) je bil poglavitno mesto babilonske dežele. Stal je ob begovih spodnjega Evfrata. Velik 9 milj obsegajoči štiriogelnik je bil zagrajen s zidom, ki je bil 32 komolcev širok in 50 komolcev dolg.

Ninive, glavno asirsko mesto je stalo ob levem tigridskem bregu; tudi to je bilo štirioglato, in 12 milj dolg pa po 100' širok in visok zid je je oklepai; prerok Jona pravi, da je ozidje tri dni hoda obsegalo. V teh prestornih mestih pa niso stale samo hiše, ampak razprostirali so se tudi veliki vertovi in obdelana polja.

Zgodovina.

Staro kaldejsko kraljestvo (2000—1230 pr. K.) Po sv. pismu je «mogočni lovec» Nimrod, prevnik noelov, ustanovil prvo deržavo v sinearski nižini. Pred ko ne so bili najstarši njeni prebivalci kamovega rodu in so se z lovom pečali. Kralji teh starodavnih časov so se posebno odlikovali z mogočnimi stavbami; med njimi je tudi babilonski stolp (sedaj: Birs Nimrod). Veči zgornji del njegov je podert, le spodnji 3 do 4 odstavki so se ohranili in merijo še 200' nad zasuto ravnino. Okoli 1300 so se Arabci, ki so se iz Epipta izgnanim Hiksom umaknili, dežele polastili. Ko so se Babilonci tuje oblasti iznebili, so jih sredi 3. stoletja Asirci podjarmili.

Asirsko kraljestvo (1230—606 pr. K.) Utemeljitelj ninivskega mesta se v sv. pismu zove Asur, pri Gerkih pa Ninus. Ti popisujejo njegovo junaštvo in velike njegove vojske. Podjarmil je Armenijo, Medijo, Babilonijo in vso pokrajino do sirskega morja. Pravljiice so pa še bolj slavile njegovo ženo, veliko Semiramido.

Mogočni Nin sklene vso Azijo svojei oblasti pridobiti. Vse dežele se udajo njegovi sili, le Baktra se ustavlja, ker je bila z jako terdnim oziidom zavarovana. Nič mu ni pomagalo, da je skoraj milijon vojakov pri sebi imel. Neki polkovnik pošlje po svojo ženo Semiramido, ki jo je pri nekem sirskeu pas irji pervikrat videl in zaradi njene lepote za ženo vzel. Prišedši v tabor Semiramida zapazi, da je mestni grad, ki je na zlo sterui skali stal, brez straže. Ona pride z n kterimi okretnimi možmi vanj—in Baktra pade. Kralj jo bogato obdaruje; njena lepota ga napoti, da jo vzame za ženo. Njen mož zaradi tega razžaljen, umori samega sebe. Ko Nin umerje, prevzame Semiramida kraljestvo za svojega nedoraslega sina Ninija. Ona podjarmi Libijo in Etiopijo ter napade Indijo. Njena vojska je štela 3 milijone pešcev, 500000 konjikov in 100000 oroženih voz; tudi ukaže 100000 velblodov preobleči z volovskimi kožami; češ sovražniki bodo mislili, da ima toliko vojnih slonov. Indijanci so se je sperva jako bali in bežali; kmalu so pa zvižajo zapazili in kraljice v beg pognali. Kmalu potem umerje, prav zaprav se kot golobica proti nebu vzdigne.

Ninu kol začetniku asirskega kraljestva so pripisovali vse pridobitve, ki so je naslednji kralji v stoletjih z Asirijo zedinili. Semiramida pa je prav zaprav asirska boginja—Derketa, zato se njeni nastopniki zovejo Derketadi. Tudi o njih so se pravljice ohranile.

Ninija se je nasproti svoji junaški materi popolnoma pomehkuzil. Za kraljestvo se ni menil, ampak živel je prav po žensko vedno v svojem gradu. Da

bi se v oblasti obdržal, je leto za letom pri podjarmljenih narodih vojake nabiral in jih pri Ninivah zbiral. Poslednji Derketad je bil Belej; njega je Beletaras, nadzornik kraljevih vertov, s prestola pahnil.

Tako pravljica; zgodovina pa pozna mogočne asirske kralje. Asardonpal (okoli l. 1000) je prisvojil Cilicijo ter Sirijo in Fenicijo prisilil mu davek plačevati. Eden izmed njegovih naslednikov, namreč Salmanasar (731–713) je te dežele popolnoma podjarmil; dalje je prisvojil Ciper in s Sirci zvezano izraelsko kraljestvo (722). Za njim je kraljeval njegov sin Sanherib (713–693), Bojeval se je najprej z vstajniki v Babilonu, potem pa na zahodu, kjer sta se judovski in egiptovski kralj zoper Asirce zavezala. Ko mahoma z vojsko v deželo pridere, se judovski kralj Hiskija tako prestraši, da mu obljubi nalog plačevati. Krepko pa se je Hiskija ustavil, ko je Sanherib zahteval, da mu Jeruzalem izroči. Sanherib pride in obsede mesto, pa huda kuga ga je prisilila iz dežele se umakniti.

Nesrečen je bil tudi v boji z Egipčani. Ko je z vojsko pred trdnim Peluzijem stal, prederejo miši v tabor ter razjejo ločne tetive. Asirci so mislili, da so bogovi jim s tem ukazali iz dežele se umakniti, in so iz tabora pobegnili.

To nezgodo so Medijanci porabili ter odpadli od asirskega kraljestva. Zadnji asirski kralj je bil Sarak.

Pravljica ga zove Sardanapala ter ga popisuje kot pomehkuženega vladarja, ki je le med ženskimi živel, pa po ženski oblečen volno predel. Zoper njega se vzdigneta medjski kralj Ciaksar pa babilonski namestnik Nabopolasar. Sarak jih pred Ninivami užuga ter odbije naslednje napade. Nazadnje je bil vendar zmagan in nasprotnika sta ga v glavnem mestu obsedala. Dve leti se je mesto branilo.

V tretjem letu je tigridska povodenj nekoliko zidu spodkopala in poderla; skoz predor sta se sovražnika mesta polastila. Ko je Sarak videl, da je vse izgubljeno, je napravil gramado, nanjo spravil žene, otroke in zaklade ter se z njimi sežgal. Zmagovalca sta razrušila Ninive, asirsko kraljestvo pa med se razdelila (606).

Novo babilonsko kraljestvo (606–538 pr. K). Zmagalni Nabopolasar je utemeljitelj novega babilonskega kraljestva. Asirske dežele mu je hotel egiptovski kralj Necho s silo vzeti; pa kraljevič Nebukadnezar ga je pri Karkemiši (606) užugal ter ga zapodil v Egipt. Očetova smert je poklicala kraljeviča v Babilon, kjer je brez ovire na prestol sedel.

Nebukadnezar (604–562) je podjarmil sirske pokrajine pa judovsko kraljestvo, razderl Jeruzalem, poslastil se svetih posod ter Jude odpeljal v babilonsko sužnost (586).

Tudi Fenicija se je morala udati njegovi oblasti, če se je prav Tir na otoku 13 let hrabro branil.

Po teh zmagonoznih vojskah je mogočni kralj skušal pridobljeno utrditi in pred tujimi napadi zavarovati. Na severni strani je prek nižine od Evfrata do Tigrida sezidal 12 milj dolgi medijski zid; za zidom je izkopal velik prekop, po katerem se je voda in Evfrata v Tigrid pretakala.

Napravil je tudi mnogo drugih prekopov, ki so rodovitnost zem-

lje pospeševali, ob rekah mnogo nasipov, pri Sipari pa velikansko jezero. Prestolno mesto je razširil z novim mestom na levem evfratskem bregu in je utrdil z močnim ozidjem, pa ozaljšal s krasnimi stavbami. Na vzhodni strani Evfrata je postavil veliko palačo, popravil je razderti belov stolp pa sezidal tako zvane viseče vertove. Poslal jih je svoji ženi Amiti (Semiramidi) naljubo, ker je sredi mezopotamske nižine kot prava gorjanka žalovala po domačih medijskih gorah. Poveršina tega dela se je vzdigovala v velikanskih pragovih ali gredih. Ti pragovi na debelo s zemljo pokriti so stali na oblokaških stropih iz opeke narejenih; ko so na verhu drevesa in cvetlice cvelele, je hladna sapa po spodnjih prostorih in izbah vela.

Po nebukadnezarjevi smerti je babilonsko kraljestvo hitro propadlo. Poslednji kralj je bil Naboned.

Perzijanski kralj Cir pridere s silo v deželo ter obsede stolno mesto. Ker je mesto bilo terdno zavarovano, se prebivalci niso dosti bali tujega sovražnika. Cir za nekaj časa Evfrat napelje v jezero, ki je je Nebukadnezar izkopal, in so mesta polasti. Kralja Naboneda so vjeli in poslej umorili (538).

O m i k a.

Vera babilonska in asirska je oboževala prirodo. Bogovi teh narodov so sicer različnega imena, pa taistih lastnosti in moči. Najimenitniši je solnčni bog Bel ali Bal, gospod nebes pa svetlobe in stvaritelj vesoljnega sveta; njegova žena je Milita ali Beltida, boginja lune pa plodne narave. Asirei so posebno čestili vojnega boga Asara. Vpodobljali so ga z orlovo glavo. Tudi Sandon je asirski bog; mislili so, da se v zmerni solnčni toploti, ki zemljo hude poletne vročine varuje, sam sebe sežge in pomlajen iz ognja vstane. Gerkom je bil Herakleji. Čestili so tudi zvezde in je ločili v srečo—in nesrečonosne.

Ustava je bila samovladna. Poleg kralja so naj več veljali duhovniki, ki so bili v posebni stan Kaldejcev zbrani. Deržava je bila razdeljena v pokrajine; njim na čelu so stali namestniki (satrapje).

Slovstvo. Najbolj razvito je bilo svezdoslovje; v mezopotamski planjavi pod vedno jasnim nebom so doma najslavniji zvezdarji, ki so osodo človeško iz zvezd prerokovali. Že zarad zvezdoslovja so se morali z matematiko pečati; napredovali so tudi v fiziki. Mera in vaga je njihova iznajdba. Pisali so s klinastimi pismenkami; mnogo takih napisov se je ohranilo do sedanjega časa.

Umetnost in obertnost. Njihove stavbe, zlasti asirske, so bile veliki narodni spominki, predko ne obenem tempelj ni in dvori. Narejene se bile iz opeke, le podstava je bila povečem iz terdega

kamna. Da bi zidovje bolj uterdili, so je navadno preoblekli s kamnitimi ploščami. Ker so stropi le iz lesa narejali, so bile njih sobane če prav dolge vendar jako ozke. Zgornji del vseh stavb je razdrt, ker so iz premehkega gradiva napravljene. Zaljšali so svoje spominke z izrezanimi podobami. Pred vhodom v palače stojé velikanski biki s perotnicami pa človeško glavo. Skopičena dela na kamnitih stenah jako živo postavljajo pred oči razno življenje mezopotamskih prebivalcev, njihove bogove in kralje, love in pojedine, vojske in zidarjenje.

Izmed njihovih obertnijskih izdelkov se je še ohranilo mnogo raznoverstnih posod, kamnov z izrezanimi podobami, perstanov, steklenine in bronastih stvari. Daleč po svetu so azirske in babilonske rokodelnice slovele po svojih lepih tkaninah iz volne in pavole in prijetno dišečih mazilih.

Kupčija njihova se je najbolj razvijala po evfratskem in tigriskem porečju pa po perzijskem zalivu. Sredi Indije in Fenicije naseljeni so posebno pospeševali premet med tema deželama; priča temu so njihov denar, njih mera in vaga, ki so se po vsem kupčijskem svetu razširili. Dobivali so iz Arabije razne dišave za mazila, iz Armenije vino in les, iz Indije zlato, slonove kosti in žlahtne kamne, iz zahodnih krajev pa kovine in razne druge izdelke. V tuje kraje so pošiljali svoje pridelke in izdelke. Lepi «plajšči sinearski» so bili že o jozuetovem času znani.

Indijani.

D e ž e l a.

Indija je bila starodavnikom le deloma znana; ločili so jo v deželo ta- in onkraj Ganga. Sprelepa dežela, kacic 65000 št. m. velika, je na severji po Himalaji in vzhodnih iranskih gorah ograjena, na vzhodni in zahodni strani jo pa indijsko morje zaliva. Zemljepisno se deli v severni gorati predel, v srednjo nižino in v južno planoto. — Severni del pokriva Himalaja, najviše gorovje na zemlji; primer- no se zove damačija večnega snega (Himalaja), iz ktere beli verhovi k žarečemu solncu kipé. Po teh velečastnih višavah «Himavata, kralja skalovja» kakor ga indijanske pesni slavijo, ne cvete nič, ne ze- leni nikaka bil, v zraku se ne ziblje nikaka ptica, ne giblje se nič živega, samo veter veje okoli njih. Na jugu se v indijsko nižino pre- haja v redno znižanih pokrajinah, po kterih se versti razno rastlinje, kakoršno se nahaja od merzlega do vročega pasa. Nižina hindo- stanska derži na jugu do vindhijskih in arvalskih gorâ. Vz- hodna polovica ob Gangu in Bramaputru je posebno plodna ter rodi preobilo rajža, sladkornega terstja, pavole, rajskih smokev i. d.

Namakata je rečena veletoka, posebno pa Gang s svojimi rednimi povodnjimi. Zabodna polovica ob Indu je suha in pusta planjava; ker globoko vderti Ind, ne more prestopiti visokih bregov. Le berdnati svet na severji, ki ga petéro vodâ namaka, je rodovit in povečem naseljen. Dekanska planota stoji na trioglatem polotoku; obrobne gore jo ovržajo na vseh straneh. Dobro močena ni le ob nečlenovitem nizkem pomorji, temuč tudi po sredini zlo rodovitna in bogata raznoverstnih pridelkov.

Indijani niso nikdar segali po tujih deželah, ker jim je njihova rajska domovina skoraj brez truda dajala raznoverstnih pridelkov, katerih bi se le izmislili bili. Ni čuda tudi, da so vsi slavni zmagalet hlepeli po deželi, ktere lopota in bogatost je po stoterih potih razglašena bila.

Zgodovina.

Indijani, veja arijskega naroda, so se okoli l. 2000 pr. K. iz prvotne domovine ob Hindu-ku preselili v rodovitno porečje peterih indovskih pritokov (Pendžab) ter si razvili posebni jezik (samskert). Zlo razmnoženi so se pred 13. stoletjem razširili črez celo hindostansko nižino pa prvotne zlo černikaste prebivalce deloma podjarmili, deloma uničili. Ti junaški boji obsegajo mnoga stoletja. Takrat so nastale posebne družbinske razmere kot razdelitev ljudstva v natanko ločene verste, ki so se naslednja stoletja ohranile. Vsled te razverstitve in njihove vere je prestala vsa krepost, ki se je poprej v dejanji kazala.

Asirski kralji (Semiramida) so že v 13. stoletji skušali Indijo si prisvojiti; po njej je tudi hlepel egiptovski kralj Sezostrij. Gotovo pa je, da so Feničanje z Izraelci v zvezi že v 10. stoletji kupčevali z Ofirom, bogato indijsko deželo.

Poslej je perzijanski kralj Darij skušal Indijo podjarmiti (510), kar se mu je pri nekterih razrodih ob desnem Indu posrečilo. Tudi Aleksander véliki je napadel deželo; ko so se pa vojaki ustavili črez Hifaz iti, je moral daljo vojsko opustiti (327—326). Od tega časa je Indija zahodnemu svetu vsaj nekoliko bolj znana postala.

O m i k a.

Vera. Indijani so sperva oboževali prirodo. Med bogovi je bil najimenitniši Indra, gospod nebes, ki dež daje, blisk nosi in grom nareja. Ta prirodna vera se je ob Gangu in Indu jako presvarila. Mesto obožene narave so čestili bogove, ki jih je človeški um izmislil. Najveljavniši so bili Brama, stvaritelj sveta, Višnu, njegov ohranitelj, in Šiva, ki vse pokonča pa pokončano oživlja. O Višnu so tudi učili, da se je večkrat včlovečil. Vsi skup so indijska trojica (trimurti). Duhovniki te vere so se zvali Bramani.

Gavtama Buda t. j. razsvetljeni je v 6. stoletji pr. K. ustanovil novo vero, ki se po njem Budaizem zove. Bil je kraljevega rodu in za naslednika na prestolu namenjen. V 29. letu vidi enkrat

ob cesti bolnika, starčka in merliča in pride v neko vas, ktere prebivalci so v največi revi živeli. Kar sklene svoje premoženje razdeliti ter prostolu se odpovedati; v beraški obleki gre v samoto, kjer se nekaj let za novi poklic pripravlja. Z nekoliko učenci prehodi Indijo oznanujoč novo vero. On zaverže vero v bramanske bogove in uči popolnoma enakost vseh ljudi. Največo celó edino veljavo ima čednostno življenje; to se pa le pri laislem nahaja, ki se slednjega dejanja zderžuje ter v samoti živi. Ker bi po njegovi veri ozkoserčna stara razverstitev ljudi morala prenehati, se je jako hitro razširjala. Že njegovi učenci so zbrali 500 razsvetljenih mož, ki so učenikove nauke zapisali. — Brahmaizem in Budaizem sta se v Indiji mnoga stoletja prepirali in spodrivala; na zadnje se je budova vera morala umakniti. Pregnanci so jo hitro razširili po Cejlonu, Japoniji, Tibetu, po Kitajskem in Mongolskem; sedaj šteje čez 300 milijonov slednikov.

Ustava je bila samovladna. Kralj je imel neomejeno samosilno oblast. Ljudstvo je bilo razdeljeno v 4 verste, katerih meje nikdo prestopiti ni smel. Kervavi boji junaške dobe in presilni vpliv duhovski so je vpeljali.

V prvi versti so bili Bramani (duhovniki); v drugi Kšatriji (vojaki); v tretji Vasiji (poljedelci), ki so se s kmelijstvom, obertniijo in kupčijo pečali, v četrti pa Sudri (hlapci in posli).

Prve tri verste so obsegale zmagalne arijske Indijane; ti so smeli prebirati svete knjige in se udeleževati svetih daritev. Sudri so tisti prvotni prebivalci, ki so se prestovoljno udali, starim bogovom odpovedali, arijskega jezika, arijskih postav in šeg se privadili; tudi zemeljskega posestva niso smeli imeti. Živeli so kot posli in hlapei po hišah in zemljah arijskih verst. Vsi drugi prebivalci, kateri so se le veliki sili udali, so se zvali Parije. Vse jih je zasramovalo in se jih kot kužnih ogibalo. Nikoli se niso smeli prikazati v mesto ali vas. Cesar se je kdo izmed njih dotaknil, je ostale nečisto, celó voda, ki je prek njihove sence tekla. Kdor jih je le zagledal, se je mislil omadeženega. Če so se pokazali na cesti, po kterej so ravno Bramani šli, so jih preganjali in morili kakor divje zveri (Še sedaj se jim dosti bolje ne godi).

Slovstvo indijansko, v razvitem sanskertschem jeziku pisano, je posebno bogato. Najimenitniše so njihove pesni, pred vsem 4 vede, svete bukve, ki božje pesni, svete običaje in pregovore i. t. d. obsegajo. Zložene so bile že pred letom 1500. Razen pesništva so se tudi pečali z raznimi znanstvi.

V **umetnosti** naj bolj slové njihove stavbe. Njih tempeljni se ločijo v podzemeljske in nadzemeljske v skalo vsekane pa v zidana poslopja. Podzemeljski tempeljni so v živo skalo vsekani, čudoviti po svojej velikosti in lepoti (na otoku Elefanti pa pri Elori). Nadzemeljski so tudi v živo skalo vsekani, pa le v poversnih skladih kake gore (pri kraljevem mestu Mahabalipuru). Zidana poslopja, ki je Evropejci pagode zovejo, so kakor piramide navzgor bolj tanke; obsegajo mnogo nadstropij in so posebno ozaljšana. Povečem so Budi posvečena.

Njih kipi so z ozirom na izdelavo res čudoviti, drugače pa nikakor ne lepi. Vera jim je branila bogove urodobljati drugače, kot so jih sperva narejali. Ti so bili prav nenaravni in so imeli n. pr. mnogo glav, rok i. t. d.

Iranski narodi.

Dežela.

Iran obsega ves svet med Tigridom in Indom, med hvalinskim morjem in turansko pustinja pa perzijskim zalivom in eritrejskim (indijskem) morjem. Osrednja planota je deloma peščena z lepimi zelenicami; le vzhodna stran je dobro močena, rodovitna in obdelana. Primeriti se da velikanski kotlini, katero na vseh straneh gore oklepaje. Nad njo se vedno jasno nebo v oblok vzdiguje. Vode znotraj njega pobočja se v njistekajo in ali v pesku vsihajo, ali se pa v pustinjska jezera izlivajo. Ob robu je na zahodni strani gredje kurdistansko in luristansko in polagoma prepada v nizko Mezopotamijo. Narejajo ga premnoge vstrične gore z dobro močenimi dolinami. Jugozahodna stran (Farzistan) se sme šteti med najlepši in najrodovitiši svet vsega iranskega višavja. — Južni obkraj je odkrojena stena, po kateri se ne vije nobena reka; zahodna njegova stran s peščenim pomorjem spominja na suho Arabijo. Na vzhodu so indoperzijske gore, ki zlo sterme v indovsko dolino prepadajo. Reka Kabul jih deli od Hinduku-a na severji. Njegova dolina derži kot edina vrata iz Irana v indijski Pendžab. Narodje kot zmagalne vojske in tergovci so že od nekdaj po njej prehajali. — Na severji stojé tri vstrične ponage, paropamiškega gorslva, ki zlo sterme v turansko nižino prepada. Črez te gore, ki se s planote kot neznatne višavine kažejo, derže sterme soteske iz Irana v Turan; za nje se tisočletja bojujejo iranski selniki iz Korasana s pastirskimi Turanci. Perzijske junaške pesni (rostem) je popevajo. Na obali hvalinskega morja se vzdiguje vulkansko gorstvo Elbrus z ognjenikom Demavendom (18500'). Ob severnem znožji je pomorska ravan masenderanska (nekdanja Hirkanija) z obilnimi vodami, ekvatorsko vročno in prebujnimi rastlinjem.

Po zahodni strani Irana so stanovali na severji Medijanci (z glavnim mestom Ekbalano), na jugu pa Perzijanje (s Perzepoljem, Pazargadami in Suzami). Na severovzhodni strani so bili Baktrijanci (z Bakro).

Zgodovina.

I. Baktrijanci.

Baktrijanski razrodi so se od svoje prvotne domovine ob Hinduku in Paropamizu razširili proti Mediji in Perziji. V 13. stoletji so izgubili samostalnost, kajti podjarmili so jih asirski kralji.

Nin je z orožjem vzel Baktro. Dvogerbavi (baktrijanski) velblod na nivskih spominkih pričuje, da so Asirci dalj časa po deželi gospodovali. Poslej so Baktrijanje služilo perzijanskim kraljem.

Baktrijanci so kakor njihovi sorodniki v Indiji sperva čestili prirodo, zlasti pa ogenj (Atra). Za časa, ko so se Asirci polastili dežele, je modrijan Zoroaster (Zaratuštra) prestvaril prvotno vero. Svele bukve Zendavesta obsegajo vse njegove nauke in zakone. Po njem so bogovi dobri in hudi. Dobri se zavejo tudi bogovi svetlobe; njim na čelu stoji Ormuzd (Ahuramazda) ter se neprestano vojskuje z Arimanom (Agra-majnij), voditeljem hudih bogov (bogovi temote). Neprestana vojska med svetlobo in temoto, med dobrim in slabim, med Ormuzdom in Arimanom se s tem konča, da svetloba zmaga. Baktrijanski duhovniki se se zvali Magi, ki pa niso imeli takih osebnih pravic kakor Bramini v Indiji.

II. Medijanci.

Tudi Medijanci so bili podložni zahodnim sosedom, asirskim kraljem. Ko je Šanheriba v Egiptu in pred Jeruzalemom velika nesreča zadela, so se iznebili njegove sile in Dejoka za kralja izvolili (708). Dejok je bil poprej sodnik ter je zarad svojih modrih razsodbe slovel daleč po deželi. Sezidal je glavno mesto Ekbátano in jo s sedmerim obzidjem uterdil. Najnotranje obsidje je obsegalo kraljivi grad in bogato blagajnico. Da bi se vsaki nevarnosti ubranil, si je oskerbel telesno stražo in pa odpravil vse osebno občenje s svojimi podložniki. — Njegov sin in naslednik Fraort je podjarmil najprej Perzijane, potem pa ves Iran; nazadnje je napadel Asirijo, pa bil je v njej ubit. — Da bi se zarad očelove sinerti maščeval, je njegovo sin Ciaksar znova napadel Asirijo.

Kar so Scitje prihrumeli v deželo; ko se je njim ustavil, so ga popolnoma užugali. Scitje so ga 28 let preganjali ter Medijo ropali. Nazadnje jih je bil Ciaksar premagal in iz dežele spodil. Nekoliko jih je bežalo v malo- Azijo k lidijskemu kralju Alijatu. Zato se huda vojska vname med Lidijo in Medijo ter dolgo časa traja. V šestem letu se neha s kervavo bitko ob Haliji, ki jo je solčni pomerk (610) končal. Kralja skleneta mir in ciaksarov sin Astijag za ženo vsame hčer lidijskega kralja. Potem je Ciaksar v zvezi z babilonskim Nabopolasarjem znova napadel Asirijo; po triletnem boji sta vzela Ninive in je razdjala (606). Vzhodni del asirskega kraljstva pripade Mediji. — Za njegovega sina Astijaga je Medija propadla. Pomehkuženi kralj je 35 let veselo živel v krasnih ekbatanskih palačah in se ni dosti menil za varnost svojega kraljstva. Proli koncu njegovega življenja se Perzijanje spuntajo; njih kraljič Cir pahne Astijaga s prestola ter utemelji perzijansko kraljestvo (558).

Pravljica popisuje otrovo rojstvo in njegov nastop tako-le: Astijagu se je senjalo, da je iz njegove hčere Mandane pritekla voda, ki je vso Azijo pokrila. Razkladalec sanj so rekli, da bo Mandana dobila sina, ki bo črez celo Azijo kraljeval, tedaj tudi Astijaga s prestola pahnili. Astijag ni dal hčere nobenemu plemenitnemu Medijanu, temuč zaročil jo je s podložnim Perzijancom Kambizom; kajti upal je tako nesreče se ogniti. Ko je Mandana dobila sina, Cira imenovanega, se je kralju znova ravno to senjalo. Iz bojazljivosti je ukazal otroka prinesiti ter ga izročil svojemu prijatelju Harpagu, naj bi ga umoril. Ta ga pa je dal kraljevemu pastirju, kteremu je bil ravno novorojenec umerl. Pastir preobleče merlička v otrovo obleko, Cira pa kot svojega sina zredi. Mladi kraljič je zrastel med pastirji in z njimi čredo pasel. Ko je bil deset let star, so nekikrat igrali kralja. Za kralja izvoljen oščka nebogljence, sina bogatega Medijanca. Tega oča se pritoži pri Astijagu, ki pastirjevega dečka pred se pokliče odgovor dajat. Cir mu reče, da je kot kralj imel pravico nebogljence kaznovati. Taki serčnosti se je Astijag čudil, še bolj pa temu, da se mu je deček zdel njegovi hčeri nekoliko podoben.

Poklical je očeta in izvedel od njega, da je Cir njegov vnuk. Magi so kralju rekli, da so njegove sanje se izpolnile, ker je Cir pri igri kraljeval. Astijag ga je obdržal pri sebi, kaznoval pa Harpaga, ker ni njegovega povelja izpolnil. Zaklal mu je njegovega sina ter ga mu za jed pripravil. Razžaljen Harpag je premišljeval, kako bi se maščeval. Ko je Cir dorasel ter se k starišem v Perzijo povernil, ga je Harpag v skrivnem pisnu nagovarjal, da bi se s Perzijani spuntal. Cir je k sebi provabil nekoliko Perzijanov ter jim prvi dan naložil premnogo težavnega dela, drugi pa jih je gostil ter naposled vprašal, kateri dan se jim je bolj dopadal. Ko so mu vsi odgovorili, da drugi, jim je rekel, da bi vedno tako živeli, ko bi od Astijaga odpadli. Tako jih je pregovoril, da so se spuntali. Astijag je šel s svojim nadvojvodom Harpagom nad Perzijane. Harpag pa je v bitki pri Pazargadah kralja izdal in s svojo vojsko k sovražnikom prestopil. Tako je bil Astijag premagan in vjet.

III. Perzijani.

Cir (558–529) iz ahemenidskega rodu je bil utemeljitelj perzijskega kraljestva. Perzijani so bivali po jugozahodnih iranskih gorah ter niso bili tako omikani kot pomehkuženi Medijanje. Svoje dečke se posebno učili jezdariti, z lokom streljati pa resnico govoriti. Nobena pregreha se jim ni tako zlo studila kot laž; poleg lažnika so čertili tudi zapravljalca, ki je dolgove dalal. «Kdor dolgove dela, so rekli, mora tudi lagati». S tako čverstim narodom je Cir Medijane zmagal in celi Iran si prisvojil (558).

Lidijski kralj Krez je bil svak propadlega Astijaga. Da bi se nad Cirom maščeval, se je zavezal z babilonskim in egiptovskim kraljem. Poprej je še bogato obdaroval delfovsko prerokovališče ter boga poprašal za izid prihodnje vojske. Vedež mu je rekel: »Če boš šel črez reko Halij, boš razderl veliko kraljestvo.« Te besede sebi na korist razklada je ni hotel čakati svojih zaveznikov, temuč šel je prek Halija, ki je perzijsko in lidijsko kraljestvo mejil. Hudi boj pri Pteriji (549) je bil nedoločen.

Krez se je potem v svoje kraljestvo umaknil, vojsko po večem razpustil in se vernil v Sarde; kajti mislil je, da bo Cir taisto

storil, ker je bilo že pozno v jeseni. Cir pa jo mahne z vojsko za njim ter pridere pred Sarde. Pred mestom se je vnel znova hud boj, Ciru so njegovi velblodi pomagali, da mu močni lidijski konjiki niso škodovali. Lidijska vojska je bila popolnoma zmagana, in Cir je obsedel mesto ter je črez dolgo časa vzel. Krez je bil vjet in je živel kot cenjeni svetovalec na cirovem dvoru.

Pravljica obširno popisuje krezovo osodo. On je bil najbogatejši kralj; bogatstvo pa ga je naredilo prevzetnega. Nekega dne je prišel gerški modrijan Solon na njegov dvor; kralj ga dobro pogosti ter mu razkaže vse svoje zaklade. Na to ga prevzetnež vpraša, ktereга človeka da ima za najsrečnejšega. Solon imenuje Tela, atenskega meščana, kteremu so še vsi otroci in vnuki živeli, ko je v slavnem boji za domovino umrl.

Ko ga kralj dalje praša, kateri da je za tem najsrečnejši, mu Solon imenuje sinova argejske duhovnice, Kleobija in Bitona. Urna in močna, kakor sta bila, sta tudi v olimpijskih igrah večkrat zmagala. Ko so enkrat voli, ki bi bili imeli njuno mater, herino duhovnico, v tempelj peljati, na paši ostali, sta se sina sama vpregla in mater k tempeljni zapeljala. Duhovnica je nato prosila boginjo, naj njenima sinoma to podeli, kar bi bilo zanju naj boljše. Ona pa sta zaspala in se nista več prebudila. Krez postane nezadovoljen in začudivši se vpraša Solona, zakaj da njega ni štel med srečne ljudi. Solon kralju na njegove besede odgovori, da se nikdo pred smertjo srečnega imenovati ne more. O tej resnici se Krez sam kmalu prepriča. Čversti njegov sin in kraljič je bil na lovu po nesreči ubit, drugi pa je bil mutast. Nazadnje začne perzijansko vojsko; kraljestvo je zgubljeno, Sarde vzete. Neki Perzijan ga hoče celo umoriti. To zapazi mutasti sin ter ves preplašen zakriči: Človek ne umori Kreza. Od tega časa je mutasti sin govoril. Cir hoče vjetega kralja na germadi sežgati. Plamen že šviga in Kreza težave obhajajo; kar trikrat zakriči; Solon! Solon! Solon! Cir vpraša po pomenu nerazumljive mu besede in Krez mu pove svoj pogovor z gerškim modrijanom. Ciru na misel pride, da bi tudi njegova sreča znala opotočna biti, mu prizanese ter ga kot svetovalca in prijatelja vzame na dvor.

Potem ko je Cir Lidijsko zmagal (449), je njegov vojvoda Harpag podjarmil gerška mesta ob malo azijskem pomorju. Poslej je napadel veliko babilonsko kraljestvo. Brez ovire je šel prek Tigrida; blizu Babilonije zadel na sovražnikovo vojsko ter jo zmagal. Obsedel je mesto, vendar se ga ni mogel s silo polastiti, ker je imelo močno, visoko ozidje pa dovolj živeža. Sklenil je tedaj je s zvijačo vzeti. Po noči je napeljal reko Eufkrat v veliko jezero, njegovi vojaki so pa po praznem vodotoči prišli v mesto ter prehvapili stanovalce, ki so ta dan velik praznik obhajali. Vjetega kralja so črez nekaj časa umorili (538). Z Babilonijo je Cir si prisvojil vse njej služeče dežele kot Asirijo, Sirijo, Fenicijo, Palestino. Takrat je izpustil Jude iz babilonske sužnosti; ukazal jim je iz babilonske blagajnice poverniti njihove svete posode in jim dovolil na starem mestu tempelj sezidati.

Od zahoda se je obrnil proti vzhodu ter napadel Indijo, kjer pa je bil v vojski z Derbičani na smert ranjen.

Pravljica drugače popisuje njegovo smert: Vojskoval se je z Masageti med hvaloskim morjem in Jaksartom. Kraljica Tomira je gospovala hrabremu scitovskemu narodu. Cir je prestopil reko in po krezovem svetu napravil tabor; v tem je pustil le hlapce in drugo derhal, ki so vojsko spremljevali, pa posebno veliko vina. Ko se je z vojsko umaknil, pridere veliko kerdelo Masagetov, s tominim sinom na čelu, v tabor, poseka ljudi ter se s zapuščeno hrano gosti.

Upijanjeni Masageti popadajo in terdno zaspé. Kar Cir nad nje plane, jih deloma pomori, deloma pa vjame; med vjetniki je tudi tomirin sin. Žalostna mati prosi, da bi ga njej izročil; pa Cir se tega brani. Sin pa noče preživeti sramote ter se samega sebe ubije. Tomira gre zdaj z vso vojsko nad Cira ter ga zmaga. Cira samega ubijejo v boji. Kraljica pa mu glavo odseka ter jo vtakne v meh s kervjo napolnjen in reče: „Napoj se s kervjo, po kateri te je vedno žejalo.“

Cirov sin in naslednik **Kambiz** (529–522) je napadel Egipet, izgovarjaje se, da ga je egiptovski kralj Amazij hudo razžalil. Amazij namreč strastnemu Kambizu ni hotel dati svoje hčere, ampak mesto nje mu je poslal hčer s prestola pahnjenega Hofra. Preden se je vojska začela, je bil Amazij umerl in njegov sin Psamenit vladarstvo nastopil. Kambiz ravna se po nasvetu Faneta iz Halikarnasa je srečno prišel prek puščave do uterjenega mesta Peluzija na vzhodni egiptovski meji. Tu se mu je Psamenit ustavil, pa bil je zmagan in se umaknil v Memfido. Kambiz se je polastil spodnjega Egipta ter poslal ladijo v Memfido, ki je mesto na udajo nagovorila. Memfijani so pa brodnike pomorili in ladijo razsuli. Na to je Kambiz šel nad mesto in je oblegal. Ko se mu je po kratkem upor, udalo je ukazal zaradi pokončenih brodnikov 2000 mladih Memfijanov umoriti, med njimi tudi kraljevega sina. Psamenit ni besedice zinil in naj manjša solzica se mu ni pokazala, ko je videl dolgo versto k smerti obsojenih memo iti; tudi se ni zjokal, ko je videl svojo hčer kot sužnjo vodo nositi. Zjokal pa se je, ko je svojega prijatelja videl kruha prositi. «Moja osebna nesreča, je rekel radovednim Perzijanom, je prevelika, kot da bi se zaradi nje solzil; pomilovanja vreden se mi pa zdi prijatelj, ki je v svojej starosti vse premoženje izgubil.» To je celo Kambiza tako ganilo, da mu je hotel sina pomilostiti; pa bilo je prepozno, ker so ga bili že umorili. Z vjetnikom Psamenitom so potem lepo ravnali. Ko so pa na njega sumili, da se je velike egipčanske zarote udeležil, so ga usmrtili. — Sosedna gerška naselbina Cirena se je prostovoljno udala perzijanski oblasti. Na to je skušal Etijopijo si prisvojiti. Mikalo ga je gospodovati deželi, v kateri so bili najlepši in najmočnejši ljudje; živeli so po 120 in več let; bogati so tako zelo bili, da so celo jettniki nosili zlate verige. Dve veliki vojski ste se napotili v Etijopijo. Perva je hotela zelenico Sivo z amonovim tempeljnom podjarmiti; pa na poti skoz puščavo je poginila pod svizem. Tudi Kambiz je bil prisiljen verniti se, kajti v njegovi vojski je nastala tolika lakota, da so vojaki vsakokrat med seboj srečkali, kterega da bodo zaklali in pojedli. Vernivši se v Memfido je tako grozovito razsajal, kakor da bi so mu bila pamet zmešala. Zaničeval je egipčanske verske običaje, oskrunjeval in pokončeval je njih svelišča ter hudo ravnal z duhovniki. Moril ni le Egipčanov ampak tudi Perzijane. Lastnega brata Smerdija je ukazal umoriti, ker ga je v sanjah na visokem prestolu videl. Ko mu je sestra bratovo smert očitala, jo je tako hudo sunil, da je za bolečino umerla. Ko je kralju iz Perzije prišel čudni glas, da bi so nje-

gov brat Smerdij bil prestola polastil, se je hitro na pot odpravil. Pa v Siriji je po nesreči samega sebe ranil in umerl. Pred smer-tjo je k sebi sklical perzijanske glavarje ter jim razodel, da je svojega brata dal na skrivnem umoriti; da človek, ki se prestola lasti, ni pravi Smerdij.

Krivi Smerdij (Psevdo Smerdij), poprej mag, je sedem mes-cev kraljeval. Kaj milo je ravnal s svojimi podložniki in jim za tri leta odpustil vse davke. Le temu so se perzijanski glavarji čudili, da se je pred svetom zelo skrival. Jeden izmed njih, Otân po imenu, je zvedel po svoji hčeri — tedaj kraljevi ženi, da kralj nima ušes. Cir namreč mu jih je bil dal zaradi neke pregrehe odrezati. Otân je to razodel drugim glavarjem; zarotili so se ter ga umorili. Darij kot najbližji žlahtnik zamerle kraljeve rodovine, je stopil na prestol.

Darij (521—485) se je sperva moral z vstajniki vojskovati. Najprej je šel nad Babilonce, katerim se je neki Nebukadnezar naznanil za zarodnika stare kraljeve rodovine. Ta Nebakadnezar II. se je 19 mesecev uspešno branil darijevim napadom. Ko je nazadnje vendar mesto vzel, je dal 300 Babiloncev križati in terdno ozidje krog mesta podreti (518).

Neki Zopir je blezo največ pripomogel, da se je Darij Babilona polastil. On si namreč odreže ušesa, razmesari si obraz in telo ter naznani kralju, da hoče iti v Babilon. Babilonceem boče povedal, kako hudo je Darij ž njim ravnal, in da se hoče nad njim maščevati. Če mu Babiloncei izročijo posebno vojaško krdelo, se naj Darij mu da užugati. To se naj več doji po versti zgodi, da mu bodo Babiloncei popolnoma zau, ali, ter mu mestne ključe in vso vojsko izročili. Dvaj-seti dan pa naj Darij mesto na vseh straneh napade in on bo pustil Perzijance skoz vrata. Tako bo mesto padlo. Zvijačni naklep se jima popolnoma posreči. Pri silnem napadu Zopir odre mestna vrata, Perzijani v mesto deró in se ga polasté. Zopira Darij bogato obdari, ga naredi za babilonskega namestnika in ga časti kot največega junaka, s katerim se razen Cira nobeden Perzijan primerjati ne more. Rajše, je Darij večkrat rekel, bi imel svojega prijatla Zopira nepoškodo-vanega, kot da bi bil 20 takih mest, kakor je Babilon, s silo vzel.

Darij je potem šel nad Medijo ter jo podjarmil. Pa dolgem uporu in kervavih vojskah je premagal tudi vstajnike drugih dežel. Ko je svojega kraljestva notranjo vladó vredil, je skusil prvi med azijskimi zmagačji tudi Evropo podjarmiti. Naj prej je začel vojsko zoper Scite ob črnem—morji izgovarjaje se da jih hoče kaznovati, ker so bili Medijo napadli in obropali. Gerške naselbine v mali-Aziji so morale za vojsko pripraviti 600 ladij in prek Bospora napraviti most na ladijah. Sam je zbral presilno vojsko (700000 mož) ter prestopil v Evropo (513). Šel je z vojsko poleg morja proti severju, kamor ga je tudi brodovje spremljevalo. Prek Istra (Do-nave) je napravil most, čez kleri so njegove čete hitele v scitovsko deželo. Most je izročil gerškim samosilnikom, da naj ga pred Sciti varujejo. Dal jim je jermen s 60 vezli ter jim ukazal vsak dan ednega razrešiti; ko bi čez 60 dni nazaj ne prišel, naj bi se tudi

oni domu vernili. Sciti pa se niso hoteli z Darijem bojevati, ampak umikali so se pred njim ter za seboj vso deželo pokončavali.

Tako je blezo prišel do Tanaja (Don). Zastonj jih je čestokrat nagovarjal, da naj bi se z njim v bitki skusili. «Mi nimamo niti mest, niti obdelanega polja, da bi se zanje bili; imamo pa očetovske gomile; te poiščite in je skusite razdreti in videli boste, ali se bomo zanje bojevali ali ne». Ko je Darij zahteval, da bi se mu udali in v to znamenje vode in zemlje prinesli, so mu poslali tiča, miš, žabo in pet pušic. Perzijanski vojvoda Gobrija razloži pravi pomen prečudnega darila: «Če Perzijani kakor ptice ne odferče, kakor miši v zemljo ne uidejo in kakor žabe v močvirje ne poskačejo, jih bodo scitovske pušice pomorile». Ker je vojski jelo živeža primanjkovati, se je Darij vernil proti Donavi. Atenec Miltijad je samosilnikom sveloval, most podreti; k temu so jih tudi Sciti nagovarjali. Pa Histijej, miletski tiran, jim je ugovarjal, in most je bil ohranjen. Tako se je vernil Darij, za katerim so Sciti do mosta derli, iz scitovske dežele ter šel v Azijo. Pustil je le poveljnika Megabaza z 80000 mož v Evropi, da bi Tracijo podjarmil.

Srečnejši kot na zahodu je bil Darij na vzhodu. L. 510 je napadel Indijo ter podjarmil vse razrode takraj veletoka Inda. — Poslej se je brez uspeha vojskoval z evropskimi Gerki (gl. pri gerški zgodovini).

Nasledniki njegovi so bili: Kserks I. (485–465), Artakserks II. (Mnemon) (403–424), Kserks II. Sogdijan, Darij II., Artakserks II. (Mnemon) (403–424), Oh ali Artakserks III., Arz in Darij III. (336–330) (gl. pri gerški in macedonski zgodovini).

O m i k a.

Vera zoroastrova se je iz Baktrije razširila po celem Iranu. Med Medijani, naj bolj omikanim in močnim narodom zahodnega Irana, se je duhovništvo posebno razvilo; z medijanskim kraljestvom se je tudi pri Perzijanih razširilo. Mesto svetlobe sploh so pa Perzijani ogenj častili.

Ustava. Oblast kraljeva ni bila nikakor omejena. Njih neizmerna samovoljnost se je naj bolj kazala v derznem in brezserčnem gospodovanju črez življenje in smert svojih podložnikov. Ljudstvo pa je častilo kralja kot boga; pred njim so na kolena padali in tla poljubovali. Med plemstvom, kateremu so se vsi Perzijanci prištevali, so bili najimenitniši sedmeri glavarji perzijanskih razrodov. Na dvoru kakor po posameznih pokrajinah je bilo premnogo uradnikov, med njimi tudi vobunov, ktere so vzhodniki oči in ušesa kraljeva imenovali. Dvorjanom se je prištevala tudi telesna straža, 10000 «neumerjočih» kakor so jim pravili, ker se je njihovo število zmeraj polno

ohranilo. Prestolna mesta so razen Perzepolja bila: Ekbatana (po leti), Suze (spomladi) in Babilon (pozimi). Darij je kraljestvo razdelil v 20 satrapij ali namestnij. Kralju so plačevale določeni davek nekaj v denarji nekaj v pridelkih. Naj bogatejše namestnije so bile Babilonija, Egipet, Indija pa Cilicija. Perzijani sami niso plačevali nikakoršnega davka. Namestniki (satrapje) so se precej samostojno obnašali; pred vsem so skrbeli za plačevanje davkov; ob vojski so šli s svojimi kerdeli v boj, pa so tudi morali gledati na dobro obdelovanje in sploh na blagovitost svojih pokrajin. V drugih razmerah so bili popolnoma neodvisni. Da bi kralji imeli za te imenitne službe vedno dosti spretnih mož, so na dvoru napravili učilnico, v kateri so se satrapje in viši dvorjani pripravljali.

Umetnost. Razvaline starega Perzepolja hranijo naj imenitnejše ostanke perzijanske umetnosti. Visoke stavbe v odstavkih, narejene iz kamna na štiri vogle rezanega, se vzdigujejo iz ostalih razvalin. Do verha jim derže lepe stopnice iz marmora izdelane. Na njih stojé posamezni stolpi. Podzemeljski obloki in umetno izdelane špilje pričajo o nekdanji veličasti in slavi starih perzijanskih kraljev. Ne daleč od nekdanjih Pazargad stoji sredi lepega gaja cirov grob, namreč velikanska piramida v odstavkih iz belega marmora, s stebrovjem ograjena. Aleksander véliki je obiskal prekrasni spominek, pa odperl cirov grob, ki je imel napis: »Človek, jaz sem Cir, ki sem Perzijanom pridobil kraljestvo in Aziji mogočno gospodoval; ne zavidaj mi tega groba!« Stavbe so sploh ozaljšane s kipovi in stebri; pred vhodi stojé biki s perotnicami in človeškimi glavami, na katerih se perzijanska tiara še pozna, in konji z enim rogom na čelu. Stene so pokrite z izbuknjenimi umetnimi izdelki. Te lično izdelane podobe kažejo po večem kraljevo življenje v vojski in na dvoru; napisi s klinastimi pismenkami, podobnimi medijanskim in babilonskim, je razjasnujejo.

Kupčija in obertnija ste po perzijanskem kraljestvu jako cveteli. Občna varnost, boljša in bolj gosta pota, zlasti pa enaki denarji so ju posebno pospeševali.

II. Evropski omikani narodi.

Gerki.

Dežela.

Stara Grecija je bila nekoliko večja nego sedanja, kajti pripadali ste jej tudi turška Tesalija in južni del Albanije. Tako je obsegala ves južni del ilirskega polotoka od kambunskih in ceravnijskih gorâ do malejskega in tenarijskega nosa pa od jonskega do egejsko-

mirtojskega morja. Jonsko in egejsko morje se v premnogih zalivih, zanožinah in pristanih zajeda v suho zemljo in dela Grecijo za naj členovitejšo deželo členovite Evrope. Po dvakrat (malejski in ambracijski, pa saronski in korintovski zaliv) pa se morje od nasprotnih strani tako v celino zajeda, ko da bi jo hotelo v polotoke in otoke razdreti. Na kacic 1000 št. m. je prišlo v stari Greciji 352 milj obrežja. Najznamenitniši zalivi so v egejskem morji:

a) Termajski zaliv (sedaj: solunski), b) pagazejski (s. volovski), c) malejski (s. zejtunski), d) evbejski (s. talanski kanal) z evripskim prelivom, e) saronski (s. eginjski), f) argolski (s. navplijski);

V jonskem morji: a) Lakonski zaliv (sedaj: kolokitijski), b) mesenski (s. koronski), c) korintovski (s. lepantovski), d) ambracijski (s. artski).

Tolika členovitost gerške dežele je vabila njene prebivalce na morje, katero je po vseh straneh z mnogimi otoki posejano. Otoki so jim že v starodavnih časih, ko so se gerški mornarji komaj na oderto morje upali, kazali pot od kraja do kraja, od Grecije do Italije, od Evrope do Azije in Afrike. Morje je bilo in je pravi živelj gerškega naroda.

Gerški svet je po večem hribovit. Glavna gorstva derže od severja proti jugu, poprek je križajo postranska ter ž njimi delajo mnogo posebnih pokrajin edna od druge odločenih. Od široke rilske gorine (Orbelus), glavnega sklopa na ilirskem polotoku, derži proti jugu Boradag in njegov podaljšek Pind. Pind je 7000–8000' visoko, po večem golo gorstvo. Njegovo sleme, katero skorej neprestano sneg pokriva, dela razvodje med egejskim in jonskim morjem. Od Pinda proti zahodu stojé ceravnijske gore v premnogih vejah ter polnijo stari Epir (južno Albanijo); proti vzhodu pa kambunske gore, ki se pred termajskim zalivom z Olimpom, najvišim gerškim hribom (9160') in božjim sedežem, nehajo. Sterma Osa stoji na jugu od Olimpa in od njega po reki Peneji ločena; še dalje proti jugu na ozek polotok derži Pelij (s zdravilskim zeliščem), ki pagazejski zaliv zagraja. Na srednje-gerški zemlji od Pinda proti vzhodu deržita Otrij pa Eta ter oklepata sperhijonsko dolino pa malejski zaliv. Otrij je kakih 3000' visoka, dobro zarasena gora. Med nepristopno Eto in močvirnatim morjem je termopilski prelaz, ki po spartanskem Leonidu veliko bolj slovi nego po svojih gorkih vrelih. Potok Cefiz je loči od planotastega Parnasa s posamnimi stožki (7500', «mnogostožkati»). Na jugozahodni strani stojé samski hribje: zaraseni Helikon, pusti Citeron, Parnet, medu bogati Himet pa Penlelik s marmornimi rovi. Tudi južni del dežele (Peloponez) je hribovit, vendar se njegove gore ne derže srednje-gerških, od katerih jih dolgi korintovski pa saronski zaliv loči. Jedro Peloponeza, otoku jako podobnega, je arkadska planota; obrobne gore jo na vseh straneh oklopajo. Naj imenitniše so na severji cilenske in erimantske, na jugu pa

najviše peloponeško gorstvo Tajget (7400'), ki se z južnim evropskim nosom tenarskim neha. Tudi gerški otoki so vsi bolj ali manj gorati. — Mala dežela nima velikih nižin, le semtertje se nahajajo prostrorne kolline (tesalska, beotijska) pa bolj široke doline, ktere bi se malim ravnem primerjati moglo.

Rek ima Grecija kakor vsaktera hribovita dežela jako veliko. Ker se pa morje od dveh strani v celino vriva in jo razjeda in stiska. reke pri mali širokosti dežele nimajo prostora se razviti. Ni tu ne enega veletoka; le obilne brežnice in potoki namakajo male pa po večem sterne doline. Ker le pozno na jesen, po zimi in spomladi dežuje, se takrat vode napno; poleti pa imajo le malo vode, ali se pa popolnoma posuše. Najznatniše reke so: 1) Penej (Salambrija) zbira vse vode med vzhodnim Pindom pa Oso in Pelijem ter teče skoz prederto slovečo dolino Tempe v termajski zaliv. 2) Sperhij, 3) Cefiz teče od Ete v kopajsko (topolsko) jezero, 4) Evrota, 5) Pamiz, 6) Alfej (Rufija) teče z arkadskih gorâ v jonsko morje, 7) Ahelaj (Aspropotam), največa gerška reka, teče z epirskih gorâ v jonsko morje.

Tak je gerški svet. Nad njim se vspenja po večem vedno jasno nebo. Podnebje je sploh gorko, vendar se zaradi mnogoverstnega naličja povsodi nahajajo velike razlike; zmerno hladno je na višavah in živinoreji posebno ugodno, po dolinah in ravninah pa vroče, da vsi južno-evropski sadeži zoré. Nekdanji pesniki kot sedanji potniki ne morejo prehvaliti čiste, zdrave sape, ki je po gerški zemlji vela in še veje.

Gerško se po naravnih mejah loči v severno, srednje in južno. — **Severni** del je obsegal le 2 pokrajini: 1) Tesalija (penejsko porečje) je lepa ravan ob Peneji; krog in krog jo gore ograjajo. V predzgodovinskem času je bila veliko jezero, dokler voda ni pretergala zagraje med Olimpom in Oso (Tempe) ter otekla. Mesta: Larisa, Fere, Farzal, Lamija in primorski Jolk. 2) Epir je popolnoma gorata dežela, ktero potresi večkrat pretresajo (zato ceravnijske gore). Stermi Pind ga loči od Tesalije. Stanovalci njegovi so se kakor tesalski v poslednjih stoletjih gerške zgodovine prištevati k napol barbarom. Ned raznimi razrodi so bili naj bolj poznani: Molosi, Tesproti in Haoni. Mesta: Dodona (blizojaninskega jezera); v braslovji je bilo nar starše gerško preročišče. Duhovniki — homerjevi Seli — so poslušali šumenje hrastja, žverčanje vrelca in zvonjenje bronastih plošč, po vejah obešenih, ter naznana-vali misli in naredbe dež dajočega Zeusa. Ambracija (pirovo pre-stolno mesto).

Srednje Gerško, tudi Helada imenovano, je imelo na zahodu tri pokrajine: 1) Akarnanijo, 2) Etolijo pa 3) ozolsko Lokrido, ki se v gerški zgodovini niso posebno odlikovale. V berdnati Akarnaniji, žita in olja bogati, je stalo mesto Strat; v Etoliji, deloma ravni in rodovitni, deloma gorati in bolj pusti, zavezno mesto Termion; v ozolski Lokridi pa Amfisa in Navpakt (Lepanto). Na vzhodu so: 4) Dorida, prvotna domovina Dorcev, med Eto in Par-

nasom. 5) Vzhodna Lokrida in sicer a) epiknemidska ob hribu Knemidi), b) opuntska z mestom Opuntom.

6) Focida krasna gorska dežela krog Parnasa in ob Cefizu. Mesta: Delfi, sperva po preročišči Pilon imenovani. Apolonovo prerokovališče je bilo v svetem lavoričji blizo kastalskega studenca, s katerim so se pesniki navduševali; s sveto vodo so se očiščevali tudi obiskovalci proročišča. V tempeljni je stal nad temno jamo zlat trinog, na katerega se je pitija (duhovnica) vsedala. Ko jo je hladna para, iz žrela se vzdigajoča, omamila, se je jela mikati ter posamezne besede izgovarjati. Poleg nje stoječi prerok je iz besedi sestavljal verze in z njimi vprašalcem odgovarjal. Krog tempeljna v velikem dvorišči so stale blagajnice posameznih držav s posvečenimi darili. — Elateja, velika terdnjava, je varovala pot vsrednjo Grecijo. Od Delfov na južnem parnaškem pobočji je deržala pot mimo Krise v pristan Kiro.

7) Beotija, veliko gerško bojišče, je rodovitna deloma berdnata deloma ravna nižina, ki jo na vseh straneh gore oklepajo. Sredi severne polovice stoji kopajsko jezero. Glavno mesto so Tebe s kadmejskim gradom; ob evripskem prelivu: Avlida in Delij. Krog jezera so: Orhomen, Keroneja, Halijart; na jugu pa: Tanagra, Plateje.

8) Atika (41 št. m.) je trijaku podoben polotok od pustega Citerona do sunijskega nosa. Zemlja ni ravno rodovitna, bolj plitva in semtertje tudi kamnita. Po malih ravninah je zorelo žito in vino, oliva in smokva. Med gorami sta bila Parnet in Briles popolnoma zarasena, Himet je dajal dosti meda, Pentelik marmor, Lavrej pa mnogo sreberne rude. Mesta:

Atene s pristanskim mestom Pirejem.

Stale so krog grada Akropolje. V Akropolji so se še ohranili ostanki kot: propileje, versta stebrov pred vhomom z vsekanimi stopnicami; veliki tempelj partenon, boginji Ateni posvečen, obsega pravo svetišče in državno blagajnico. Temu nasproti stoji erehtejsko svetišče, naj starši tempelj atenski (Homerga že omenja). Zunaj grada se je obvaroval tezejev tempelj, dijonizijevo gledišče, herodov odej in sedeži na pniki. Imenitosti zunaj mesta so še bile: gimnazije (akademija pa likej in poslej še tri druge) in tekalnica.

Elevzina z demetrinim tempeljnem, kjer so se boginji na čast skrivne svečanosti obhajale; File in Deceleja, terdnjavi; Maraton blizo vzhodnega obrežja.

9) Megarida, mala in nerodovitna deželica, po kateri so pota peljale v Peloponez. Gl. mesto Megara.

Južno Gerško — Peloponez imenovano — je obsegalo tudi 9 pokrajin:

1) Korintija je bila gorata deželica, oljki posebno ugodna, manj pa poljedelstvu. Gl. mesto Korint na istmu blizo korintskega in saronkega zaliva, se je posebno pečalo s kupčijo. «Korintu so rekli helensko oko». Tu so slavili istemske igre, Pozejdonu na čast.

2) Sicijonija je berdnata in rodovitna: gl. m. Sicijon.

3) Flijazija je gorata pa rodovitna; gl. m. Flijunt.

4) Argolida ali Argeja med saronskim in argolskim zalivom, v katerih stoji mnogo argejskih otokov (Egina, Hidra). Po večem je ravna in plitva, zato se je zvala suha — »žejna Argeja«. Mesta: Argej, ob Inahu krog grada Larise s ciklopskim zidovjem; proti jugovzhodu: Tirint z najstaršimi ciklopskimi stavbami; proti severju Micene, prestolno mesto agamemnonovo; ohranile so se še ciklopske stavbe pa najstarše izrezane podobe (nad vhodom stoji namreč velik steber, na katerega sta dva leva operla); na vzhodu Trezen in Epidaver.

5) Lakonija (87 št. m.) obsega tajgetska in parnonska polbočja in evrotsko dolino. Po večem je pusta in gorata, divjim zverinam in živinoreji dosti bolj ugodna nego poljedelstvu. Gl. m. Sparta (Lacedemon) ob Evrotu, sedež menelajev in spartanskih kraljev. Hiše odpertega mesta so bile neznatne, ulice pa široke in tergi prostorni. A mikle, pred Sparto glavno deželno mesto. Gitej in Hel ob morji.

6) Mesenija je po Tajgetu od Lakonije ločena. Po večem ravna deželica ima med vsemi gerškimi pokrajinami naj lepši in najrodovitniši svet. Dobro močena pamiška dolina se po svoji lepoti in rodovitnosti celó primerjati more z naj bogatejšimi deli sveta. Mesta: Mesena blizu terdnjave itomske; terdna Ira, terdnjavica ob arkadski meji; na zahodnem obrežji: Pil.

7) Elida je po vzhodnih straneh gorata, drugodi pa ravna ali berdnata dežela. Zarasena in dobro močena, pa tudi lepo obdelana zemlja. Mesta: Elida, Piza in Olimpija. Olimpija ni nikoli bila mesto v pravem pomenu, ampak le kraj posvečen veri, umetnosti in svetim igram. Posebno so ga zaljšali zevsov tempelj z velikanško podobo, ki jo je Fidija mojstersko izrezal; stadijon in tekalnica, pa gaj divje oljke, s katero so se olimpijski zmagalci venčali.

8) Ahaja, severno poloponeško primorje, je semtertje komaj 2-4 milje široka. Mesta: Helika, ki se je l. 373 pr. K. pri potresu v eni noči v morje pogreznila; Egij in Patre.

9) Arkadija je osrednja hribovita dežela z rekami, jezeri in stovi, s cvetečimi dolinami in bogatimi ravnici. Mesta: Tegeja, Mantineja, Orhomen pa Megalopolj (l. 371 pr. K. sezidan).

Otoki.

Gerški otoki stojé po večem blizu celine, s katero se tudi po poveršji in naravi lahko primerjajo.

Pred ko ne so bili ž njo v predzgodovinskem času sklenjeni, pa ognjene in povodne moči so jih od nje (celine) odtergale. Najznatniši so v jonskem morji: Korcira (Kerf), gorata pa sadju, oljki

in terti posebno ugodna. — Levkada (St. Mavra) se je v zgodovinskem času od celine odtergala. — Itaka, odisejeva domovina. — Cefalonija z m. Samo, pa Zakint (Zante).

V egejskem morji: a) ob gerškem obrežji: Citera (Cerigo) s slovečim afrodilinem tempeljom. — Hidreja (Hidra). — Kalavrija. — Egina. — Salamina, Atenam nasproti. — Evbeja (Negroponte, 64 št. m.), po ozki evrijski strugi od celine ločena. Pokriva jo apneniška gora, ki je mnogo kovin pa rudnic dajala. Mesta: Eretrija, Haleida in Orej.

b) Ob malo-azijskem obrežji: Rod je bogatel po poljedelstvu in kupčiji. — Od njega proti severju stojé »raztreseni otoki« Sporadje (Kos, Ikarija, Sam). — Hij, eden izmed najlepših in najrodovitnijših otokov na svetu (tu je blezo bil Homer rojen). — Lezb, domovina imenitnih pesnikov pa pesnice Sapfe; gl. m. Mitilena. — Tened.

c) V severnem egej. morji: Lemn, ognjeniške narave ter Hefestu posvečen. — Imber. — Samotracija, sloveča po skrivnostnih svečanostih kabirskih. — Taz, zlata bogat otok, je bil že Feničanom znan.

d) V južnem egejskem morji: Cikladje t. j. v krogu stoječi otoki; v njihovem središči je sveti Del, rojstni kraj Apolona in njegove sestre Artemide. — Par z najžlahtnijšim belim marmorom. — Mel, lep in rodovitn pa vulkansk otok. — Naks, najlepši in najplodnijši med Cikladi. — Ander. — Na jugu Kreta (Kandija 190 št. m.) zagraja egejsko morje proti odpertemu srednjemu morju. Zarasene gore idejske jo pokrivajo; ob morji je nekaj rodovitnih ravnin pa mnogo dobrih luk. Med 30 mesti ste bili najznatnijši: Knos pa Cidonija.

Zgodovina.

Pervotni prebivalci.

Pervotni prebivalci gerškega sveta so bili Pelazgi. V zgodovinskih časih so stanovali z drugimi Indo-evropejci v osrednji Aziji. Iz neznanih vzrokov so se najprej ločili od svojih sorodnikov ter šli proti zahodu. Tu so se znova ločili; eni (Italci) so šli ob severni obali jadranskega morja na apeninski polotok ter novo domačijo zvali Italijo; drugi so se pa razširili po ilirskem polotoku in njegovih otokih in po malo-azijskem obrežji. Ti so gerški Pelazgi, med katerimi se je štel mnogo razrodov.

Pelazgi niso bili pastirji ali lovci, ampak imeli so terdna stanovališča ter se s poljedelstvom pečali. Sezidavali so terdne gradove, Larise imenovane, s ciklopskim zidovjem. Čestili so le nekatere prirodne bogove kot Zevsa (nebo) pa boginjo Demetro (zemljo).

Tuje naselbine

Vzhodni narodi so pogostoma obiskovali evropejske Pelazge ter se tudi med njimi naseljevali. Tako je kupčija k njim vabila Feničane, od katerih so se naučili ladije tesati, rude kopati in marsiktere obertnije (tkanja). Od Feničanov so dobili pismenke, denar, mero in vago ter si prisvojili nekatere stvari njihove vere (gerška Afrodita je feničanska Ašera). Feničanje so bili naseljeni na Kandiji, Citeri, v Korintu, Beotiji, na Tazu, Samotraciji in drugodi.

Razen Eeničanov so se tudi Pelazgi iz male-Azije preseljevali k evropskim sorodnikom. Vsled vpliva omikanih azijskih narodov so se bili primerno omikali in v Grecijo preseljeni, so svojim bolj surovim sorodnikom marsiktero novo stvar prinesli. Pravljlja je povzela vse naselitve raznih časov ter poročila feničanske v pripovedi o Kadmu, in naselitvo maloazijskih Pelazgov v pripovedi e Pelopu.

Kadem je sin sidonskega kralja Agenorja. Zevs se v bikovi podobi približa Evropi, njegovi sestrí, ter jo ukrade. Agenor pošlje Kadma je iskat. Ta dolgo blodi po svetu ter nazadnje pride k prerokovališču v Delfih. Apolon mu veli, da naj sledi kravo z belo liso na strani. Kmalu najde zaznamovano kravo, jo sledi in pride v Beotijo. Tu se krava vleže in Kadem jo hoče darovati. Pred daritvijo pošlje svoje tovarše k bližnjemu studentcu po vode. Ko se ti ne vernejo, gre sam tje, zagleda zmaja ter ga umori; zmajeve zobe potem vseje, kakor mu je boginja Atena ukazala. Iz vsejanih zob zrastejo možje, ki se med seboj pomoré. Le pet jih ostane živih; ž njimi sezida Kadem grad, ki po njem dobi ime Kadmeja. Krog gradu se naseli obilo ljudi, ki jih Kadem zedini v urejeno državo. Uči jih pisati in izkopa vodo-ok, po katerem se je iz močvirnate zemlje voda otekala.

Pelop je sin frigijskega kralja Tantala, kterega bogato polje je od Sipila in Herma 12 dni hoda daleč do Ide segalo. Tantal je stanoval blizu hriba Sipila. Zarad njegove modrosti so ga bogovi pogostoma obiskovali. To ga stori prevzetnega. Da bi poskusil njihovo vsegavednost, jim enkrat za jed pripravi lastnega sina Pelopa. Jedi ne okusi nobeden bog razen Demetre, ki je ravno zgubljeno svojo hčer obžalovala. Serditi Zevs oživi dečka in pa uniči tantalovo kraljestvo. Prederznega Tantala pahne v podzemelje. Tam mu žuga neprestana nevarnost; nad njegovo glavo visi skala, ki ga v vsakem hipu če pobiti. Strašna lakota in žeja ga neprenehoma terpinčite. Najslajše sadje se nad njim ziblje; ko se pa stegne po njem, se veje više vzdignejo, da jih doseči ne more. Ko se stegne po vodi, sredi ktere stoji, da bi si žejo ugasil, voda zbeži pred njegovo roko. Nesrečnega Tantala sin zapusti svojo frigijsko domovino in pride v Pizo h kralju Ojnomaju. Ta je imel hčer Hipodamejo, ktere ni hotel zaročiti nobenemu snubaču, ki bi ne bil kralja v skušnji z vozmí prekosil. Kralj pa je pri skusni vožnji vsakega snubača umoril, kadar je mimo njega derdral. Tako jih je že mnogo zgubilo življenje. Tudi Pelop se tvega življenja. Pozejdon mu posodi krilate konje, Hipodameja pa, ki ga je ljubila, pregovori očetovega voznika, da je voz jako slabo zvezal. Ko se skusna vožnja začne, se kraljev voz razsuje in njega samega ubije. Pelop vzame Hipodamejo za ženo; ž njo dobi veliko kraljestvo, ki se je po njem Peloponez imenovalo.

Pravljlja popisuje tudi egipčanske naselitve, dasiravno Egipčanje pred sedmim stoletjem (pr. K.) niso imeli z Gerki neposredno nič opraviti.

Tako slovi Cekrop, ki je iz Egipta prišedši atenski grad (Cekropija) na termi goličavi sezidal. Dal je prvotnikom kamenite dežele postave ter jih učil bogove častiti. — Tudi Danaj je prišel iz Egipta. V Egiptu sta kraljevala brata Egipet in Danaj. Pervije imel 50 sinov. Drugi pa 50 hčeri. Ker so egiptovi sinovi zalezovali danajeve hčere, zapusti Danaj Egipet ter pride v Argej, ktereга kralj mu kraljestvo izroči. Danaj napravi sulji deželi vodnjake, sezida grad in srečno kraljuje. Kar pridejo egiptovi sinovi in ga silijo, da naj jim svoje hčere da. To sicer stori, da pa hčeram bodalca (kratke meče) in jim ukaže svoje može pomoriti. Vse so to storile, le Hipermnestra prizanese svojemu možu Linkeju. Njunega rodu so argejski kralji. Druge Danajide so prišle v podzemelje. Usojeno jim je bilo „sode brez dna polniti“ s prevrzanimi posodami.

Tuji vpliv je močno prenaredil prvotne Pelazge. Pomešali so se s tujci ali se vsaj njihove olike navzeli. Premenili so tudi svoje ime ter se Danajci ali Ahejci zvali; poslej so jim rekli Heleni, Rimljanje pa le Gerki, ktero ime je sperva mali razrod krog Dodone zaznamovalo.

Jako zgodaj so se Gerki ločili v 4 razrode: Eolce, Dorce, Jonce in Ahejce, katerih prvi očetje so bili Eol, Dor, Jon in Ahej. Ko so se jeli zavedati svoje narodnosti ter so se vsi Heleni imenovali, so jim prvi očetje bili polomci helenovi, ta pa sin devkalijonov.

Pravljica pripoveduje o Devkalijonu, gerkšem Noetu to-le: Zevs, silo razserjen nad popačenostjo človeškega rodu, sklene ga s povednjo uničiti. Sam pobožni Devkalijon (ustanovitelj dodonskega svetišča) s svojo ženo Piro se reši na Parnas. Ko se voda odteče, Zevs jima ukaže materne kosti za seboj metati. Sperva ne razumeta božjih besedi, poslej se zmislita na pravo, da njena mati je zemlja, njene kosti pa kamenje. Na to mečeta kamenje za seboj in iz kamnov, ki jih Devkalijon verže, zrastejo možje, ženske pa iz onih, ki jih Pira zažene. Tako nastane novi kamniti rod.

Junaška doba.

Najstarša gerška zgodovina obsega, kakor je to tudi pri drugih narodih, obilo pravlic, ki popisujejo posamezne odlične može, kateri so ljudstvu posebno koristili, je nevarnosti in drugega zlega rešili, pa slavna kraljestva ustanovili. Imenovali so jih heroe ali junake. Popisujejo tudi imenitna dela in početja, ki so je mnogi junaki skup ali pa celi razrodi doveršili. Taki junaki so bili: Telamon in Pelej, Amfijon, Evmolp, Kastor in Poluks; najimenitniša pa sta Heraklej in Tezej.

Heraklej (Herkul).

Heraklej je sin zevsov in alkmenin. Boginja Hera ga preganja že v zibelji; pošlje mu dve kači, ki ju pa Heraklej zaduši. Jako skerbno odgojujejo dečka in mladeniča. Ko je dorasel, se poda po svetu iskat raznih naključij in nevarnosti. Na razpotji sreča hudobo in krepost. Hudoba mu obeta vse sladkosti zemeljskega življenja ter ga vabi na široko in prijetno pot, krepost mu pa kaže na sterno in ternovo stezo in mu obeta večno slavo. Določi se za krepost. Prišedši v Tebe osvobodi stanovalce jim naloženega sramotnega davka in dobi zato

kraljevo hčer Megaro za ženo. Sovražna Hera mu zmeša pamet. V svoji besnosti postreli Heraklej s puščicami lastne otroke. Delfovsko preročišče mu za pokoro naloži, da mora osem (12) let služiti malopridnemu žlahtniku Evristeju. Ta pa mu ukaže doveršiti 12 terdih del. Heraklej ubije nemejskega leva, ter obleče njegovo neranljivo kožo. — Zmaga lernejsko kačo; v boji z njo mu pomaga zvesti tovarš Jolaj, sin njegovega prijatelja Ifikla. — Vjame ke rinitidsko kožuto s zlatimi rogovi ter živo pripelje v Miceno. — Pregarja erinantskega divjega prašiča, ga pripodi v sneg ter ga v zanjko vjame in pripelje prestrašenemu Evristeju. — Počedi hlev elidskega kralja Avgija, ki je imel 3000 goved. Ker gnoja že mnogo let izkidakali niso, napelje Heraklej reki Penej in Alfej skoz hlev. — Splaši stímfalske tice, ki so v svojem okrožji ljudem in živalim veliko škodo delale, z ropotuljo, katero mu je Atena dala, ter jih s puščicami postreli. — V Kreti ukroti bika ter ga Evristeju črez morje pripelje. — Odjadra v Tracijo, zmaga kralja Dijomeda, ukroti divje konje njegove, ki so se s človeškem mesom hranili; da jim namreč kralja samega pojesti ter jih odpelje v Miceno. — Ob pontovskem obrežji zmaga junaške Amazone ter Evristeju prinese orožno prevez ubite kraljice Hipolite. Domu se vernivši pri Troji osvobodi laomedontovo hčer Hermijono, katero je morska pošast požreti imela. — Triglavega Gerijona ubije in ukrade njegovo goved; ženo jo iz Eriteje črez Italijo, kjer ubije sirovega Kaka, in Sicilijo v Argolido. Vernivši se postavi stebra ob vhodu v srednjezemsko morje (Heraklejevi stebri). — Na potu po hesperidska jabelka gre črez Ilirijo, Italijo v Libijo, kjer v zraku stare Anteja, kateremu je njegova mati Zemlja vedno novo moč dajala; iz Libije gre v Egipt, kjer Buzirida, morilca vseh tujcev, ubije, iz Egipta pa v Kavkaz. Na Kavkazu osvobodi Prometeja, kateri je bil ljudem nebeski ogenj prinesel. Zarad tega zločinstva je bil k skali prikovan in orel mu je črez dan kljuval jetra, ki so po noči se ponovila. Na zadnje pride k Hesperidom. Titan Atlant, ki je nebo nosil, mu gre po jabelka; med tem mora Heraklej nositi nebo, katero Atlant, vernivši se s zlatimi jabelki, noče prevzeti. Izgovarjaje se, da si hoče blazino podložiti, ga Heraklej pregovori težo znova si naložiti, on pa odide s zlatimi jabelki. — Nazadnje gre celó v podzemelje, od koder pripelje peklenskega psa Cerberja. — To so dvanajstera heraklejeva dela, ki so bila v olimpijskem tempeljnu upodobljena.

Poslej Herakleja znova napade besnost in on ubije svojega gostoljuba Ifita. Da bi se očistil zločinstva, se prodal lidijanski kraljici Omfali za hlapca; pri tej mora v ženski sobi presti pa vojskovati se z bližnjimi razrodi male Azije. Po triletnem hlapčevanju se verne v Grecijo in se oženi z Dejaniro, hčerjo kalidonskega kralja Ojneja. Zarad novega umora je s ženo vred pregnan v Trahido. Ko prideta do neke reke, nese centaver (polkonj) Nes Dejaniro črez vodo ter jo če odpeljati. Heraklej pa ga ustrelí s puščico, ki je bila s kervjo lernejske kače ostrupljena. Umirajoči centaver svetuje Dejaniri, da naj njegove kervi pristže in, če hoče ljubezen svojega moža vedno ohraniti, naj mu obleče oblačilo, katero je bilo v njegovo kri pomočeno. Črez malo časa zapusti Heraklej svojo ženo ter gre po svetu. Ko se Ojhaliji bliža, se polasti kraljeve hčere Jole. Pri njej hitro spozabi svojo ženo. Za darovanje potrebuje prazničnega oblačila ter pošlje k Dejaniri po nje. Da bi ljubezen svojega moža znova pridobila, mu pošlje oblačilo v nesovo kri pomočeno. Komaj Heraklej oblačilo obleče, že čuti kerv lernejske kače. Sterga si je s života; na Eti si nanosi gramado in se na njej sežge. Puščice podari Pojantu, ki mu je derva zažgal. Pa Heraklej ni umrl, ampak bogovi so ga sprejeli v Olimp ter ga z Hebo, boginjo mladosti, oženili.

Tezej.

Tezej je sin atiškega kralja Egeja in Etre, kraljeve hčere iz Trecena. Ko Egej ženo zapusti, skrje meč in opanke pod veliko skalo ter jej naroči, da naj sina k skali pripelje, ko hitro bo dorasel. Če jo more prevaliti naj vzame

meč in opanke ter naj pride v Atiko. Po teh znamenjih ga bo precej spoznal. Komaj 16 let star, odvali Tezej skalo ter se napoti v Atiko. Na potu naleti velikana, ki je s železnim betom potnike pobijal ter ga ubije. Dalje gredé ubije družega velikana, ki je tudi potnike nadlegoval. Na korintovskem medmorji pahne hudega tolovaja v morje. Po dvoboju eleyzinskem zmaga in ubije gerdega tolovaja Prokrusta, ki je prenočujoče potnike polagal v posteljo in prevelikim odsekoval noge, premajhenim pa jih tako natezal (Prokrustova postelja), da so umerli. Ko pride v Atene, ga oče spozna. Mnogo koristi rojstnemu mestu. Naj prej ubije divjega bika, ki je maratonsko zemljo pokončeval. Na to se napravi v Kreto. Kralj Minoj je bil užgal Atence ter jim naložil sramoten davek. Vsakih 8 let so mu morali dati po 7 dečkov in 7 deklic. Požiral jih je Minotaver, ki je bil strašna pošast, na pol človek, na pol bik, in je bival v labirintu, liši polni zahodov. Pred odhodom v Kreto se Tezej zmeni z Egejem, da bo vernivši se razpel bela jadra v znamenje, da je Atenčana davka osvobodil. V Kreto prišel pridobi ljubezen kraljeve hčere Arijadne. Tezej gre v labirint, ubije minotavra in srečno pride iz liše polne zahodov; kajti Arijadna mu je bila dala klobčič, katerega razvita nit ga je srečno izvodila. Ko s Krete odide, vzame Arijadno s seboj. Ker mu jo Dijoniz v Naksu ukrade, po njej žaluje in spozabi bela jadra razpeti. Egej, ki ga na visoki pečini pričakuje, misli, da je poginil, in skoči v morje, ki se odslej egejsko zove. Tezej prevzame kraljestvo ter je varuje pred Amazonkami, ki so bile zmagujé do Aten priderle. On vredí atenske državo, zedini atiske pokrajine, razredi ljudstvo v plemenitnike (evpatride), poljedelce in rokodelce, jim da modre zakone ter skerbi za obsno varnost. Ustanovi ali vsaj ponovi istemske igre Pozejdonu na čast. Vernivši se iz Kolhide, misli vpeljati ljudovlado. Ko se plemenitniki zoper njega spuntajo gre k scirskemu kralju Likomedu, ki ga kovarno pelje na visoko pečino ter od tistod v morje pahne. — Atenčani so mu sezidali krasni tempelj — tezejon, katerega razvaline so se do naših časov ohranile.

Najimenitniša skupna početja združenih junakov in celih razrodov so pot Argonavtov v Kolhido, vojske s Tebanci in Trojanci.

Pot Argonavtov.

Atama je kraljeval črez Minijce v Orhomenu. Oženjen je bil z Nefelo in imel dva otroka Friksa in Helo. Po stari navadi hoče Zevsu darovati Friksa pervorojenega, pa nebeška mati Nefela pošlje otrokoma zlatega ovna, ki ju po zraku odnese v solnčno dečelo Ejo (Kolhido). Hela napoti pade z ovna v morje, ki se po njej Helespont zove, Friks pa srečno pride v solnčno dečelo, daruje ovna in zlato runo v gaji obesi. Atama se drugikrat oženi ter vzame kalmovo hčer Ino; od nje je imel dva sina, pa sam umori ednega, drugi pa z materjo v morje skoči. Ker drugih otrok ni imel, podeduje njegov brat Kretej kraljestvo. Ta ima pet sinov, med njimi Ezona in Pelijo, ki je Jolku gospodoval. Ezonov sin Jazon, pri nekem centavru zrejen, pride z enim čevljem na stogljej (drugega je bil pri prehodu črez neko reko izgubil) na dvor svojega strica Pelija, ki so ga že davno svarili pred človekom (možem) z enim čevljem na stogljej. Ko je Jazon svoje očetinstvo zahteval, mu Pelija obljubi je izročiti, če gre prej po zlato runo. Jazon, k temu pripravljen, zbere najimenitniše junake, kot Herakleja, Tezeja, Orfeja Borejade (Borejeve sinove); Kastora in Potidevka (dioskura), Meleagra, vedeža Mopsa, vseh skup 50 mož. Velika ladija, Argo imenovana, pelje junake proti vzhodu. Najprej prijadrajo v Lemen, kjer so bile žene svoje moze pomorile. Ž njimi se poskusijo v igrah, vendar nočejo pri njih ostati. Po hudih viharjih, z orfejevim petjem utolaženih, in drugih čudovitih zgodbah pridejo do vhoda v Pont (černo morje), kjer je na visoki pečini kralj Finej bival. Ker je ljudem prihodnost razodeval, so ga bogovi kaznovali ter oslepili, divje tice — Harpije — so mu pojedale živež ali pa ga oskrunjale. Borejadi, nagli kot

Veter preženó in pobijejo harpije; za hvalo jim Finej popiše nevarnosti, ktere jim bodo pri Simplegadah pretile. Bili ste to dve velikanski pečini, ki nista med seboj sterpeli žive stvari, ampak strinjaje se jo vselej zmeli. Argonavti po finejevem svetu spusté med pečini goloba, ki srečno odide; zgubi le nekaj perotničnih peres. Brodniki se z golobom tolažijo ter njegovi osodi svojo primerjajo. Ko se pečini zopet odprete, naglo jadrajo skoz ter srečno uidejo; izgubé le lepo glavico na kermilu. Odsihmal se pečini več ne sklepate.

Tako so Argonavti prišli v Kolhido, kjer je Eet kraljeval; imel je tudi zlato runo. Jazon je zahteva in Eet mu je obljubi, pa še le kadar mu izpolni ta-le dela:

On je moral najprej orati z biki, ki so ogenj puhali in bronaste noge imeli. Srečno opravi to delo; kajti kraljeva hči Medeja mu je dala mazila, ki ga je pred bikovim ognjem varovalo. Potem je moral zmajeve zobe sejati ter se boriti z možmi, ki so iz njih zrastle. Po nasvetu medejinem verže veliko skalo med zmajevo setev; bronasti možje mislijo, da je eden izmed njih skalo vergel, se med seboj razpró in pomoré. Ko je ubil zmaja, ki je v gaji zlato runo čuval, vzame runo in ljubeznivo Medejo ter se z ladijo odpelje. Oče se poda za njimi, pa Medeja umori mladega brata Absirta, ki ga je vzela s seboj, ga razkosa in kosove v morje pomeče. Oče lovi kosove in se s tem dosti zamudi; Argonavti mu uidejo. Peljejo se po Istru (Donavi) in Savi do Verhnike (Navport), nesó ladijo črez Ilirijo do jadranskega morja in po Eridanu (Padu) in Rodanu pridejo do tirenskega morja, od koder se memo Sicilije in Korcire črez Libijo vernejo v Jolk. Jazon izroči zlato runo Peliju, ki pa kraljestvo obderži, dokler ga njegove bčere ne razmesarijo in skuhaajo po nasvetu Medeje, ki jim je obljubila očeta s svojimi čari pomladiti. Iz Jolka prideta Jazon in Medeja v Korint, kjer Jazon ženo zapusti. Medeja se maščuje nad njim, mu pomori lastne otroke ter se s zmajevim vozom odpelje v Atene, kjer se Egeju uda. Jazona pa je ubila ladija Argo, ki je na-nj padla, ko je pod njo spal.

Tebanski vojski.

Tebanskemu kralju Laju, prevnuku kadmovemu, so v Delfih prerokovali, da bo dobil sina, ki bode očeta umoril pa z materjo se oženil. Ko mu Jokasta porodi sina, mu kralj ukaže noge zvezati pa prebosti in ga na Citeronu izpoložiti. Neki pastir se ga pa usmili ter ga prinese korintovskemu kralju Polibu, ki ni imel lastnih otrok. Zarad oteklih nog se je deček zval Edip (Oedipus). Ko je dorasel in izvedel, da ni polibov sin, vpraša delfovskega boga po svojem rodu. Pitija ga svari, da naj se nikar ne verne domu, ker mu je usojeno, da bode svojega očeta ubil in se z materjo oženil. Imel je Korint za svojo pravo domovino; zato se ne verne tje, temuč gre v Beotijo. Na poti sreča v soteski voznika, ki siloma od njega zahteva, da naj se mu umakne. Nastane velik prepir v katerem Edip ubije voznika, pa tudi moža, ki je na vozu sedel in se v razpor vtikal. Bil je Laj, tebanski kralj, ki se je ravno peljal v Delfe boga prašat, kako bi škodljivo Sfingo odpravili. Sfinga je mimogredočim zastavljala zastavico: „ktera stvar hodi v jutro po štirih, o polden po dveh, zvečer pa po treh nogah“. Umorila je vsacega, ki uganke uganil ni. Mnogo mladeničev je bilo že izgubilo življenje. Kdor bi, obljubi Kreont, Jokastin brat, uganil uganko in deželo rešil strašne nadloge, dobi kraljevo vdovo in prestol. Edip pride ter ugane zastavico, da je namreč ona stvar človek (otrok, odrasli človek in starček). Sfinga se s svoje pečine v morje spusti. Edip pa dobi prestol in svojo mater Jokasto za ženo. Dolgo časa je srečno kraljeval; kar nastane strašna kuga. Vedeževalec Tirezija naznani, da se je mesto zlo pregrešilo in da je bolezen zarad pregrehe šiba. Dolgo časa iščejo brezbožnega hudobnika; nazadnje pride na dan, da je Edip sam derzoviti človek, ki je očeta umoril in se z materjo oženil. Jokasta se obesi, Edip si pa oči izkople ter beži iz kraja veliko svoje pregrehe. Hčeri njegovi Antigona in Izmena spremljate slepega starčka v Atiko (v Kelon), kjer v evmenidskem gaji umerje.

Tebansko kraljestvo podedujeta njegova sina Eteoklej in Polinik, ki ju je oče pred odhodom zaradi njune izdaje preklel. Verstoma bi imela kraljevati. Ker pa Eteoklej ni dal bratu kraljevati, pobegne Polinik v Peloponez k argejskemu kralju Adrastu. K temu pride tudi Tidej, ki so ga tudi iz njegovega kraljestva izpodili. Adrast z beguncema omoži svoji hčeri. Ker sta ga zeta vedno naganjala, skliče peloponeške kralje ter pripravlja vojsko zoper Tebance. Le sedem knezov med njimi tudi slaviti vedež Amfijaraj, se zbere, kajti znamenja niso bila ugodna. Na potu ustanovijo slavite nemejske igre. Pred Tebe prišedši skusi Tidej brata pomiriti; zatonj! Tebanci se pripravljajo za boj in kreontov sin Menoklej bogovom samega sebe daruje; kajti orakelj je rekel, da le potem bodo Tebanci zmagali. Vsi junaki umerjejo v dolgem boji; Amfijaraj, pobožni vedež, se s konjem pogrezne v zemljo, ki jo mu Zevs razkolje. Sam Adrast se verne v domovino. Sovražna brata se ubijeta v dvoboji, in Kreont prevzame tebansko kraljestvo. On pokoplje Eteokleja, prepove pa pokopati Polinika, ker je s sovražniki domovino napadel. Vendar se sestra Antigona ne boji prepovedi in bratu izpolni sveto dolžnost. Zato jo živo vzdajo. Ko kreontov sin Hemon, njen zaročnik, to zve, samega sebe usmerti. Ko sinovi pred Tebami padlih junakov dorasejo, Tebancem zopet vojsko napovejo. Znamenja so jim ugodna. Vojsko je vodil Alkmejon, amfijarajev sin. Polaste se Teb ter polinikovega sina Tersandra na kadmejski prestol posade.

Trojanska vojska (1194—1184).

(Ilijada).

Ko je Tetida vzela Peleja, so bili vsi bogovi razen Eride („nesloge“) v svate povabljeni. Erida verže med boginje jabelko z napisom: naj lepša naj je ima. Med vsemi so si je Hera, Atena in Afrodita najbolj lastile. Ker se ne zedinijo, grede na zevsovo povelje na malo azijsko goro Ido, koder je Parid, sin trojanskega kralja Prijama, očetovo čredo pasel. Ta ima razločiti prepir med boginjami. Hera mu obljubi moč in veljavo. Atena modrost in slavo, Afrodita pa naj lepšo ženo. Parid prisodi jabelko Afroditi. Naj lepša žena je bila Helena, žena špartanskega kralja Menelaja. Parid pride v Sparto ter odpelje Heleno z mnogimi zakladi. Razserjen Menelaj pregovori svojega brata Agamemnona, kralja micenskega, in mnogo drugih gerških kraljev, da se pripravijo za vojsko zoper Trojo. Naj slavniši vojvodi so bili: Ftijski Ahilej, pilski Nestor, argejski Dijo med, salaminski Ajant in njegov brat Tevker, itaški Odisej, mirmidonski Patroklej i. d. V beotijski Avlidi se zbere krog 2000 ladij in 100000 mož. Odpeljati se ne morejo, ker je bilo popolnoma brez vetra. Duhovnik Kalhant vprašavši bogove izreče: Poveljnik Agamemnon je razžalil Artemido, ker je košuto njej posvečeno ubil, le daritev najstarše njegove hčere jo more utolažiti. Težkega serca se Agamemnon odloči k daritvi ter pošlje po Klitemnestro, naj pripelje svojo hčer Ifigenijo v Avlido. Kralj daruje Ifigenijo, ki jo pa Artemida v oblakih odnese v Tavrido. Veter nastane in vojska se pripelje srečno pred Trojo. Ladije potegajo na suho, se poleg njih vtaborijo in z okopom zavarujejo. Ker je Troja (Ilij) bila opasana s trdnim oziidjem in branjena od hrabrih vojščakov, se je Gerki niso mogli precej polastiti. Napadajo okolico ter po njej ropajo. Med drugim plenom dobi Agamemnon Hrizejido, hčer nekega duhovnika, Ahilej pa Brizejido, hčer nekega kralja. Duhovnik izprosi Apolona, da pošlje hudo kugo v gerški tabor. Na kalhantove besede Agamemnon očetu izroči Hrizejido z bogatimi darovi, pa vzame Ahileju njegovo Brizejido. Razdraženi mladi junak sklene ne več se udeleževati boja ter teče k morju in toži svoji materi Tetidi, da so ga hudo razžalili. Tetida ga potolaži in prosi Zevsa, da naj nad Gerke pošlje nesrečo. Zevs jo usliši in Gerki so v vseh bojih zmagani.

Trojanci jih napadajo in se bijejo z njimi v kervavih bitkah, ali pa se skušajo v dvobojih, kakor Parid z Menelajem, Hektor s telamonskim Ajantom. Kot

napadno orožje rabijo meče, kopja, sulice, loke, prače pa tudi samo kamenje; branijo se s čelado, persnim oklepom, golenicami in ščitom (opevani ščit Ahilejev). — Med Trojanci se naj bolj odlikuje prijamov sin Hektor. Težkega serca se popolnoma poslovi od svoje Andromache, da bi se z večjo gorečnostjo za domovino bojeval. Zastonj prosijo Gerki Ahileja, naj se boja znova udeležuje. Serditi junak se ne gane iz svojega šatora. Ko pa Trojanci do ladijišča prideró in nekaj ladij zažgó, se Ahilej omeči in dovoli svojemu prijatelju Patrokleju, da njegovo orožje vzame in sovražnike ostraši. Trojanci beže sicer pred bojno opravo ahilejevo, pa kmalu opazijo, da se ne vojskuje Ahilej v njej. Siloma napade Hektor Patrokleja, ga zmaga in ubije ter mu orožje vzame. Hud boj se vname za patroklejevo truplo, ktero na zadnje vendar Gerki rešijo. Tako zlo razkači prijateljeva smert Ahileja, da sklene se maščevati. Tetida mu prinese prekrasno novo orožje (zlasti čudoviti ščit), ki je je Hefest sam skoval. Strašen boj se začne; Ahilej išče le Hektorja. Ko ga zagleda, ga podi trikrat krog mesta; ves spehan Hektor obstane. V dvoboju ga Ahilej ubije, za noge priveže k svojemu vozu ter derše v gerški tabor. Trojanci obžalujejo ljubljenega junaka. Prijam po noči odide v gerški tabor; Hermeja ga spremlja skoz tabor do ahilejevga šatora. Tu objame sovražniku kolena, ga spomni njegovega starega očeta v Ftiji ter mlo prosi za sinovo truplo. Ahilej ginjen ukaže Hektorjevo truplo umiti in je z mazili pomazati, ter je izroči Prijamu, ki se še tisto noč v Trojo verne. Za 14 dni sklenejo premirje; med tem Trojanci slovesno pokopajo Hektorja, Gerki pa Patrokleja.

Uterjena Troja se tudi dalje krepko brani; vojska terpi 10 let in pogubi mnogo gerških junakov; celo Ahileja Parid s puščico ustrelí. Božji izrek naznani, da Troje ne bodo vzeli, dokler bo podoba boginje Palade Atene (paladij ali hranilna svetinja) v njej bivala. Dijomed in Odisej se napravita jo ukrast. Helena njima pomaga svetinjo vzeti. Dalje izrečejo bogovi, da se mora z Gerki zediniti ahilejev sin Neoptolem in Filoktet, ki je imel heraklejeve puščice. Ker bi se drugače ne polastili mesta, so pregovorili Neoptolema, da je prišel pred Trojo. Odisej in Neoptolem pregovorita tudi Filokteta, ki je bil od kače uklan, na Lemnu ostal. Vse zastonj! Troja se hrabro brani.

Odisej svetuje zdaj, kako da bi s zvijačo mesto vzeli. Epej steše velikanskega konja, v kterega zleze 30 imenitnih junakov. Gerki zapusté tabor, gredó v ladje in veslajo za otok Tened. Le prekanjeni Sinon ostane ter se skriva v primorskem terstju. Trojanci mislijo, da so Gerki domu se odpeljali, pridejo iz mesta in občudujejo velikanskega konja. Nekteri so precej merili na gerško zvijačo ter svetovali konja v morje potopiti ali pa sežgati. Za to se naj bolj poganja duhovnik Laokoont. Ko so pa morske kače pri darovanju umorile Laokoonta in njegova sina, so Trojanci verovali onim, ki so konja imeli za božje znamenje, za posvečeno darilo njihove pomočnice Atene. Kar zlečejo Sinona iz terstja, ki jim pravi, da bi konj nadomestoval varovalno podobo od Gerkov jim ukradenó. Ker je konj prevellk, podró vrata, ga vlečejo v mesto in se neizmerno radujejo. Po noči Sinon zapali ogenj, ki Gerke izzad Teneda pokliče, ter zapertim junakom odpre konja. Gerki se polasté Troje, pomoré večino stanovancev, mesto razrušijo in mnogo vjetnikov odpeljejo v sužnost.

Nekteri junaki iz gerškega tabora in

njihova pot v domovino.

Agamemnon, kralj micenski, je bil za poveljnika izvoljen, ker je naj več ladij (100) za vojsko pripravil. Odlikoval se je po hrabrosti v boji, po modrosti pa v vojnem svetovalstvu. Ko je prišel v Micena, je bila njegova žena Klitemnestra oženjena z Egistom. Nezvesta žena ga zvabi v kopel ter ga z egistovo pomočjo umori. Ker tudi sinu Orestu po življenji streže, ga nje-

gova sestra Elektra reči h kralju korintovskemu. Orest se v Korintu posebno sprijatelj s kraljevim sinom Piladom. Ko je dorasel, sklene zaradi očetove smerti se maščevati. Ko pride v Micene, razglasi, da se je Orest pri vožnji na skus ubil. Klitemnestra in Egistej mu verujeta in se znebita vseh skerbi pred Orestom. Kar ju ta ubije na taistem mestu, kjer je Klitemnestra pred 7 leti ubila Agamemnona. Strašne Erinije pa ga zdaj preganjajo zaradi umora matere. Atenski arejopag ga sicer oprosti krivice, pa vest mu ne da miru. Ko Apolona v Delfih zaprosi pomoči, mu ta reče, da naj gre po sestro v Tavrido. Orest misli na apolonovo sestro Artemido, ki so jo tam v posebnem svetišči čestili, ter se odpravi s zvestim prijateljem Piladom na daljni polotok. Tam ju vjamejo in hočejo boginji darovati. Duhovnica Ifigenija spozna brata Oresta in se mu da spoznati. Ž njeno pomočjo misli Orest boginjino podobo iz tempeljna odpeljati. Pa Apolon ni mislil na svojo sestro ampak na orestovo. Ifigenija se vrne domu. Erinije se zgubé, Orestu se vest umiri in srečno kraljuje v očetovem kraljestvu.

Menelaaj „belolasi“ se je serčnega kazal v boji, drugodi pa modrega in mirnega. Črez 8 let se mu posreči s svojo Heleno se poverniti v Lacedemon, kjer je po smerti svojega tasta Tindareja kraljeval.

Ahilej „berzonogi“, sin mirmidonskega kralja Peleja in boginje Tetide, je bil najlepši, najmočnejši in najserčnejši med vsemi junaki trojanske vojske. Mati ga je pomočila v reko Stigo, da bi ga storila neranljivega; kajti rečeno jej je bilo, da bo sin pri kratkem življenju zadobil večno slavo, ali pa dolgo pa neslavno živel. Skerbna mati, znova ostrašena, pošlje sina h kralju Likomedu, ki ga v dekliski obleki med svojimi hčerami zredi. Ahilej, pravi Kalhant, bo sicer pred Trojo umrl, vendar bi Gerki brez njega ne vzeli mesta. Premedeni Odisej pride kot trgovca na seirski otok in med kraljevimi hčerami spozna Ahileja, kteremu je izmed druge ropotije na prodaj postavljeno orožje posebno dopadalo. Hitro pregovori boježeljnega mladeniča, da se vojske udeleži.

Nestor odide z 90 brodovi v vojsko, vendar se zaradi prevelike starosti osebno ne udeležuje bojev. Tem bolj se pa odlikuje in Gerkom koristi s svojo skušenostjo, previdnostjo in modrostjo. Pesnik ga tudi slavi kot glavarja vojnega načelstva, kajti posebno dobro je znal bojne verste vredovati. Ta govornik, kterega besede so bile slajše od medu, je med vsemi gerškimi junaki edini srečno prišel v domovino, kjer je 90 let star v Pilu umrl.

Telamonov Ajant salaminski, zaradi visoke rasti tudi „veliki“ imenovan, jo za Ahilejem naj serčnejši junak. Močan je bil tako zlo, da nikdo ni mogel nositi njegovega sedmerokožnega ščita. Ko ga je Odisej za Ahilejevo orožje prekanil, se mu pamet zmeša in umori se z lastnim mečem.

Odisej (Ulis), laertov sin in kralj itaški, je bil med vsemi junaki naj bolj prekanjen („iznajdljivi“); v boji je bil jako serčen, odlikoval se je tudi v rovanji pa v teku na skus. Še bolj je slovela njegova zgovornost, ki jo je kot poslanec ali pa pri pomirjanji raznih razporov kazal. Posebna pesem („Odiseja“) popeva zgodbe njegove, kako se je 10 let okoli vozil, preden se je vernil v Itako. Od Troje veslajše naj prej pristane v Cikloniji; od tam ga vihar prižene k Loto fagom (ki so „lotos“ jedli). Gostoljubno ljudstvo ga lepo sprejme ter mu da sladkega ledvenca. Tega jedo tovarši njegovi in spozabijo na domovino; komaj da jih Odisej pregovori se verniti na ladije. Ko pridejo do nekega otoka (Sicilije), grejo na suho ter naleté voliko jamo, v kterej dobé sira in mleka. Ko se ravno gosté, pride enooki velikan, ciklop Polifem, sin pozejdonov. Precej poje dva odisejeva tovarša ter ga praša po imenu. Odisej mu odgovori, da se zove Utis t. j. nobeden. Ko ciklop drugo jutro čredo žene na pašo, zavalj velikansko skalo pred jamo. Na večer se vrne in zopet poje dva tovarša. Premedeni Odisej ga upijani, ciklop zaspi. Odisej ožge velik kol ter ga enookemu velikanu zasadi v oko. Ker ga neizrekljiva bolečina terga, vpije ciklop, da se hrib trese in drugi ciklopi skup hité. Ko pa slišijo Polifema, da mu ni „nobeden“ nič žalega storil, se provernejo v svoje jame. Ker zaradi skale pred vhomom ne morejo iz jame, si Odisej izmisli novo zvijačo. Tovarše priveže ovcam na trebuh in sam se prime za vampno volno najmočnejšega ovna; ko na jutro ciklop ovce na pašo spusti, se ž

njimi rešijo iz jame. Prišedši na ladije zasmehujejo oslepljenega ciklopa in Odisej mu pove pravo svoje ime, in da je laertov sin iz Itake.

Naglo veslajo naprej ter pridejo do eolovega otoka. Eol (bog vetrov) jih prijazno sprejme in pri odhodu jim da meh, v katerem so val vetrovi jim neugodni zaperti. Približajo se Itaki, Odisej zaspi. Radovedni trovarši odvežejo meh in sovražni vetrovi zanesó ladije k ljuđožercem Lestrigonom. Odisej izgubi 11 ladij, vesla dalje in pride na otok Eeja, kjer je čarovnica Circe bivala. Ta spremeni tovarše njegove v prašiče; Odiseju pa Hermeja da vračilo, da mu čari ne škodujejo; po božjem svetu preti Circe z mečem ter jo prisili, da njegovim tovaršem zopet da človeško podobo. Circe ga pregovori, da gre v podzemlje. Tam se razgovarja z vedeževalcem Tirezijem, ki ga svari, da naj ne poškoduje helijevega goveda; zve tudi žalostno smert agamemnonovo ter se verne v Eeja. Za daljno potovanje mu Circe da mnogo dobrih svetov.

Jadral je mimo Siren (morske devoyke), ki so mornarje s prijetnim petjem k sebi vabile in jih pojedale. Odisej svojim tovaršem zamaši z voskom ušesa, sam sebo pa priveže k jaderniku, da bi le slišal sladke glasove. Srečno pride mimo njih. Potem mora iti prek Karibde, pogubljive morske kernice, in mimo Seile, morske pošasti, ki je ljudi požirala. Urnost njegovih tovaršev ga reši Karibde, Seila pa mu jih pet požre. Po teh nevarnostih pristane v Trinakriji, koder se je pasla helijeva goved. Ko njega ni bilo nazočega, pojedó lačni njegovi tovarši nekaj svetih goved. Helij jih kaznuje; velik vihar vse pogubi, le Odisej se reši na otok Ogigijo, kjer je nimfa Kalipso bivala. Pri njej ostane 7 let. Vila mu obeta celó meumerjočnost, ko bi vedno pri njej ostal. Pa Odisej ne privoli, temuč si želi domu k svojej ženi, zvesti Penelopii.

Penelopa težko pričakuje svojega moža. Dolga leta so prešla, Odiseja le ni. Mnogo knezov se zbere na njenem dvoru ter jo snubi. Nesramneži se gostijo in pravijo, da ne gredo prej z dvora, dokler ne bode enega vzela. Brez vse druge pomoči si Penelopa skusi s zvijačo pomagati. Prej, pravi, hoče Laertu stskati mertvaški pert, potem se bo odločila. Tri leta ima mir, kajti kar je podnevu natkala, je vselej po noči razplela. Ko je neka postrežnica snubačem izdala njeno zvijačo, so jo ti toliko bolj nadlegovali. Na to se Odisejev sin Telemah odpravi očeta iskat. Boginja Atena ga spremlja v mentorjevi podobi. Najprej jadra v Pil. Stari Nestor ga prijazno sprejme in mu pove mnogo o trojanski vojski, pa nič gotovega o Odiseji. Svetuje mu iti v Sparto k Menelaju, pa tudi tam o svojem očetu nič ne pozve. Snubači so bili silo razkačeni, da je Telemah odšel brez njihove vednosti. Sklenejo na njega prežati, ko se bo vernil, in ga ubiti.

Med tem Kalipso na hermejevo povelje odpusti Odiseja. Po njenih besedah napravi plav in odrine. Bil je že blizu Itake, ko ga zagleda. Pozejdon, razžaljeni polifemov oče; pošlje mu vihar, plav se razsuje in Odisej se reši le s tančico boginje Levkoteje. Nezavednega valovi zaženó na kraj otoka skerijskega, kjer v gozdu prenoči. Kraljičina Navzikaia pride tisti dan s svojimi tovaršicami k morju perilo prati. Po pranju se devoyke radujejo in žogo bijejo. Ko jim žoga v morje pade, na ves glas zakriče ter prebudé spéčega Odiseja. Devoyke se vstrašijo moža, s primorskim glenom pokritega; le Navzikaia se derzne mu približati se ter ga nagovoriti. Ko zve, da se mu je lalija (plav) razbila, mu da jesti in obleko; reče mu, da naj se ž njo pelje v mesto, samo da je pred vrati zapusti tersam gre na dvor njenega očeta. Atena se preoblečena mu pridruži terga spremlja do Alkinojerega stanovanja, kjer Odisej prosi kraljico Areto, da naj ga pošljejo v njegovo domovino. Pred odhodom Alkimoj časti tujca z obodom, v kateremu tudi pevec Demodok pride. Ko ta popeva, kako so Trojci vzeli in razrušili, je bil Odisej do solza ginjen. Na to ga Alkinoj praša, zakaj da žaluje, in on se da spoznati ter pripoveduje svoje zgodbe. Bogato obdarovan zapusti otok feaški ter speč pride do kraja svoje domovine.

Atena se mu prikaže in se z njim posvetuje, kako naj bi snubače pomoril. Ko ga je spremenila v berača, hiti v Sparto po Telemaha. Odisej pride nepoznan v kočó svinjskega pastirja Evmeja, ki ga prijazno sprejme, gosti in mu popi-

suje ošabnost in nadležnost penelopinih snubačev. Med tem se verne Telemah, srečno odide prežeeim snubačem, in pride k Evmeju, kjer naleti berača. Ko je Evmej odšel v mesto Penelopi naznanit, da se je sin vernil, se Odisej razodene sinu; in pogovorita se, kako da bosta snubače pomorila. Drugo jutro gre Telemah v mesto in Odisej gre kot berač za njim. Med potjo ga zasramuje kozji pastir Melantij, ki je snubačem bil jako udan. Ko k svojej hiši pride, snubači zlo gerdo ž njim ravna; razpre in spuli se z beračem Irom mislečim, da mu Odisej hoče škodo delati. Le stari pes na dovorišču že umirajoč spozna svojega gospoda. Spoznala ga je tudi stara služabnica Evrikleja, ko mu je noge umivala in zagledala znano brazgotino. Ko sta Odisej in Telemah po noči vzela snubačem orožje ter je pospravila, jim Penelopa na jutro naznani, da bo tistega vzela, ki bo lok njenega moža napel in s puščico ustrelil skoz 12 obročkov. Noben snubač tega ne stori. Kar pride Odisej, še zmeraj po beraško obleden, ter prosi, da naj bi tudi on smel se poskusiti. Dolgo mu branijo in ga zasmehujejo, nazadnje mu vendar priustijo. Igraje napne lok in ustrelj s puščico skoz železna kolesca. Potem postreli vse snubače. Ko so še nezveste služabnice obesili, počedijo hišo in jo dobro prekadé. Odisej se razodene svojej ženi in gre s sinom pozdravit starega očeta Laerta. Slavni junak je še dolgo časa gospodoval na otoku Itaki.

Preseljevanja gerških razrodov.

Ker so Ilirci od severja hudo pritiskali v Epir, so šli Tesalci čez Pind ter posedli penejsko pokrajino in jo zvali Tesalijo. Poprejšne stanovalce so deloma podjarmili, deloma spodrinili.

Izmed razrodov, ki so se Tesalcem umaknili, so šli Beotci v ravno deželo krog kopajskega jezera in jo po sebi imenovali Beotijo; Dorci so se pa naselili v gorenji cefiški dolini— v «Doridi».

Dorski knezi, namreč bratje Temen, Kresfont in Aristodem so bili heraklejevega roda; mislili so, da imajo po svojem prededu pravico do peloponeške zemlje. L. 1104 je večina ljudstva zapustila Dorido ter šla čez Etolijo, kjer se jim je mnogo Etolcev pridružilo, v Navpakt. Prišedši čez ondotni preliv so Dorci zmagali peloponeško vojsko, ki se jim je z vojvodom Tizamenom, orestovim sinom, ustavila, ter posedli velik del polotoka. Etolci so dobili rodovitno Elido, Dorci pa se naselijo po Meseniji, Lakoniji in Argolidi. Najstarši brat Temen dobi Argolido, najmlajši Kresfont Mesenijo, aristodemova sina Proklej in Evristen pa Lakonijo. Poslej so podjarmili Dorci še Flijazijo in Sicijonijo, Korintijo in Megarido.

Ko so Atencem vzeli Megarido, so hoteli tudi Atiko in Beotijo dobiti ter južne dorske pokrajine združiti s prvotno svojo domovino med Eto in Parnasom. Njihovemu navalu se krepko branijo uterjene Atene. Obsedovalcem je delfovski Apolon obljubil zmago, če atenskemu kralju nič žalega ne storijo. Ko je kralj Koder v Atenah to zvedel, je sklenil za domovino se žertvovati. Za kmeta obleden je šel v dorski tabor; v nastalem prepiru so ga ubili (1068). Ko so Atenci poslali po ubitega kralja, so Dorci bolj natanko ogledali mrtvega kmeta ter Kodra spoznali. Obupali so, da bi mogli Atene vzeti, pa se prek medmorja vernili v Peloponez.

V Peloponezu je le hribovita Arkadija ohranila svoje stare stanovalce. Od drugod so deloma spodrinjeni Ahejei derli na primorje ob korintovkem

zalivu ter deželo po sebi zvali Ahajo. Mnogi so se zedinili s spodrinjenimi Eolci srednje Gracije ter se peljali čez morje proti severo-vzhodu. Naselili so se po otokih Lemnu in Lezbu pa po bližnjem obrežji male-Azije od skamandrovega do hermovega ustja. Kuma in Mitilena sta najimenitniši med ondrotnimi eolskimi naselbinami (Eolida). — Pregnani Jonci so se obrnili v Atiko. Ker pa ta pokrajina ni mogla vseh prerediti, so šli na severne Ciklade. Drugi so se preselili na otoka Hij in Sam in bližnje malo-azijsko primorje. Med jonskimi naselbinami (Jonija) sta se naj bolj odlikovala Milet in Efez, poslej tudi Eolcem vzeta Smirna. — Tudi Dorci, iz Atike zavereni, so se preseljevali čez morje. Naj prej so posedli Citero in Kreto, potem južne Ciklade in na vzhodu Rod in Kos pa nasprotno obrežje male-Azije. Med ondrotnimi dorskimi naselbinami (Dorida) sta naj bolj slovela Halikarnas pa Knid.

Posebna društva so edinila posamezne razrode; ker so nastala zlasti krog skupnega svetišča, so je zvali amfiktijonije. Najimenitniša amfiktijonija je bila delfovska; obsegala je 12 ljudstev iz severne in srednje Gracije. V delfovskem svetišči so njeni udje obhajali skupne praznike; vpeljali so med soboj enak kalendar. Ker so ob teh prilikah tudi tergovali, so ustanovili med seboj enak denar, enako mero in vago. Skupna sodnija je razsojala prepire med posameznimi členovi. V mali-Aziji je na nosu mikalskem stal krasni pozejdonov tempelj; tu je sklenilo dvanajstero ondrotnih jonskih mest enako amfiktijonijo. Tudi šestero malo-azijskih mest dorskih je sklenilo posebno amfiktijonijo ter na trijopijskem nosu Apolonu na čast obhajalo skupne slovesnosti.

Sparta.

Ko so se dorski knezi polastili južnega in vzhodnega Peloponeza, so skušali podjarmljene Abejce zase pridobiti. Da bi jih prej zedinili s zmagalci v eno ljudstvo, so jim zlasti v Lakoniji in Meseniji priznali enake pravice. Tej nameri svojih kraljev so se Dorci ustavili; kajti gospodovati so hoteli zmaganim. Vneli so se novi boji; prvotni stanovalci so bili zmagani in prisiljeni Dorcem služiti. V Lakoniji so se Dorci naselili v Sparti in se zato tudi Spartanci zvali.

Likurg.

Boj s prvotnimi stanovalci je bil sicer dognan, nastali so pa tem hujsi razpori med kralji in Spartanci. Deržava bi se bila razderla, ko bi je ne bil postavodajalec Likurg, razdraženost pomirivši, znova uredil in tako pogube rešil.

Slavni Likurg je mnogo potoval; bil je v Kreti in malo-azijski Joniji ter opazoval naprave ondrotnih narodov. Prišelši domu je kot stric nedoraslega kralja Harilaja prevzel najvišjo oblast. Ko ga je delfovski orakelj še posebno poslal in Spartancem priporočil, jim je dal sledeče postave. Lakonijsko ljudstvo je razdelil v tri stanove.

1. Dorci so bivali le v Sparti. Oni edini so kot plemenitniki imeli vse državljanske pravice in prednost v življenji pred vsemi drugimi. Pot jim je bila odprta do vseh uradov in po zborih so se udeleževali tudi vladanja. V last so imeli velike kosove najboljše zemlje, ki jih niso smeli niti prodati niti podariti. Pečali so se le z vojsko in lovom; tudi ob miru so se za vojsko pripravljali in v orožji vadili. Nikdo se ni smel poprijeti niti poljedelstva niti obertnije niti kupčije.

2. Perieki («okolni prebivalci») so bivali zunaj Sparte, zlasti po bolj odležnih krajih Lakonije. Ker se Spartancem niso do zadnjega branili, temuč se jim prostovoljno udali, so ohranili osebno svobodo in povečem tudi jim lastno zemljo; razen poljedelstva so se pečali še z obertnijo in kupčijo. Drugih državljanških pravic niso imeli, morali so pa plačevali davke in v vojsko hoditi.

3. Helotje («vjetniki») so bili tisti Ahejci, ki so se le spartanski sili udali. Bivali so kot osebno nesvobodni služabniki in delalci po spartanskih zemljiščih in deloma tudi pri posameznih rodovinah v Sparti. Postava je natanko določevala, koliko žita, olja in vina so imeli od obdelovanega polja dajati posestniku. Spartanec ravno tako ni smel prodati ali podariti dotičnih Helotov, kakor ne svojega polja; kajti bili so prav zaprav državna lastnina. V vojski so jih rabili na ladijah za veslarje, na suhem so se pa boja udeleževali kot lehkooboroženci. Vsak Spartanec je v vojsko vzel po 7 ali 8 Helotov, ki so mu hlapčevska dela opravljali, pratež nosili in ranjence iz bojišča spravljali.

Najvišjo oblast je Likurg izročil dvema kraljema iz egidske in evripontidske rodovine, kateri sta se po starih poročilih od aristodemovih sinov izvirali. Kralja sta se v vseh važnih stvareh posvetovala z geruzijo ali starešinstvom; le v vojski sta kot najviša vojvoda imela neomejeno oblast. Starešinstvo je štelu 28 najmanj 60 let starih mož. Geruzija je bila tudi najviša sodnija spartanska. Predsedovala sta jej kralja. Konečno pa je določeval narodni zbor vse imenitne stvari kot o vojski in miru, o pogodbah s tujimi državami, o novih postavah; volil je tudi državne uradnike in geronte t. j. starešine v geruzijo. K narodnemu zboru so hodili vsi Spartanci, ki so vsaj 30 let stari bili. V zboru samem pa niso nikakor besedovali, temuč predloge le sprejemali ali pa zametavali.

Likurgove postave so se tudi ozirale na odgojo mladine in na osebno življenje odraslih Spartancev. Precej po rojstvu so izpolagali slabotne in pobabljene otroke. Kreпки in zdravi so ostali do sedmega leta pri stariših; potem so jih do 20-tega odgojevali v državnih zrejalistihi. V teh so posebno gledali, da bi mladini telo ukrepili in uterdili. Dečki in mladeniči, po starosti razdeljeni v posebne oddelke, so spavali na senu ali slami pa na terstji, ki so je sami iz Evrota nosili. Po leti kot po zimi so hodili bosí. Tople kopeli, mazila in odeje so bile prepovedane. Z vsakim letom so jih ostreje der-

žali; od 12-tega naprej so bili le s plaščem pokriti. Njihove jedi so bile slabe, in še teh so jim dajali tako pičlo, da se niso nikdar popolnoma nasitili. Če niso hoteli stradati, so morali krasti. Kdor se je pri kraji posebno zvitega izkazal, so ga hvalili, ostro pa kaznovani, če se je dal zasačiti. Enkrat je lesica mladeniča, ki jo je pod plaščem odnesel tako hudo uklala, da se kar mertev na tla zgrudi, pa kljuba hudi bolečini vendar ni niti zajokal niti zastokal. Vsako leto so na praznik Artemide Ortije v njenem tempeljnu hudo, celo kervavo bičali mladino; kdor je naj dalje zderžal, da ni pri veliki bolečini zastokal (in mnogi so se omedlevši na tla zgrudili), dobil je kot bononika ali zmagalec pri altarji častni venec. — Vadili so se letati, skakati, rovali se, kopje in okroglo ploščo (discus) metati in v raznih vojnih vajah, pa tudi plesati in peti. V prvih letih se je mladina že morala privaditi starost spoštovati; hudo so ga karali, ki bi ne bil pred starčekom vstal, se mu s stola ne umaknil i. t. d.

Tudi pri devotkah so gledali na lepo odrejo in na uterjenje njih života. Njihova izrejalšča so bila po večem tako ustanovljena kakor ona za mladeniče.

V vojsko so po potrebi hodili od 20. do 60. leta. Bali se je nikoli niso, temuč še hrepeneli so po njej kakor po najljubši slovesnosti. Mesto priproste navadne obleke so v vojski imeli lepo rudečo; pred bitvo so se snažili, lase lepo si razčesali in čelado si ovenčali. Serčnost je bila njihova največa čednost, boječnost pa največa sramota. Vsak je zasmehoval Spartanca, ki je pred sovražnikom bežal; izgubil je vse državljsanske pravice. On se ni smel več udeleževati narodnih zborov, skupnih obedov, telovadbe, petja in raznih slovesnosti. Lase je nosil na enej strani kratko pristrižene pa oblačil se z obleko skerpano iz mnogobarvnih zaplat. Na ulici se je moral vsakemu, celo mlajšim ogniti.

Tudi odrasli so se pogostoma vadili za vojsko; njo je ob miru zlasti lov nadomestoval. Obedovali, prav za prav večerjali so skupaj na očitnih mestih. Navadno so se zbirali v obednicah v družbah po petnajstero mož (sisitija). Naj imenitniša, če prav vsakdanja jed je bila črna juha: meso s soljo in kisom v svinjski kervi kuhano. Prigrizavali so rženi kruh ter po starogerški šegi pili vino z vodo mešano. Dobivali so tudi sira oliv, pa smokev, včasih tudi divjačine, če so je udeležniki kaj naložili po zarasenem Tajgetu. K obedom so pogostoma prihajali tudi mladeniči, da bi se naučili kratkega, pa prebrisanega govora. Njihovi kratki, pa ostroumni odgovori so pri starodavnikih jako sloveli.

Perva mesenska vojska (730—710).

Vojaški Spartanec niso mogli dolgo mirovati; skušali so svoje kraljestvo razširiti. Ko so si nekaj arkadske pokrajine prisvojili, se obernejo s svojo silo proti rodovitni Meseniji. Te se polastiti, jih je tem bolj mikalo, ker so mesenski Dorci podvrženim Ahajcem priznali enake pravice.

Pravljica pa drugače pripoveduje vzrok in začetek 20-letne vojske. Pri neki slovesnosti napadejo Mesenci spartanske devotke. Telekel, nazoč spartanski kralj, je brani; kar ga zavratno ubijejo. Razdraženost med Mesenci in Spartanci se je pomnožila zaradi Polihara. Ta je bil svojo čredo izročil lakonskemu pastirju, ki jo je prodal in potem v Sparto ubežal. Polihar zahteva od Spartancev nezvestega pastirja in zaradi tega pošlje celo svojega sina v Sparto. Spartanci ga ubijejo. Slavni Polihar, ki je bil v četrti olimpijadi pri tekanji na skus zmagal, gre razserejen sam tje in pobije vse Spartance, na ktere naleti. Sedaj zahtevajo Spartanci, da naj ga Mesenci jim izročijo. Ker se tega branijo, se vojska začne.

Kralja Teopomp in Polidor sta vodila Spartance. Pervih 5 let so drug drugemu le škodo delali. Ko so pa Mesenci po nedoločeni bitki se umaknili na Itomski grad, so Spartanci deželo z večjo silo nadlegovali. Kralj Aristodem je na apolonove besede daroval lastno hčer. Vse zastonj; sicer je še enkrat zmagal, pa neugodna znamenja so naznanovala, da Mesenija je izgubljena. Aristodemu se je v sanjah prikazala hči ter ga ogernila z mertvaškim pertom. Iz tega sprevidi, da jo je zastonj daroval, in umori se na njenem grobu. Kmalu so se Spartanci polastili trdnega Itomskega grada. Mesenci zmagani so deloma bežali v gore, deloma pa zapustili nesrečno domovino. Velika njih množina, ki je doma ostala, je kot Helotje morala Spartancem služiti.

Druga mesenska vojska (648-630).

Čez mnogo let so se Mesenci skusili iznebiti težkega jarma. Z vstajniki (648?) so takrat v zavezo stopili Arkadci, Argivci in Pizatje. Mesenski vojvoda je bil slavni Aristomen; večkrat je zmagal Spartance in jih pregnal iz svoje domovine. Nadlegovali jih je celo v Lakoniji. Enkrat pride po noči v Sparto ter sovražnikom na sramoto obesi svoj ščit v ateninem tempelju. Ko so preplašeni Spartanci delfovsko peročišče za svet prašali, jim je reklo, da naj Atence pomoči prosijo. Ti so jim poslali kruljevega pesnika Tirteja. Pesnik je poterte Spartance z vojaškimi pesnimi tako navduševal, da so se Mesencem hrabro branili. V veliki bitki so jih celo zmagali, ker je Aristokrat, arkadski kralj in mesenski zaveznik, med bojem prestopil k Spartancem. Mesenci so se nato umaknili v hribe — v terdnjavo Iro.

V Irski terdnjavi se je Aristomen branil mnoga leta; napadal je sovražnika na vseh straneh in celo v Lakonijo hodil plenit. Pravljica slavi dela mesenskega junaka. Trikrat so ga Spartanci ugrabili. Enkrat ga demetrina duhovnica iz ljubezni razveže. Drugikrat se poleg spehiv stražnikov splazi k ognju ter prežge jermenje, s katerim so ga bili zvezali. Tretjikrat ga Spartanci pahnejo s 60 tovarši v globoko brezno na Tajgetu. Tovarši se ubijejo, njega pa božji orol nese z razpetimi perotnicami v globocino. Smrtne slabosti ga obhajajo, ko tretji dan opazi lesico, ki je merliče glodala. Zgrabi jo za rep ter prestrašeni živali sledi po zaviti luknji; tako pride na prosto in uide k svojim rojakom.

Enajst let se Aristomen brani v terdni Iri. Na zadnje se neki lakonski pastir splazi v terdnjavo ter po noči zve od nekega Mesenca, da zaradi gerdega vremena ni nikoga na straži. Hitro se verne v tabor in Spartancem pove, kar je zvedel. Ti naskočijo terdnjavo

ter jo med gromom in bliskom vzamejo. Aristomen se je s tovarši bojeval do zadnjega; vsi spehani so se udali s pogojem, da so jih pustili proste oditi. Večina se jih je podala v južno Italijo, kjer so se zlasti v sicilski Zankli naselili in jo po sebi Mesino zvali. Aristomen je na Rodu umerl. Spartanci so Mesenijo popolnoma med se razdelili.

Efori.

Ob času prve mesenske vojske sta kralja Teopomp in Polidor nastavila pet nadzornikov (eforov), ki so mesto nenazočih kraljev terg nadzorovali in prepire o lastnini razsojevali. Te nadzornike, sperva le začasno ustanovljene, so poslej kralji od leta do leta volili. Ker ste se kraljevi rođovini med seboj sovražili, so efori imeli pri-liko svojo oblast pomnožiti in razširiti. Prisvojili so simnogo pravic, ki so poprej bile le kraljem in starešinstvu lastne. Tako so nadzorovali vse počenjanje kraljevo; v sili so smeli kralje zapreti, jih pred narodnim zborom tožiti in kaznovati.

Spartansko vodstvo.

Srečne mesenske vojske so Spartance mikale, njihovo oblast še bolj razširiti. Dolga leta so se vojskovali z arkadsko Tegejo. Res da je niso tako podjarmili kakor Mesenijo, pa so jo vendar prisilili, da je spartansko nadvlado priznala. Enako se je godilo Argolidi, nekdanj najmogočniji državi peloponeški. Ker so se tudi druge države pogodile s Spartanci, so sredi 6-tega stoletja ustanovili peloponeško zavezo (simahijo) ter sebi vodstvo (hegemonijo) prideržali. Po potrebi so Spartanci sklicovali zavezne zbore, ki so o miru in vojski sklepali, potrebni denar dovoljevali ter število vojakov določevali. Tudi zavezno vojsko so le Spartanci vodili.

Atene.

Kraljestvo.

V prvotnih časih so v Atenah gospodovali kralji; med temi je za junaške dobe bil Tezej najimenitniši. Zedinil je posamezne okroge atiške v eno državo, ktere središče je bil atenski grad. Temu zedinjenju v spomin je ustanovil slovesni praznik panatenejski, ki so ga vsako leto meseca avgusta, posebno slovesno pa vsako četrto leto obhajali. Razdelil je ljudstvo v tri stanove: v plemenitnike (evpatride), poljedelce in rokodelce. Med nasledniki je bil Timoeet zadnji kralj tezejevega rodu. Ko je bil s prestola pahnjen, so nanj posadili Melanta iz nestorjeve rođovine, ki se je bila iz Pila v Atene preselila. Nelidi so gospodovali do l. 1068, v katerem se je znani kralj Koder za domovino žertvoval.

Plemeniška vlada.

Vsled dorskega preseljevanja so se ustave vseh gerških držav prestvarile. Staro rodovinsko pa dedno kraljestvo propade in ple-

menitniki se polasté njegove oblasti. Tako se je godilo tudi v Atenah. Po slavljeni kodrovi smrti ni bil nikdo izmed njegovih sinov za vrednega spoznan, da bi zasedel kraljevi prestol. Plemstvo je izvolilo izmed kraljeve rodovine posebnega «oblastnika» (arhonta), ki je do smrti verhovno oblast v rokah imel.

Leta 753 so plemenitniki oblastniku še bolj roke zvezali; kajti za naprej ga niso volili več za ves čas njegovega življenja, temuč samo na 10 let; začeli so tudi prezirati kraljevo rodovino in arhonte jemati iz drugih plemeniških rodov. Oblastniki so postali uradniki, odvisni od plemstva, kteremu so tudi bili odgovorni.

Leta 653 so verhovno oblast še bolj stesnili. Volili so za naprej vsako leto po 9 arhontov, ki so prej zedinjeno oblast med seboj delili. Pervi oblastnik je bil arhont eponim, ker se je leto po njem imenovalo; drugi se je zval bazilej, ker je posebno izverševal duhovska kraljeva opravila; tretji je bil polemarch j. najviši vojskovod; šestero drugih se je zvalo tezmoteti. Ti so bili najviši sodniki v vseh stvareh, ki niso prednjim oblastnikom ali posebnim sodnikom pristojale.

Ker je plemstvo izmed sebe volilo tudi druge uradnike, je bila vsa državna oblast v njegovih rokah. Ljudstvu je nakladalo zmeraj večje davke, pa je tudi s sodnijami jako terlo. Tožbe so popolnoma samovoljno razsojevali, danes tako, jutre ravno nasprotno; kajti Atencani tačas še niso imeli pisanega prava. Visoke globe so potlačile ljudstvo še v večo revščino.

Nezadovoljnost ljudstva je zarad negotovega pravnega stana rasla od leta do leta. Bojé se silnega punta so plemenitniki naročili Drakon, da naj ponavadno pravo zapiše (620). Drakonovi zakonik pozna le hude kazni: za glavo je šlo vsakemu, ki bi bil, če tudi kaj prav malega ukradel; enako je kaznoval nekaj majhenih zločinov. Druge prestopke je kaznoval z izgubo državljskih pravic, z visokimi globami ali celo z izgubo osebné svohode; v kratkem drakonove postave so bile tako ostre, da so o njih rekli, da jih je s kervjo pisal.

Ne da bi nove postave bile ljudstvo pomirile, še bolj razkačile so je. To je mislil plemenitaž Kilon porabiti ter po zgledu drugih gerških tiranov (samovladarjev) se polastiti verhovne oblasti. Nekaj pomoči je dobil tudi pri svojem tastu Teagenu, megarskem samovlastniku. L. 612 se je pri nekej slovesnosti polastil Akropolje. Ljudstvo je mislilo, da se tujei hočejo mesta polastiti ter je šlo s plemstvom nad njega. Kilon je ubežal, padlo pa je mnogo njegovih slednikov. Ostali so se udali arhontu Megakleju, pa pri odhodu so jih napadli in v svetišči poklali. Kri se je točila po svetem kraju in oskrnila je celo deželo.

Kilonova vstaja pa je imela še druge žalostne nasledke. Teogen razserjen, da so Atenci izgnali njegovega zeta, jim je vzel otok sa-

laminjski, zaperl je pot njihovim ladijam ter oviral atensko kupčijo. Atenčani so skušali sovražniku otok vzeti, pa vsi navali so jim speditelji. Izgubili so mnogo ladij in ljudi in s smertjo žugali vsakemu, ki bi jim bil svetloval, naj bi znova poskusili Salamina vzeti.

Te nadloge jih je Solon rešil. Rojen je bil l. 639 iz kraljeve rodovine kodrove. Veliko podedovano premoženje je pomnožil s srečno kupčijo; prehodil je tudi dosti sveta, opazoval postave in običaje raznih narodov ter si svoj um izbistnil. Ker je sprevidel, da Atene ne morejo obstati brez Salamine, se je naredil brezumnega (kajti starodavniki so mislili, da brezumnike sami bogovi navdušujejo) ter rojakom nasvetoval, znova poskusiti sovražniku otok vzeti (598). Poslušali so ga in zbrali novo vojsko; njej na čelo so postavili Solona, ki je Megarce iz Salamine izpodil.

Da bi državo osvobodili zavoljo kervi v svetišči prelite, so izgnali njene začetnike, plemenške Alkmeonide. Na to jim je Solon nasvetoval poslati po slavnega vedeževalca Epimenida. Ta svetl mož je na Kreti 57 let neprestano spal v „božji jami“, se hranil le z rastlinami in doživel 299 let. Deržavna ladija ga je pripeljala v Atene, ktere je s slovesnim darovanjem in čiščenjem spravil z razžaljenimi bogovi. Bogato so ga hoteli Atenčani obdarovati, pa sveti duhovnik se je ubranil daru ter zadovoljil se z vejo „svete oljke.“

Solonova ustava.

Leta 594 so izvolili zaslužnega Solona za prvega arhonta ter mu naročili deržavi dati nove postave. Zaupanja mu niso pridobila le rečena dela, ampak še bolj njegova sposobnost in zvedenost v deržavnih stvareh, ki jo je občinstvu kazal v jedernatih pesnih.

Razne stiske so ljudstvo spravile v dolgove. Bogati plemiči so pa bili jako terdoserčni upniki. Kdor dolga z velikimi obrestmi ni mogel plačati, so mu vse vzeli; posodniki so dolžniku celó smeli vzeli otroke in ženo in jih na tuje prodati; silili so ga kot suznika upniku služiti, ali so ga pa tudi prodali v robstvo. Solon osvobodil vse dolžnike, ki so domačim upnikom služili; na tuje prodane pa je odkupil na deržavne stroške. Prepovedal je pod smertno kaznijo na život posojevati. Da bi pomogel zadolženim posestnikom, pomanjšal je denar pa tako, da mu je prejšnja veljava ostala: skoval je namreč iz 73 starih drahem 100 novih ter zapovedal, da se stari dolgovi brez preračuna plačajo z novim denarjem. To je znamenita solonova sejzahteja (zmanjšanje dolgov).

Potem je atensko deržavo znova uredil. Za podlago nove uredbe je postavil posest zemlje ter po tej v deržavi odmeril vsakemu njegove pravice in dolžnosti. Posestnikom, je mislil, je dosti bolj mar, da se deržava ohrani in v blagostanji obderži kot onim, ki imajo le na kupe denarjev; kajti ti pri vsaki priliki lahko odidejo in se drugodi naselijo.

Po velikosti stalnega posestva je razdelil ljudstvo v 4 razrede. 1) V prvi razred so se štelí vsi veliki posestniki, ki so na lastni zemlji vsaj 500 korcev (medimnov) žita (ali olja in vina) pridelovali. 2) V drugi razred so spadali tisti, ki so vsaj 300 korcev na leto pridelovali. Bili so po večem manjimenitni plemenitniki in

se zvali konjiki, ker so se le na konjih vojskovali. 3) V tretji razred so se verstili vsi mali posestniki in bogati kmetje, ki so od svojega polja vsaj 150 korcev na leto dobivali. 4) V četrtem razredu so bili vsi državljani, ki so še manj kot 150 korcev na leto pridelovali, ali pa nič zemlje niso v last imeli ter se z obertnijo, kupčijo ali z doneski svojega premakljivega premoženja živili.

Davke so plačevali po razrednem posestvu, in sicer pervorazredniki največe, četertorazredniki so pa bili davka in vojaščine oproščeni. Po teh razredih so se tudi udeleževali vladanja. Tako so arhonte, ki jih je solonova ustava kot najvišje državne oblasti obdržala, volili le izmed pervorazrednikov. — Poleg arhontov je vpeljal veljavno »svetovalstvo« (bulé), ki je 400 svetovalcev štelo. V to svetovalstvo so se volili le možje iz prvih treh razredov. Imelo je v rokah državno upravo in je deželo zastopalo v vseh zunanjih zadevah. Posvetovalo se je o vseh postavah in drugih važnih stvareh. — Narodni zbor (eklezija) je obsegal vse atenske državljane, ki so bili vsaj 20 let stari. Po občnih razgovorih je konečno sprejemal ali zamegal postave, določeval o vojski in miru ter volil arhonte, svetovalce in druge uradnike. Ker je Solon prav za prav največo moč v roke dal narodnemu zboru, so njegovo ustavo zvali demokratijsko ali »ljudovladsko».

V starodavnih časih je že slovelo atensko najvišje sodišče arejopag, ki je sodil o umoru in uboju. Da bi sebičneži ne zapeljavali ljudstva in da bi to škodljivih postav nepremišljeno ne sklepalo, je pomnožil arejopagovo oblast. Odsiljal je arejopag nadzoroval npravno vedenje državljanov pa smel celó odstraniti postave in sklepe narodnega zbora. V arejopag so prišli le arhontje, ki so brez najmanjše pomanjkljivosti svojo službo opravljali.

Kot vsi postavodajalci starih časov je tudi Solon postavno skrbel za odgojo državljanov. Najvažniša podlaga mu je bila rodovina; njenih naravnih vezi ni nikakor pretergal ali oslabil; zato je mladina sredi nje odraščala. Od sedmega leta naprej je deček moral hoditi v šolo in v telovadnico. V šoli se je učil pisati, brati in računati, pa tudi na liro brenkati in poleg peti pesni, ki so dejanja prededov slavile in mu blage misli izbujale. Telovadnice so imele namen, njegov život okrepiti in gibčnega narediti. V gimnazijah so mladeniči nadaljevali razne nauke in vaje. Z 20. letom je mladenič prestopil med dorasle državljane ter hodil v vojsko; državne službe je smel še le pozneje opravljati.

Lenoba je bila ostro prepovedana. Solon je jako častil roko-delstvo. Zapovedal je starišem, da morajo svoje otroke dati učiti kake obertnije ali kakega drugega dela. Kteri stariši bi bili to dolžnost zanemarili, v starosti niso mogli zahtevati, da bi jih otroci priživil. Spodobno se obnašati je bila mladini posebna dolžnost. Nehvaležnost proti starišem je postava kaznovala z izgubo državljanskih pravic.

Solonova ustava razen državljanov še pozna meteke in sužnje. Meteki so se zvali tujci iz raznih krajev, ki so se zlasti zaradi kupčije v Atenah naselili. Sužnji atenski se ne dajo primerjati s spartanskimi heloti, ampak so kupljeni tujci, s katerimi so milo ravnali.

Ko je slavní postarodajalec dožgal svojo nalogo, so mu Atenčani prisegli, njegove postave 10 let izpolnovati brez najmanjše spremembe. Potoval je potem v Ciper in Egipt. Vrnivši se domu (570), je našel med stanovlci nevarne zmotnjave in hude prepire. Nedoločeno je, kje in kdaj da je umrl. Njegov prah so potresli v morje krog Salamine.

Pizistratidi (560—510).

Veliki posestniki so po solonovi ustavi imeli naj več oblasti; vendar niso bili s tem zadovoljni in so kot plemeniška stranka z Likurgom na čelu še več zahtevali. Srednjo stranko je vodil Megaklej; tretjo, prvi ravno nasprotno, pa Pizistrat. Ta je obsegala vse bolj revno ljudstvo, kateremu se je solonova ustava zdela še preveč plemeniška. Pizistrat je bil kraljevega rodu nilidskega in se je po premoženji med vsemi boljari naj bolj odlikoval. Proti tem je bil silo osoren, jako prijazen pa proti prostemu ljudstvu. To porabi, da bi se polastil najvišje državne oblasti. Enkrat se je ranil samega sebe in svoje mezge ter kljubu solonovemu ugovoru se lagal ljudstvu, da zaradi življenja ni brez skerbi pred sovražniki. Ljudstvo mu privoli 30 kijenoscev, ki jih Pizistrat kmalu do 400 pomnoži. Leta 560 ž njimi grad obsede ter gospoduje Atenčanom. Pa nasprotni stranki ste se zedinili ter ga izpodili. Pizistrat je šel na svoja posestva in čakal ugodnišega časa. Zedinjeni stranki ste se kmalu razperli; rečeni Megaklej se je pogodil s Pizistratom, da mu bode pomagal vrniti se v Atene, če vzame njegovo hčer za ženo. Pot si je odperl s to-le zvijačo. Velikanska žena Fija se je za Ateno preoblekla ter ga v mesto spremljala. Klicarji so oznanovali, da Atena sama pelje Pizistrata v grad. Ljudstvo se je res dalo oslepiti ter je boginjo častilo. Tako je Pizistrat drugikrat ustanovil svojo samovlado. Ker se je Megaklej zaradi svoje hčere ž njim razperl, se je Pizistrat čez 2 leti moral umakniti. Takrat je šel v Eretrijo, kjer je 11 let živel. Med tem je kot izgnanec nabral veliko vojsko, zmagal je Atence ter tretjikrat nastopil samovlado in jo obdržal da smerti (538—528).

Pizistrat na videz ni odstranil solonove ustave, ker je le na to gledal, da so izvoljeni uradniki bili njemu udani možje. Ukoreniniti je skušil svojo oblast s zunanjó slavo. Očistil je delski otok ter na njem vpeljal posebno slovesnost. Pospeševal je kupčijo in obertnijo in podpiral kmetijstvo. Atenčanom je napravil velik vodotok ter Zevsu na čast jel zidati tempelj, katerega Aristotel po njegovi velikosti primerja s piramidami. Da bi se ljudstvo bolj rado-

valo, je določil, da so vsako četrto leto panatenejski praznik posebno slovesno obhajali. Pri tej slovesnosti so pevci peli vse homerjeve pesmi, ktere je Pizistrat dal zbrati in zapisati; ukazal je tudi pregledati heziodove pesni.

Po njegovi smrti sta kraljevala sina njegova, Hipija in Hiparh. Umetnost in slovstvo sta še bolj podpirala kot njun oče, in tadanje pesnike vabila na krasni dvor v Atenah. Tudi mesto sta ozaljšala s stavbami in spominki (hermejevi stebri). Manjkalo pa jima je očetove previdnosti; in to ju je pogubilo.

Hiparh je sestri meščana Harmodija prepovedal se udeležiti panatenejskega obhoda. Razžaljeni Harmodij sklene s prijettlom Aristogitonom, na rečni praznik samosilnika umoriti. Zarotniki so umorili Hiparha (514), Hipija pa jim je ušel. Ta ukaže zarotnike zgrabití ter jih kaznovati. Mnogo jih je umerlo jako mučne smerti. Od slej si je Hipija vedno hudo domišljeval ter ostro in neusmiljeno gospodoval. Mnogo Atencev je zapustilo svojo domačijo; med temi se je najbolj odlikoval Klisten iz alkmeonidskega rodu, ki je v Delfih pogoreli tempelj za malo ceno zopet sezidal. Pilija njemu udana je pri vsakej priliki opominjala Spartance, da naj Atene osvobodijo samosilnika. Nazadnje je šel spartanski kralj Kleomen z vojsko nad Hipija. Begunci in izgnanci so se vernili ter s Kleomenom mesto vzeli. Pa Hipija se je branil v trdnem gradu. Ko so pa Atenci na potu zajeli njegove otroke, se je z njimi pogodil, jim grad izročil ter na tuje odšel (510).

Klistenova sprememba solonove ustave.

Ko so samosilnika odpravili, so se stranke znova razperle; ena z Izagorom na čelu je hotela upeljati plemeniško ustavo, nasprotna z voditeljem Klistenom pa je bila za ljudovlado. Zadnja je nadvladala pa solonovo ustavo, zopet upeljano, tako pre naredila, da je bila popolnoma ljudovladka. Mesto starih 4 rodov je Klisten brez ozira na sorodnost razdelil ljudstvo v 10 okrajev (fil), kterih posamezne občine so bile semtertje po deželi raztresene. Središče svoje so imeli na atenskem tergu, kjer so stali kipovi deseterih razrodovih heroov (junakov). Vsak okraj je izmed sebe volil 50 svetovalcev; celo svetovalstvo je tedaj štele 500 členov. Pedesetero svetovalcev enega okraja (pritanija) je za 35 do 36 dni na lelo prevzelo vlado države in opravljalo vsa opravila pa sklicevalo narodne zборе. Tako je zlo zmanjšal oblast deveterih arhontov. V najvišjo sodnijo je vsak okraj volil 500 členov in 100 namestnikov. Da bi dotičnim razporom v okom prišel, je določil, da uradnikov niso več volili, ampak izsrečkovali. Klisten je baje vpeljal ostracizem ali črepno sodbo. Če so državljani sumili, da državi preti nevarnost od posameznih mož, so se zbrali v narodnem zboru. Vsak

je dobil lončeno tablico (ostrakon) ter nanjo zapisal ime njemu sumljivega moža. Čigar ime je vsaj 6000 deržavljanov napisalo; ta je moral v 10 dneh zapustiti mesto ter za 10 let iti na tuje. Nikakor pa mu z obsodbo niso škodili na premoženji ali osebni poštenosti. Ta kazen je bila celó častljiva, kajti pričala je, koliko veljave da je izgnanec imel v deržavi. Ostracizem je varoval deržavo pred samosilniki, še bolj pa pred hudimi notranjimi razpori.

Gerške naselbine.

Razen Feničanov so v starem veku Gerki ustanovili naj več naselbin. Dorsko preseljevanje in notranji deržavni razpori pa vojske med razrodi so Gerke naj bolj gnale na tuje. Tudi zaradi kupčije in prisvojenja tujega sveta jih je mnogo zapustilo domovino. Naselbine so bile skoraj popolnoma neodvisne od domovinskih mest; kajti vse deržavljianske razmere so si po svojem vredile. Le vera jih je vedno vezala z maternimi mesti, s kterimi so obhajali skupne praznike ter čestili taiste bogove in polbogove.

Največ naselbin so ustanovili prebrisani in gibčni **Jonci**, gerški kot malo-azijski. Halcida na Evbeji je naselila 32 mest le na členovili Halcidiki ob severnem egejskem morji; potem Regii in Kume v Italiji; Katano, Leontino in prvotno Zanklo v Siciliji. Malo-azijski Milet je ustanovil okoli 50 mest zlasti ob črnem in marmarskem morji; naj bolj so sloveli Abid, Sinopa, Dijoskurija, Pantikapej, Tanajida, Olbija, Tira, Istropolj i. d. — Fokejani so med drugim naselili Lampsak ob marmarskem morji in Masilijo (Marseille) v Galiji.

Ahejci so se preseljevali posebno v južno Italijo, kjer sta Kroton in Sibarij zlo slovela po svojem bogastvu. Krotonci, ki so bili najboljši telovadci starega veka, so v boji z Lokrijanci sami oborožili črez 10000 o mož. Sibarijani še sedaj v pregovoru slové po svoji mehkušnosti in nasladnosti (Sibarit). Sploh je bila južna Italija z gerškimi mesti tako gósto nasejana, da so jej rekli «velika Grecija» (Grecia magna).

Med **dorskimi** naselbinami so se posebno odlikovale korintovske na Kerfu in Levkadiji pa na nasprotnem obrežji, kot Apolonija, Epidamen (Drač); v Siciliji pa slavne Sirakuze. — Megarjani so sezidali Bizantij in Halcidon ob tracijskem Bosporu pa Selin na Siciliji. — Lakonski begunci se ustanovili Tarent, mesenski pa Mesano. — Rodjani so na Siciliji naselili Gelo, Geljani pa Akragant — Dorski stanovalci z otoka terskega so šli v severno Afriko ter tam sezidali mnogo imenovano Cireno.

Edinstvo gerških razrodov.

Gerški narod je bil že v svojej prvotnej domovini zemljepisno razkosen v več razrodov in mnogo deržavic. To razcepljenje se je še posebno zeló pomnožilo po neštevilnih bližnjih in odlečnih

naselbinah. Vsled njegovega državnega uzora, da je vsako vsaj nekoliko veljavno mesto z okolico ali malo pokrajino bilo samostojna država, se je bilo bati, da bi se narod popolnoma ne razdrobil. Pa trdne vezi so vezale posamezne veje in vejice ter občudljivo moč dajale celemu narodu, da se je zavedal narodne edinosti in samostalnosti. Take vezi so bile: jezik, običaji, vera pa narodne igre.

Kakor vsak narod so se tudi Gerki sorodnosti med seboj naj bolj zavedali po svojem lepo zvonečem jeziku. Brez razločka bili so ponosni na bogate zaklade svojega slovstva ter sebi nasproti vse tuje narode zvali siroveže (harbare).

Res da se še je in običaji, družbeno kakor osebno življenje po vsem nikakor ne dajo primerjati sedanjemu času; vendar so Gerki tudi v tem prekosili vse druge narode starega veka. Milešče od Azijancev in Rimljanov so ravnali z vjetniki in robovi; dosti bolj so cenili tudi ženski spol ter tudi mladino skerbliviše odgojevali kot katerikoli stari narod. Take razmere so jih celo po tujih deželah posebno ločile od tujcev ter jih spominjale na njihovo gerško narodnost. Posebno pa jih je edinila znana gostoljubnost. Ta ni vezala med seboj le posameznih oseb in rodovin, temuč tudi cela mesta in cele države.

Posebno trdno pa je vera oklepala raztresene gerške razrode. Praznovali so skupne praznike in čestili taiste bogove. V tem oziru je imel delfovski orakelj veliko zaslugo. Ondotno svetišče je bilo skupno vsem Gerkom. Delfovski duhovniki, jako izobraženi in povsodi čislani, so imeli naj več vpliva na razvitek gerške vere. Ustavljali so se tujim veram pa novim bogovom in med vsemi Gerki oživljali in ohranjevali staro vero, zlasti vero v „svitlega“ Apolona. V zvezi z raznimi duhovniki je njih prerokovališče dajalo naj boljše svete v vseh državnih razmerah. Izselniki so se obračali do Pitije, da bi jim za novo domačijo odločila najugodniše mesto. Tarent, Sirakuze, Ciren, Masilija pričajo, kako natančno je duhovnica poznala razne zemljepisne, trgovske in druge razmere.

Slovesne narodne igre so dejansko najbolj edinile gerški narod. Le Gerki so se jih smeli udeleževati. Vsakemu Gerku je bila največa slava, če je pri igrah zmagal; za srečnega so ga šteli in slavili njega in njegovo rojstno mesto. Imeli so pitijske, istemske, nemejske in olimpijske igre.

V Delfih so Apolonu na čast obhajali pitijske igre, sperva le s petjem, poslej tudi s telovadbo in bojem pa vožnjo na skus. Zmagalca so obdarili z vencem iz sveteja lavoričja. — Istemske ali korintovske igre so obhajali na korintovskem medmorji morskemu bogu Pozejdonu na čast. Beršljanov, poslej pa smrekov venec je bil darilo zmagalcu. — Manj znamenite so bile nemejske igre, ki so je Argejci v nemejski dolini obhajali Zevsu na čast; tudi pri teh so zmagalca venčali z beršljanom. — Naj slovesniše so pa bile olimpijske, ktere so vsako peto leto obhajali (olimpijada). Iz vseh gerških krajev, iz domačije kakor iz odlečnih naselbin, so se zbirali v sveti Olimpiji. Le kdor je bil gerške kervi, se je smel igre dejansko udeležiti. Po slovesni božji službi so se igre začele in 5 dni zaporedoma verstile. Sperva je bil le tek na skus; pridjali so poslej še skakanje in melanje kolesa (diska) in kopja pa rovanje, še pozneje pa boj na pesti in skušnjo z vozmi. Zmagalca v teku na skus so najbolj častili in tudi olimpijado po njem zaznamovali. Darovali so

mu vejico svete oljke pa palmo; slovesno so oklicali njegovo ime pa ime njegovega očeta in rojstnega kraja. Kadar se je vernil domu, so ga slovesno sprejeli, o njem prepevali, mu kipove postavljali in ga bogato darovali. V Atenah so ga do smerti v pritaneji živili.

Perzijanske vojske (500—449).

Vstaja Joncev (500—491).

Perzijanje so zlo terdo gospodovali črez malo-azijske Gerke. Niso jim nakladali le velikih davkov, ampak jim spodkopavali tudi samostalno občinsko življenje ter jim vrivali samosilnike. Tak je med drugimi bil Histijej v Miletu. Ker je v vojski zoper Scite Dariju ohranil most črez Donavo, mu je kralj dal malo pokrajino ob Strimonu v Traciji. Ko je podvzletljivi Histijej jel tam razširjati svojo oblast in mesto zidati, se je kralj bal, da bi ne odpadel, ter ga je poklical v dvorno svetovalstvo. Histijej je bil svojo oblast v Miletu že poprej izročil Aristagoru, svojemu zetu. Ta je pregovoril Artaferna, perzijanskega satrapa v Sardah, da je z nekaterimi izgnanci napadel otok Naks. Ker se pa otoka ni mogel polastiti, imel bi bil vse stroške plačati. Da bi se tej kazni odtegnil, je sklenil z Jonci se spunati. Takrat je Histijej poslal iz Suz k zetu sužnika, kteremu je bil naročilo na ostrženo glavo spisal. Prigovarjal mu je, da naj se spunta. Aristagora je šel v Evropo ter obhodil prve gerške države; pa le Eretrijani in Atenčani so mu poslali 25 ladij na pomoč. Malo-azijski Jonci se vendar spuntajo. Aristagora je peljal njih vojsko nad Sarde, je vzel, pa po nesreči sežgal. Razserjeni Lidijanci in Perzijanci so kmalu zavernili gerško vojsko ter jo pri Efezu zmagali. Na to so se Atenci in Eretrijani vrnili domu. Tudi Aristagora je zapustil spuntane Jonce pa šel v Tracijo; skušal je malo oblast tastovo razširiti, pa v boji s Traki je bil ubit. Jonci se sami še nekaj časa branijo. Ko so pa njih zašnje ladije bile deloma razkropljene, deloma uničene, so Perzijanci siloma vzeli terdni Milet in ga popolnoma požgali. Stanovalce so nekaj pomorili, nekaj pa preselili na tigridsko obustje. Perzijanski kralji so Jonijo za naprej še bolj terli nego poprej.

Darijevi vojski zoper evropske Gerke.

Kdo so Atenci, je vprašal mogočni Darij, ki so z Jonci mi Sarde požgali? Ves razserjen je vzel puščico ter jo proti nebu vsrtil rekoč: »Dovoli mi, o bog, nad Atenčani se maščevati!« Trikrat na dan mu je moral postrežnik pri obedu zaklicati: »Gospod, spomni se Atencev!« Leta 493 je poslal svojega zeta Mardonija, strahovat prevzetne Gerke. Ta je peljal vojsko na suhem črez Helespont v Tracijo, mnogobrojno ladijeve pa ga je spremljalo poleg obrežja. Traki so vojsko na suhem hudo napadali in jo razkropili; ladijeve se pa je razbilo (pri Halcidiki) ob atoškem nosu. Tako se mu je prva vojska še prej ponesrečila, ko so Perzijanje prišli na gerško zemljo.

Darij je pripravljal novo vojsko; celo leto 391 so se zbirale ladije v malo-azijskih pristanih. Poprej je še poslal poslanca na gerške otoke v egejskem morji pa v celinske države; zahtevali so zemlje in vode v znamenje udaje. Mnogo gerških držav in otokov se mu je udalo, le Atenčani in Spartanci so se mu uperli.

Derzno zahtevanje perzijanskih poslancev je tako razjarilo ponosne Spar-tance, da so zgrabili Perzijane pa vergli v vodnjak rekoč: „Tu si sami vzamite vode in zemlje.“ Razkaceni Atencani so jih po milijadovem nasvetu pomorili.

Na to je Darij nad Gerke poslal vojvoda Datija in Arta-ferna s 100000 pešcev in 10000 konjиков. Okoli 600 ladij je neslo perzijansko silo prek egejskega morja. Pot jej je kazal Hipija, izgnani atenski samosilnik. Cikladijski otoki so se jej strahu udali. Ko so Perzijani po izdaji vzeli Eretrijo na Evbeji in jo razrušili, so se obrnili proti Atencem ter šli pri Maratonu na suho.

Najmenitniša moža v Atenah sta takrat bila Miltijad in Aristid. Miltijad je kot nekdanji herzoneški oblastnik dobro poznal perzijanske šege in navade, pa tudi njih voskovanje. Aristid se je posebno odlikoval po svojej previdnosti in premišljenosti pa po pravičnosti, ki je celo v pregovor prišla. Za leto 390 sta oba bila voljena med vojskovode. Atencani so na prvo poročilo, da se Perzijanje jim bližajo, v Sparto poslali hitrega sla ter pomoči prosili. Pa Spartanci jim odgovorijo, da njih vojska vsled stare šege pred novo luno ne more oditi. Tako so Atenci ostali osamljeni; le 1000 Platejanov se je z njimi zedinilo. Desetero vojvodov je peljalo atensko vojsko, ki je okoli 10000 mož štela, v maratonsko ravan, kjer so se bili Perzijanje utaborili. Izveden Miltijad pregovori arhonta polemarcha in druge vojskovode, da mu za več dni izročijo poveljstvo. 12. kimovca 390 napade Perzijane in 11000 Gerkov užuga najmanj 100000 Azijancev. Pobiti in razkropljeni Perzijanci beže na ladije, Gerkem prepustivši 6400 mertvih pa vse ranjence, bogato pretež in zalogo svojega tabora. Gerkov je padlo le 192 in ranjenih je bilo okoli 1000.

Zmagani Perzijanci niso obupali, temuč veslali so krog Atike, da bi nenadoma napadli nezavarovane Atene. Pa Miltijad je opazil njih naklep ter se z večino svoje vojske približal Atenam. Ko so sovražniki ugledali atensko vojsko, so odjadrali domu. Atenci so v zahvalo za zmago bogovom darovali; na maratonskem bojišči so pa postavili marmarski spominek, na katerem so usekane verste pesnika Simonida slavile atenske in platejske junake.

Miltijad je pri someščanih zadobil toliko veljavo, da so mu zaupali vso atensko moč na suhem in na morji. Napadel je parski otok in obsedal glavno njegovo mesto. Pa Parijanci so se krepko branili in Miltijad se je ranjen moral verniti domu. Ker so bili vsi ti stroški brez uspeha, so ga Atencani z globo kaznovali. Ker te precej ni plačal, so ga zaperli, in slavní maratonski zmagalec je v ječi za rano umrl. Celó njegov sin Cimon je zarad očetovega dolga za toliko časa izgubil vse državljanske pravice, dokler ni globo plačal.

Kserksova vojska zoper Gerke.

Datij se je hotel maščevati zarad maratonske izgube. To je zahtevala vladarjeva čast, pa tudi politika perzijanske države. Tri leta

se je pripravljajal za novi boj; kar se Egipčanje spuntajo. Med vojsko z vstajniki je Darij umerl (485). Njegov sin Kserks je za-terl egipčansko vslajo pa do l. 480 doveršil vse priprave za gerško vojsko. Prek Helesponta so mu Feničanje napravili dva mosta; ob poli vojski določeni so pa postavili velikanske shrambe za zalogo ter je napolnili. Dal je prekopati polotok Akto, ker se je ondi ob atoškem nosu bilo darijevo ladijevje razbilo. Spomladl l. 480 je prišel z vojsko do Helesponta. Ker je bil vihar razderl mostava, je oholi kralj baje ukazal stavitelje pomoriti, nemirno morje pa bičati in verige vanj metati. Napravil jo nova mostova, čez ktera je vsa vojska še le v 7 dneh in 7 nočeh v Evropo prišla. Potem je šla do mesta Doriska; za obrežjem jo je ladijevje spremljevalo.

Tu je kralj ogledal vojsko. Ukazal je namreč odšteti 10000 mož in prostor, ktere ga so skupaj stopivši pokrili, ograditi. Ko so ti prostor izpraznili, so ga napolnili drugi vojaki; tako se je pokazalo, da je vojska štela okoli 1700000 mož. Imel je še 1200 vojnih ladij in več kot dvakrat toliko prevoznih. Iz Doriska je vojska šla čez pomorsko Tracijo v Termo (Salonik) v Macedoniji, kamor je tudi ladijevje za bregom in prek atoškega prekopa prijadralo.

Gerki so sicer mislili na nevarnost, ki jim je od perzijanske strani protila, vendar so se stari razpori med njimi kmalu ponovili. Tako so se Atenci vojskovali z Eginjani. V Atenah samih ste se po milijadovi smerti oživili nasprotni stranki. Eno je vodil Temistoklej. Ta zlo zmožni mož se je že odlikoval v bitki maratonski; poslej je opravljal najviše državne službe. Prigovarjal je Atencanom ladije pomnožiti in le na morji veljave izkati. Temu je nasprotoval Aristid, imenovan pravični. Pa Temistoklej je zmogel in Aristid, po ostracizmu obsojen, je moral za 10 let državo zapustiti. Potem so vsi temistoklejevi nasveti obveljali; Atenci so kmalu šteli 200 vojnih ladij, na kterih so tudi četertorazredniki služili.

Ko je Temistoklej slišal, kako zlo da se Perzijanje za vojsko pripravljajo, je sklical zastopnike vseh gerških držav v velik narodni zbor na Istmu (481). Voditeljstvo je prepustil prevzetnim Spartancem, da bi v pretečem boji le zlogo ohranil. Gerški zbor je sklenil, sotesko Tempe obsesti in Perzijanom zapreti pot v Tesalijo. Ker so pa Perzijanci na svojo stran spravili prestrašene Tesalce, je zbor sklenil braniti srednje-Gerško.

Spartanski kralj Leonida je peljal 7000 mož (med njimi le 300 Spartancev) v srednjo Grecijo ter obsedel termopilsko sotesko. Memo Teh gredé je vzel 400 zazlavljenecv, ki so s svojim življenjem morali biti porok, da sumljivi Tebanci ne bodo s sovražnikom potegnili. Kserks je poslal k Leonidu in mu obetal, da ga bo postavil za kralja vse gerške dežele, če se mu uda. Zastonj! Potem ostro zahteva, da naj mu Gerki orožje izročé; pa prav po spartansko mu Leonida odgovori: »Pridi si po nje». Ko neki ošaben Perzijan Gerkom zažuga in pravi, da njih je toliko, da bodo njih puščice solnce zatemnile, mu odgovori neki Lakonec: »Tem bolje, se pa bomo v senci bojev

vali.» Trikrat jih Gerki odbijejo in brez števila pokončajo. Celó 10000 izbranih vojakov, znanih neumerjochih, ni nič opravilo zoper Gerke. Pa izdajalec Efijalt pride k Kserksu in mu pokaže malo stezo čez Eto. Ko je Leonida zvedel, da so ga Perzijani, ktere je Efijalt vodil, zajeli, je poslal večino svoje vojske domu. Na mestu je ostal le s Spartanci, ki so sklenili v kervavem boji junaško umreti. Ostalo je tudi 700 hrabrih Tespijanov, ker jih niso nikakor mogli pregovoriti, da bi Leonida zapustili. Onih 400 Tebancev pa je moralo ostati. Takrat so Gerki sami napadli sovražnike in vse posekali, kar jih je njihova roka le dosegla. Do zadnjega moža so se bojevali (le Tebanci so prosili milosti). Pesniki so opevali njih ljubezen do domovine in lepi spominki so slavili padle junake. V Termopilah se je njih spominjal pomenljivi napis:

„Lacedemoncem naznani popotnik, tu da ležimo
Mertvi, ker velel takó je domovine ukaz.“ (U.)

Gerško ladijevje je peljal Spartanec Evribijad perzijanskemu nasproti. Postavilo se je na severni strani evbejskega otoka ob artemizijskem nosu. Umaknilo se bi bilo sovražniku, ko bi se temu ne bil ustavljal Temistoklej, ki je atenski oddelek (eskadro) vodil. Gerške ladije so se hrabro branile ter trikrat odbile perzijansko ladijevje in je zlo poškodovale. Ko so pa gerški pomorski vojvodi zvedeli, da se je sovražnik polastil Termopil in da je nekaj perzijanskih ladij hotelo Evbejo objadrti ter Gerke tudi od zadej poprijeti, so šli skoz Evrip in krog Atike v salaminski zatok.

Kserksova sila se je brez ovire valila čez Dorido in Beotijo v Atiko. Atičanje so po temistoklejevem nasvetu zapustili domove ter šli na ladije; kajti le ti leseni zidovi jih bodo varovali. Preselili so se nekaj na Salamino, nekaj pa v Peloponez. Ko je kralj priderl v Atene, je pokončal in slavní grad zažgal, so se pomorski vojvodi znova zbrali in posvetovali. Večina jih je bilo preplašenih; hoteli so, zlasti Korinčanje, zapustiti skupno ladijevje pa se verniti domu. Temistoklej je sprevidel, da le edinost ulegne rešiti gerško samostalnost; pregovoril je torej Evribijada, da je drugi dan znova sklical vojaški zbor. Še enkrat so sklenili skupaj ostati. Ko so se pa neštevilne perzijanske ladije prikazale, je večini serce upadlo in siloma so hoteli domu. Tudi iz te stiske si je premedeni Temistoklej vedel pomagati. Skrivaj je poslal Sinika, zvestega odgojitelja svojih otrok, h Kserksu ter mu rekel poročiti to-le: «Temistoklej, tvoj prijatelj, ti pove, da so Gerki med seboj razperti. Če jih hočeš h kratu užugati, okleni jih v salaminskem zanožji». Kserks mu je veroval in ukazal zanožje od obeh strani zapreti. O polnoči je nekdo poklical Temistokleja iz vojaškega zbora in mu poročil, da je gerško ladijevje od vseh strani zagrajeno. Bil je Aristid, največi nasprotnik temistoklejev, ki je če prav izgnan prihitel se borit za domovino. Tako se je 23. septembra leta 480 moralo 375 gerških ladij bojevati s sovražnikovim

ladijevjem, ki je štelo 750 ladij in 130000 mož. Ročni Gerki zmagajo ljute sovražnike, katerim njih mnogobrojno ladijevje v ozkem salaminskem morji nič ni pomagalo. Kserks si je bil na visoki istemski pečini napravil prestol, da bi gledal, kako bodo njegove ladije Gerke zmagale. Ko pa je videl, kako so Gerki 200 njegovih ladij razvertali in v dno morja pogreznili, ostale pa na vse strani razkropili, je jel divjati, lase si iz glave puliti in iz bolečine in jeze si obleko tergati. Napuhnjeno serce mu je upadlo; sklenil je se verniti menda strahu, da bi mu Gerki ne zaperli poti v Azijo. Vzdignil se je ter z vojsko, le malo poškodovano, šel po stari poti nazaj v Azijo. Na poti so ga lakota in žeja, mraz in sovražni napadi jako zavirali in mu mnogo škodovali.

V Tesaliji je pustil Mardonija s 300000 izbranimi vojaki, da bi na pomlad znova poskusil Grecijo podjarmiti. Po zimi se je Mardonij pogajal z Gerki, zlasti z Atenčani. Ti so se bili vernili v domačijo in naglo sezidali razderte Atene. Mardonij je k njim poslal macedonskega kralja Aleksandra ter jim obljubil vse odpustiti in njihovo deželo razširiti, ko bi od zaveze helenske odstopili in s Perzijani potegnili. Atenci so določno zavernili nepristojne pogoje. Pomladi l. 479 je Mardonij znova napadel Atene, iz katerih so prebivalci bežali na Salamino. Ker so Atenci za trdno zavernili nove ponudbe, razruši Mardonij njihovo mesto, pokonča Atiko in se umakne v Beotijo, kjer se blizu Teb utabori. Atenci so poslali v Sparto pa prosili pomoči. Sperva so Spartanci se obotavljali; ko so pa pomislili, da bi poslej tudi njim pretila enaka nevarnost, so zbrali tako močno vojsko kakor nikoli niti poprej niti poslej. Z njo so se združila druga peloponeška kerdela. Spartanski kralj Pavzanija jo je peljal prek Istma in se združil z Atenci, ktere je Aristid vodil. Cela gerška vojska je štela okoli 110000 mož. Blizu Platej so naleteli sovražnika. Črez 10 dni se vname hud boj; Perzijanje so popolnoma potolčeni, njihov bogati tabor je vzet, Mardonij ubit (25. kimovca 470). Spartanci in Atenci so se v boji naj bolj odlikovali, za njimi pa Tegejani. — Gerki so se tem bolj veselili te zmage, ker sta tistega dne Spartanec Leotihid in Atenčan Ksantip ob malo-azijskem nošu Mikali popolnoma uničila perzijansko ladijevje.

Gerki so slovesno obhajali veliki zmagi ter sklenili zavezo, da bi Perzijane popolnoma pregnali iz gerške zemlje. Sparta se je postavila tej zavezi na čelo.

Atensko vodstvo.

Po rečenih zmagah so Atenčani hiteli zopet zidati glavno mesto. Po temistoklejevem nasvetu so sklenili je s trdnim zidovjem obdati. Temu so nasprotovali Spartanci, ker so se bali, da bi jim Atenčani ne vzeli predvsta med gerškimi državami. Pa premedeni Temistoklej

je skazil vse zvižaje spartanske, in Atenčani niso obzidali le mesta, ampak tudi pirejsko lukó. Aristid, iz pregnanstva nazaj poklican, se ni več ustavljal, da so Atene razširjevale svojo moč na morji. Nasveloval je tudi važno premembo državne ustave, po kateri je bila tudi četertorazrednikom pot do državnih služb odperla.

Spartanski kralj Pavzanija je vodil gerško vojsko zoper Perzijane. Vzel jim je prevažni Bizantij. Pa sreča ga je prevzela in in naklepal je, da bi s pomočjo perzijskega kralja podjarmil Grecijo in jej v njegovem imenu gospodoval. Ko so Spartanci o tem zvedeli, so ga v Sparto poklicali. Po odhodu pavzanijevem so gerški zavezniki, po večem jonskega rodu, zavezno vodstvo izročili Atenčanom, katerih ladijevju je ravno nesebični Aristid zapovedoval. Tako so živi Atenčani prevzeli vodstvo gerških držav. Aristid je uredil novo zavezo, h kateri so skoraj vsi otoki egejskega morja in mnoga mesta ob malo-azijskem in evropskem obrežji pristopili. Da bi se zoper Perzijane krepko bojevali in zadnja gerška mesta osvobodili njihove sile, dajali so zavezniki na leto po nekaj oboroženih ladij in plačevali v občno blagajnico 460 talentov (okoli 1000000 gld.) Zavezna blagajnica je bila na otoku Delu (477.)

Pavzanija se je opravičil v Sparti ter vernil v Bizantij. Kmalu se je jel znova pogajati s perzijskimi satrapi. Spartanci so ga zopet poklicali v Sparto. Pa prederznež se celo v Sparti ni bal kovati svojih černih naklepov, dokler ni sužnik, ki je zadnje pismo imel nesti perzijskim satrapom, izdal svojega gospoda ter pismo izročil eforom. Ko je Pavzanija videl, da se ne more več zagovarjati, je bežal v neki atenin tempelj, katerega so Spartanci zazidali. Umirajočega so izvlekli iz njegovega pribežališča, da bi s svojo smrtjo ne oskrunil svetišča.

V Atenah je poleg Aristida še zmiraj naj več veljal bistroumni Temistoklej. Plemeniška stranka s Cimonom na čelu ga je pripravila v sumnjo, da streže po državni samovlasti. Po ostracizmu izgnan, je šel v Argej (473). Pri pavzanijevi tožbi so ga Spartanci, ki so ga silno čertili, obdolžili, da se je tudi on udeležil izdaje. Na to so Atenčani k smerti obsodili slavnega junaka. Obsojenec je bežal iz Argeja v Kerčin od tistod k svojemu prijatelju, mološkemu kralju Admetu. Ko so ga tudi pri tem preganjali, je šel čez Macedonijo in prek egejskega morja v Azijo. Na zadnje je prišel celo na dvor perzijskega kralja Artakserksa. Ta ga ni le dobro sprejel, temuč določil mu je obilne dohodke malo-azijskih mest Miunta, Lampsaka in Magnezije. Ker je umrl ob času (okoli 465), ko bi bil ravno imel Perzijane peljati zoper svoje rojake, je nastala pravljica, da si je zavdal. — Nekaj let poprej je umrl pošteni Aristid (468). Če je prav opravljal najvišje službe, vendar je gospodaril tako nesebično in pošteno z občinim imetjem, da je popolnoma reven umrl. Celó pogreb je zanj plačala država in preskerbela je tudi njegove otroke.

V vojski s Perzijani se je zadnja leta posebno odlikoval Cimon, sin militjadov. Pregnal jih je iz vseh traških terdnjav. Napadal jih je v raznih krajih malo-azijskega obrežja in jih slavno zmagal ob ustji Evrimedonta (466). Tu na južnem obrežji male Azije je pokončal njih ladijevje in potem užugal na suhem razstavljeno vojsko. Uplenil je neizmerne zaklade.

Spartanci so jako zavidali Atenčanom, da se je njih moč neprestano množila. Ko so Tazjani atonski zavezi se odpovedali in

v Sparti pomoči prosili, so že mislili Atiko napasti, kar je v njih deželi nastal strašen potres. Razrušil je Sparto in pokončal okoli 20.000 ljudi. O tej nesreči so se vzdignili helotje in Mesenci ter začeli tretjo mesensko vojsko (465—456). V veliki zadregi so Spartanci prosili celó Atenčanov pomoči. Cimon in njegova plemenitaška stranka pregovorila narodni zbor, in Cimon sam je peljal vojsko v Peloponez. Vstajniki so se polastili terdnjave itomske in jo uspešno branili spartanskih pa atenčanskih navalov. Med obsedanjem so pa Spartanci nepošteno zahvalili se za atensko pomoč in jo poslali domu. Zarad tega je Cimon izgubil vso veljavo pri ljudstvu in v črepi sodbi obsojen je zapustil domovje. Še le čez 10 let so Spartanci vzeli Itomo. Vstajniki so šli iz domovine in se naselili v Navpaktu, ktereга so bili Atenčani ravno Lokrijancem vzeli. Sovraštvo med Atenci in Spartanci se je jako pomnožilo. Ko so Atenci hoteli razširiti svojo nadoblast čez Beotijo, so se Spartanci jim ustavili ter poslali svojo vojsko v srednje Gerško izgovarjaje se s tem, da hočejo Dorido braniti Focijancev. Ko se je vernila, so jo Atenčani napadli pri Tanagri (457). Spartanci zmagajo, vendar zmage nikakor ne porabijo in gredo naprej v Peloponez. Atenčani so kmalu zbrali novo vojsko in pri Enofiti popolnoma zmagali Beotce. Vsled te izgube so celo plemenške Tebe morale vpeljati ljudovlado in Beotija, Focida in Lokrida so pristopile k atenski zavezi. Iz pregnanstva so poklicali Cimona, da bi jih pomiril s Spartanci. Res je sklenil premirje za 5 let (454). Ko pa je videl, da v mestu imajo njegovi nasprotniki vso oblast v rokah, skusil je v vojski se izkazati. Peljal je veliko ladij proti vzhodu ter napadel Ciper; pa umrl je pri obsednji mesta Citija. Atenski poveljniki so zakrivali njegovo smert in pri Salaminu (na otoku Cipru) zmagali perzijansko vojsko in ladijevje (448). S to zmago so se nehale slavne perzijanske vojske, ki niso ubranile le gerške zemlje v Evropi, ampak tudi malo-azijske Gerke rešile perzijanske sile.

Periklej

Periklej je bil sin slavnega Ksantipa, ki je pri Mikali Perzijane zmagal. Podedoval je velikansko premoženje ter je rabil za svoje izobraženje. Duševno jako obdarovan se je posebno pridno učil pri Zenonu iz Eleje in Anaksagoru iz Klazomen. Slovel je zarad lepe svoje postave, pri kateri so se nasprotniki njegovi le nad neprimerno veliko glavo spodtikali. Slovel je kot zveden vojvoda, serčen vojak pa po svoji določni in stalni značajnosti, naj bolj pa po svoji zgovornosti. Primerjali so ga s Zevsom ter rekli, da nosi strele na jeziku in da blisk šviga iz njegovih ust. Vsestransko pripravljen je po aristidovi smerti prevzel voditeljstvo atenske države (468—426); kajti nikdo niti Cimon niti Tucidid se ž njim ni mogel uspešno poganjati za predstvo. Zmerna vladoželjnost pa vzvišeno hrepenenje po časti sle ga vodili pri njegovem delovanji. Na

videz je ljudstvo gospodovalo, pa storilo je vendar le vse po njegovi volji. Da bi se mu še bolj prikupil, je razširil njegovo oblast, skercil pa arejopagovo in arhontovsko. Da bi se tudi revni meščani udeleževali državnega delovanja, je nasvetoval iz občne blagajnice jih odškodovati za izgubljeni čas. Tako so jim plačevali, če so hodili v narodni zbor ali pa kot sodniki se udeleževali sodnijskih zborov. Obeh zborov opravila in pravice je jako pomnožil. Ker so državni stroški narasli, je povišal plačila atenskih zaveznikov. Ti skoraj niso bili več zavezniki ampak podložniki. Celó njih prepire je presojeval sodnijski zbor v Atenah. Zadnji dve desetletji ti niso dajali več ladij in vojakov za vojsko zoper Perzijane, ampak so vse le v denarjih plačevali. Piriklej je dal zavezno blagajnico prenesti z Dela v Atene. Denarje, le zaveznim nameram namenjene, je rabil za olepšanje in uterjenje Aten pa za izobraževanje svojih someščanov. Dozidal je »dolgo zidovje«, ki je mesto vezalo s pirejsko in falersko luko, in Atene, središče velike zaveze, tako uterdil, da se nobena pomorska moč ni mogla ž njimi meriti. Napravil je lep vhod v mestni grad, versto stebrov z vsekanimi stopnicami (propileje), atenin tempelj z dvojno versto iz belega marmora (partenon) pa novo gledališče, odej, za igre in godbo. Krasno je olepšal rečene stavbe s kipovi, ki so jih deloma Fidija, deloma njegovi učenci izdelali. Periklejev prijatelj Fidija, dosedaj še neprekošeni kipar, je izdelal tri velikanske podobe. Verhu Akropolje je stala iz brona vilita Atena, tako velikanske postave, da so jo mornarji že ob sunijskem nosu občudovali. V partenonu je stala druga Atena 37' visoka. Ko je Fidija nasvetoval, da bi jo naredil iz marmora, ker bi cenejša bila, mu je ljudstvo zaklicalo: »Ne, ne, iz zlata in slonove kosti! Najimenitniše fidijevo delo pa je bil velikanski Zevs v Olimpiji. Med slikarji se je naj bolj odlikoval Polignot, ki je tezejev tempelj in »pisano lopo« (poikile) z lepimi slikami ozaljšal. Periklej je podpiral tudi znanstvo, posebno pa pesništvo; naj bolj je tedaj cvetela tragedija. Da bi si tudi reveži serce požlahtnili, jim je Periklej glediščno vstopnino plačeval iz državne blagajnice. — Da bi nekoliko zmanjšal, preveliko število meščanov je napravil, da se jih je mnogo odpeljalo na tuje; ustanovili so Amfipolj ob Strimonu in Turije v Italiji. Skerbel je tudi za vojsko ter jo zeló pomnožil; pripravljenih je imel 300 vojnih ladij in zakladnice polne zaloge za vojske, v državni blagajnici pa 6000 talentov (okoli 15 milijonov gd.).

Atenčani so tudi potrebovali tako previdnega voditelja. Iznani beotijski plemenitniki so se zbrali in požugali Atence pri Koroneji (447). Na to se je spuntala Evbeja in Megarida. V tej zadregi jim je pretila še spartanska vojska, ki se je istnu približala. Periklej je podkupil spartanskega kralja, da se je vernil domu, Evbejo pa je s silo prideržal atenski zavezi. Tej so se pa vendar odtegnila p Ioponeška mesta pa Beotija, Focida in Lokrida. S Spartanci je sklenil (l. 445) pomirje za 30 let.

Peloponeška vojska (431—404).

Vzroki. V Epidamnju, korcijski naselbini na ilirskem obrežji, so se razperili plemenitniki in ljudovladci. Plemenitniki so prosili pomoči v Korciji, ljudovladci pa v Korintu. Tako se je začela vojska med Korinčani in Korcijani. Obe stranki se obrneta do mogočnih Atencev. Ker so Atenoi pomagali Korcijanom, so Korinčani prosili pomoči pri peloponeški zavezi. — Korinčani so bili še na drugi strani razžaljeni. Njihova naselbina Potideja je bila tudi pri atenski zavezi, vendar je svoje uradnike dobivala iz Korinta. Kar se je odpovedala Atencanom. Ti so poslali svoje ladije in užugali Potidejane in Korinčane, ki so naselnikom pomagali, ter oblegali Potidejo na suhem in na morji. — Poleg teh vzrokov bilo je mnogo drugih. Staro sovraštvo med Atenčini in Spartanci, ki je bilo tem bolj napeto, od kar so Atenčani gospodovali močni zavezni pomorskih držav. Dalje so Atenčani povsodi podpirali in razširjali ljudovladstvo, Spartanci je pa spodrivali in pa pospeševali plemeniško ustavo. Ob kratkem, bilo je nezedinjeno nasprotje med dorskimi Spartanci in jonskimi Atenčani, ktero je korintovski poslanec v zaveznem peloponeškem zboru jako živo zaznamoval rekoč: „Atenčani so ljudje, ki si mnogo upajo, hitro se določujejo in določeno hitro izvršujejo. Vi Spartanci pa hočete le za zmeraj ohraniti, kar je; za drugo novo in boljše vam ni mar in celo potrebnega ne znate iz eršiti. Oni so neprestano delavni in gibčni, vi pa počasni in okorni. Rekel bi, je končal Korinčan svoj govor, da so Atenčani takega serca, da ne morejo mirovati niti sami, niti drugih v miru pustiti.“ Brez uspeha je zagovarjal pričujoči Atenčan svoje rojake, ktere so tudi Megaroi tožili. Spartanci so odstranili vse tujce iz zaveznega zbora, se dalje posveto ali pa sklenili vojsko zoper Atence.

Perva desetletna vojska (431—421). Tebanci, spartanski zavezniki so začeli vojsko ter napadli Plateje, katerih vendar niso vzeli (431). Na to je peljal spartanski kralj Arhidam peloponeško vojsko v Atiko, kjer je deželo zlo opustotil, trdnega glavnega mesta se pa ni derznil napasti. Atiški stanovaleci so po periklejevem nasvetu zapustili domove ter s premakljivim premoženjem bežali v Atene. Žalostni so gledali, kako je sovražnik po njih posestvih razsajal. Atenske ladije so s Periklejem odjadrale v Peloponez in razgrajale po njegovem primorji Dobro zavarovanim Atenčanom, ki so na morji sami gospodovali, se ni bilo bati dosti hudega od sovražnikove strani. Pa kar nastane strašna kuga v nagnetenem mestu. Ladije so jo bile zanesle iz Azije v Pirej, od kodar se je naglo razširila v mesto. Zdravniki si niso vedeli svetovati, pomagalo ni nikako zdravilo. Tri leta je razsajala in pomorila okoli 15000 ljudi. Med njimi je bil tudi Periklej (429). Veljaki in prijatelji so bili zbrani krog njegove smertne postelje. Ko so mislili, da je že umerl, so glasno občudovali njegova dela ter slavili mnogoverstne njegove zasluge. Pa Periklej je vse slišal in jim rekel: Čudim se, da me hvalite zaradi tega, česar imam nekaj sreči zahvaliti, nekaj pa hvale vredno ni, ker je že mnogo vojvodov kaj enacega doveršilo. Pozabili pa ste na najlepše in najpoglavitniše, da zaradi mene noben Atenčan nikdar žaloval ni. Rekel je in za večno zaspal.

Huda bolezen je naredila ves atenski rod bolj občutljiv. Voditelja ni več imel, kterege lastnosti bi bile vse druge prekosile. Za predstvo in veljavo v državi so se poganjali možje, ki se po izobraže-

nosti in značajnosti od množice niso dosti ločili. Prav nepristojno so se prilizovali ljudstvu in v občnih zborih silno ropotali ter mu tako gospodovali. Imenujejo se demagogi ali ljudovodje. Med njimi se je naj bolj odlikoval strojar Kleon. Kakor se je bila Polideja spuntala, tako se je tudi Mitilena na otoku Lezbu odpovedala atenski zavezi. Ker je Spartanci niso podpirali, se je morala Atencem udati. Da bi ostrašil vse druge zaveznike, je Kleon pregovoril ljudstvo, da je sklenilo pomoriti vse možke Mitilenjane. Drugi dan, ko je bila državna ladija s strašnim poveljem že odšla, so se Atenci skesali; po nasvetu nekterih bolj zmernih državnikov so prenaradili sklep, kleroga je nemudoma odnesla druga ladija v Mitileno. K sreči je dohitela prvo in mesto 6000 so le 1000 krivih ob glavo deli. Spartanci so se maščevali zarad atenske kervoločnosti; oblegli so Plateje ter je izstradali; možke so pomorili, ženske pa prodali v sužnost (427).

Vojska se je zmeraj bolj razširjala; povsodi so se razperle stranke, ki so vlekale na atensko ali spartansko stran. Da bi Spartancem bolj škodoval, se je atenski vojvod Demosten polastil Pila ob mesenskem obrežji. Padjarmljeni Mesenci so bili zmeraj pripravljeni združiti se s sovražniki in domovino osvoboditi spartanske sile. Taisto so nameravali lakonski helotje. Spartanci so sprevideli nevarnost in njih ladijeve je skušalo Demostena iz Pila spodriniti. Demosten je dobil novih ladij na pomoč in je Spartance užugal pa jih oblegel na malem otoku Sfakteriji (425). Da bi onih 420 obleženih meščanov, deloma iz naj imenitnejših rodov, rešili, so se Spartanci hoteli z Atenci pomiriti. Kleon je Atencem to odsvetoval; vojska se je potem cela dva mesca sukala okoli Sfakterije. Kleon je hudo zabavljaj atenskim vojvodom, da nič ne veljajo. Kar izvolijo njega za vojvoda in res se širokoustnežu posreči, Spartance zajeti in jih v Atene pripeljati. Na to so Atenci od treh strani poprijeli Beotijo, pa pri Deliji so bili popolnoma pobiti (424); srečniši so bili ob južnem Peloponezu, kjer so se polastili otoka Citere in odtod Spartance nadlegovali.

Spartanski vojvod Brazida se je obernil z vojsko na severno egejsko morje in je v Macedoniji in Traciji pridobil skoraj vsa mesta, da so se odpovedala atenski zavezi. Da bi se Brazidu ustavili, so Atenci tje poslali Kleona. Pri Amfipolji sta se vojskovoda poprijela; Atenci so bili popolnoma užugani, Kleon sam je bil ubit, pa tudi Brazida smertno ranjen (422). Po tej izgubi je v Atenah prevladala zmerna stranka; njen voditelj Nicija je posredoval in s Spartanci sklenil mir na 50 let (421).

Alcibijad pa sicilska vojska (421—413). Tebanci in Korinčanje, ki so bili prav za prav kervavo vojsko zakrivali, niso priznali sklenjenega miru. Zarad njih so se Spartanci še posebno zavezali z Atenci, da bi mir ohranili. Temu vkljub so mirovali

komaj tri leta; Spartanci se namreč niso deržali pogojev miru ter se zavezali s Tebanci. Na to je Alcibijad pregovoril Atenčane, da so pristopili peloponeški zavezi, katero so Argejci, Elijanci in Mantinejci (pa Korinčanje) bili med seboj sklenili. Pa Spartanci so v bitki pri Mantineji razrušili to posebno peloponeško zavezo (418), zopet prevzeli poprejšnje vodstvo in povsodi vpeljali plemenitniške ustave.

Častilakomni in vojskoželjni Alcibijad je po očetu Kliniji izviral iz rodu telamonovega Ajanta, po materi pa je bil periklejev sorodnik. Ta je bil po zgodnji smrti očetovi tudi njegov varuh. Podoba je, da Periklej ni dosti skerbel za odgojo izročnega mu dečka. Hitro so se razvile njegove velike zmožnosti. V obče so občudovali njegovo lepo postavo, njegovo velikoumnost, njegovo prederznost. Gibljivi mladenič je kmalu izgubil nedolžnost, svojo najlepšo lastnost. Prilizovalci so ga popačili. Povsodi in zmeraj je hotel prvi biti, in njegova nezmerna sebičnost ni poznala nikakoršnih mej, nikakoršnih pomislikov. Slavni modrijan Sokrat je kmalu spoznal mladeniča, izvenredno obdarovanega, ter ga skušal pripeljati iz popačenosti na pravo pot. Tudi Alcibijada je neka skrivna moč vezala na čudovitega moža, če ravno je ta neprenehoma ostro in odkritoserčno karal njegovo prevzetnost. Sokratove besede ga ginijo, od solz ter ga silijo, da mu prizna svoje napake. Vendar Sokrat ni mogel rešiti lehkomiselnega mladeniča iz omotnega veselja. Neka čarobna moč je nanj vezala vsa sereca, in ljudstvo je prizanašalo svojemu ljubljencu vse napake in krivice. Samovoljno je zapiral proste Atence, če mu niso bili po godu. Ko je bil enkrat tožen eden njegovih varovancev, je šel v občinsko pisarnico ter lastnoročno izbrisal pisano tožbo. Njegova žena ga je pri arhontu tožila zaradi razuzdanega življenja, ter se hotela od njega ločiti. Kar pride Alcibijad s tovarši na terg, vzame ženo v naročje ter jo odnese domu. Zavoljo neke stave lopi na velikem tergu po obrazu enega najimmetniših meščanov. Drugi dan gre v njegovo hišo ter ga prosi odpuščenja. Pazzaljani Kalija mu ni le prizanesel, ampak mu celo za ženo dal svojo hčer Hipareto z bogato doto desetih talentov. Svete posode je ukazal prenesti iz Akropolje v svojo hišo in je rabil kot svojo lastnino. Njegovi konji so večkrat zmagali v Olimpiji; enkrat je dobil celó tri darila in pogostil je vse nazočne Gerke.

Leta 416 so prišli egeščanski poslanci iz Sicilije v Atene prositi pomoči zoper Sirakuzance. Alcibijad je na vso moč podpiral njih prošnjo; kajti ljuba mu je bila vsaka vojska, da bi se le v njej odlikoval. Nicija, zlo zmerni in skerblijivi voditelj nasprotnne — plemenitniške stranke, je sicer ugovarjal; pa Atenčani so sklenili vojsko zoper Sirakuze, katere bi jim v malo letih, kakor je Alcibijad rekel, nasprotovale kot velika dorska moč na morji. — Izvoljeni vojskovodje so bili Nicija, Alcibijad in Lamah. Preden je odšlo veliko ladijevje v Sicilijo, se je v Atenah zgodilo veliko zločinstvo. Neznani ljudje so po noči hermejevimi stebrom glave odbili. Meščani so bili silo razdraženi; kajti bali so se, da nebi bilo v mestu stranke, kterej ni nič več sveto. Ta bi utegnila razrušiti celo deržavo. Zato so odbrali posebni odbor, ki je imel vse prestopke zoper vero preiskavati. Tudi Alcibijada so zatožili, da je oskrnil elevzijske skrivnosti (misterije). Alcibijad je brez vspeha zahteval, da naj se preiskava naglo doverši. Odbor jo je odložil in Alcibijad je odjadral z ladjami (415). Na to so njegovi nasprotniki ponovili tožbo in deržavna ladija Salamina je odšla po njega v Sicilijo. Alcibijad je sicer brez upora zapustil vojsko, pa na potu ušel in bežal v Sparto.

Atenska vojska, z Alcibijadom zgubivši glavo in serce, ni dosti opravila pod nicijevim in lamahovim vodstvom. Zlo nesrečna pa je bila, ko so Spartanci po alcibijadovem nasvetu poslali Gelipa Sirakuzancem na pomoč. Sovražniki so Atence zmeraj huje pritiskali. Ko jim je Demosten iz Aten pripeljal izdatno pomoč, so si še enkrat nekoliko opomogli. Pa vse je pogubil počasni in nedoločni Nicija. Sovražniki so najprej uničili atensko ladijevje, potem pa vojsko na suhem, še okoli 40000 veliko, ko je bežati hotela, nekaj posekali, nekaj pa vjeli. Med vjetniki sta bila tudi Nicija in Demosten; Lamah je bil že v prvih bojih ubit. Tako so Atenčani brez najmanjše koristi izgubili okoli 200 ladij in 60000 mož, in državna blagajnica je bila izpraznjena (413).

Decelejska vojska (413—404). Vsled velike izgube v Siciliji je Atenčanom serce zlo upadlo. Še bolj so pa bili prestrašeni, ko so se Spartanci na alcibijadov nasvet polastili terdne Deceleje v Atiki. Tako so jim ob enem zaperli pot v Evbejo in jim neprestano pretili. Na to so se Spartanci obernili v malo-Azijo, od kodar so Atenčanom prihajali največi dohodki. Alcibijad je Atenčanom odvalil prevažni hijski otok in spuntal vso Jonijo, da se je odpovedala atenski zavezi. Potem je Spartancem priskočil še perzijski satrap Tisafern iz Sard ter jih podpiral z denarji, da bi lože poteptali Atence, največe perzijske sovražnike. Vendar se vojska kmalu drugače oberne. Razuzdani Alcibijad je hudo razžalil spartanskega kralja Agida, tako da mu je ta po življenji stregel. Za to je Alcibijad zapustil spartansko vojsko ter šel k Tisafernu. Skušal ga je odverniti od zaveze s Spartanci in mu razjasnoval, da Perzijanom ni nikakor v korist, ko bi bili Atenčani popolnoma uničeni. Na skrivnem se je tudi pogajal z oligarhi v Atenah. Ti so odpravili staro ustavo ter vlado izročili oligarhijskemu zboru, ki je štel 400 mož. Ta vlada »nekolikerih mož« pa ni bila po volji atenskim vojakom, ki sklenejo staro ustavo ohraniti. Kar pride k njim Alcibijad, ki je atenske oligarhe le slepil. Precej so mu izročili poveljstvo in zahtevali, do naj jih pelje nad oligarhe v Atenah. Alcibijad jih je pomiril in prepričal, da ne smejo Sama zapustiti; kajti takrat je veljalo domovino rešiti. Celó njegov nasprotnik Tucidid pravi, da je Alcibijad domovini takrat prvič koristil, pa jej tudi več koristil, kot katerikoli bodi. Pri Abidu so potem dvakrat zmagali sovražnike in pri Ciciku je Alcibijad popolnoma uničil spartansko ladijevje (410). Ko je še sovražnikom vzel Tat, Halcedon in Bizantij in nabral nezmerne plena, se je vrnil v domovino, kjer je bila stara ustava zopet vpeljana. Slovesno so sprejeli slavnega junaka. Še toliko bolj so se radovali, ker je pod njegovim varstvom v Elevzino šel prvi slovesni spredov, odkar so bili Spartanci Decelejo posedli. — Potem so mu inzročili vso vojsko. Nesreča njegova je bili, da so mu preveč zaupali; mislili so namreč, da je njih vojska nezmagljiva, odkar je Alcibijad njen po-

velinik. Ko je enkrat po opravilih šel v Klazomeno, je vojsko izročil podpoveljniku Antijohu, pa mu terdo prepovedal se spuščati v boj s spartanskim Lizandrom. Antijoh pa ga ni vbogal in zmagan je bil pri Notiji (407). Njegovi nasprotniki so Alcibijada zdaj obrekovali in tako razdražili ljudstvo, da mu je poveljstvo vzelo. Alcibijad je zapustil atensko vojsko ter šel v traški Herzonez; poveljstvo pa je prevzelo 10 izvoljenih vojvodov, med katerimi se je Konon naj bolj odlikoval. Tega so bili sovražniki pri Lezbu zajeli. Da bi ga oprostili, so prišli sopoveljniki ter pri Argenuzih poprijeli spartanskega admirala Kalikratida. Popolnoma so ga užugali (406). Kjer je bil nastal hud vihar, niso mogli poloviti vseh mrtvih in potopljenцев; za to so bili v Atenah toženi in obsojeni; in 6 ugrabljenih so res ob glavo deli.

Tako so Atenčani pogubili svoje naj sposobniše vojvode. Spartanci so pa zopet izročili Lizandru, svojemu najboljšemu voditelju, poveljstvo ladijevja. Atenske ladije so stale na silno nevarnem kraju ob ustji »Kozjega potoka« (Egospotamos). Alcibijad je prišel k Atencem v tabor in je svaril poveljnike. Pa ti lehkomišelniki in izdajalci mu zavernejo: »Da ne on, ampak oni sedaj zapovedujejo«. Ko so se zarad živeza po večem razšli, je prišel Lizander in popolnoma pokončal atensko ladijevje. Le Konon je ušel z 9 ladijami (405). Atenčani niso imeli več niti vojske niti ladijevja; v tej stiski se sovražniki približujejo njihovemu mestu. Kralj Agid pride od severja, kralj Pavzanija od zahoda, Lizander pa popolnoma zagradi njih luko. Izstradani so se Atenčani morali s Spartanci pogajati. Udali so se terdim tirjatvam lizandrovim in mu izročili vse vojne ladije razen dvanajsternih. Poklicali so vse izgnance domu, poderli močno mestno obzidje ter vlado izročili 30 možem (oligarhom), ktere je branila spartanska posadka v Akropolji. Tako je 28-letna vojska uničila ponosne Atene.

Spartansko vodstvo (404—379).

Oligarhi, atenski oblastniki (404—403).

Spartanci so se siloma polastili vodstva po vsej gerški zemlji. Gerki so mislili, da bodo do končani vojski, po uničenji Aten svoobodno živeli v svojih malih državah; pa prevarili so se, kajti Spartanci so jim ostreje gospodovali in nakladali večje davke nego Atenčani. Vendar se nikjer ni godila tolika sila kakor v Atenah samih. Trideseteri oligarhi so bili pravi samosilniki. Na ktereга koli so sumili, da bi bil udan ljudovladstvu, umorili so ga. Zaverženi vohuni in podkupljivi ovadniki so pogubili mnogo najpoštenejših mož.

Samosilniki so celo preganjali svoje nasprotnike, če so na tuje pobegli. Tudi Alcibijad je moral pred njimi bežati. Zapustil je Tracijo ter šel k perzijan-

skemu satrapu Farnabazu. Ko so pa oligarhi v Sparto poročili, da Atene nikakor ne bodo voljne nosile njihovega in spartanskega jarma, dokler bo Alcibijad živel, so šli spartanski poslanci k satrapu v malo-Azijo. Lizander je zahteval alcibijadovo glavo. Farnabaz se jim sperva ustavlja, nazadnje pa privoli v prošnjo. Dobro uterjeno alsibijadovo stanovanje so obdali z drevami in hosto ter jo zapalili. Alcibijad je vzel plašč in goli meč in je prederl skoz ogenj. Pa sovražniki so ga od daleč ubili s puščicami.

Med atenskimi samosilniki je naj grozovitiše razsajal kervoločni Kritija; napadel in zatožil je celó svojega tovarša neznačajnega Teramena. Obsodili so ga in umorili. V 8 mescih svojega nasilnega gospodovanja, so pogubili okoli 1500 meščanov. Celó sovražni Tebanci so milovali Atenčane, tako hudo strahovane, ter begune prijateljsko sprejemali. Zbral jih je Trazibul pa se polastil mestica File. Na to je napadel Atene, zmagal oligarhe, jih izpodil in vpeljal prejšnjo ustavo (403).

Sokrat (469—399).

Koliko da je dolga peloponeška vojska popač'la gerško nравitost, naj bolj živo priča sokratova smert. Ta modrijan je bil sin kiparja Sofroniska; sperva se je tudi on pečal s kiparstvom, poslej pa le s znanstvom (modroslovjem) in s takimi meščani, ki bi bili v modroslovji radi napredovali. Vse je skušal zboljšati in osrečiti, jih narediti svobodne in bogu dopadljive. Učil ni v kaki šoli, ampak po ulicah in tergih, v občnih in zasebnih hišah. Tudi ni jemal za svoj poduk nobenega plačila. Razgovori — prašanja in odgovori — so mu pridobivali učence in jih po njegovo izobraževali. Navadno je začel uk s kako znano stvarjo in potem tako zastavljal prašanja, da so učenci sami prišli na to, kar jim je povedati mislil. Občudovali pa niso le njegovih naukov, ampak še bolj njega samega. Njegovo življenje je izrazovalo razne čednosti. Natanko je izpolnival vse državljske dolžnosti. Branil je nedolžne vojvode, ki pri Argenezih niso bili mertvih in potoplencev polovili. Pred sovražnikom se je odlikoval kot serčen in pogumen vojak. Pri Potideji je rešil Alcibijada smerti, pri Deliji pa je Alcibijad ohranil življenje Sokratu. Bil je poterpežljiv in zmeren in jako uterjenega života. Priprosto obledenemu so se rojaki posebno čudili, ko se je v Tračiji pri hudem mrazu upal iz šatora. Celó bos je hodil po ledu, in vendar ni na zdravji terpel najmanjše škode. Postava njegova ni bila ravno prikupljiva, tem prikupljiviše pa njegovo ponašanje. Imel je plešasto glavo, dolgo brado, veličastno čelo, velike polne oči, privihan nos pa velik trebuh. Delfovski orakelj je rekel o njem: „Sofoklej je moder, modrejši od njega Evripid, med vsemi ljudmi najmodrejši pa je Sokrat.“ Ljubeznivi in ponižni Sokrat je tolmačil božje besede ter rekel, da on edini zna, da nič ne zna, ko drugi mislijo, da kaj znajo, pa vender nič ne znajo. Ker je Sokrat pri vsaki priliki brez strahu zagovarjal resnico, zmotnjave in krivico pa spodbijal in grajal, si je nakopal dosti nasprotnikov. Melet, Anit in Likon so ga zatožili, da zaničuje domače bogove pa nove vpeljuje in da s svojimi nauki zapeljuje in pači mladino. Sokrat je naprej vedel, da ga bodo obsodili. Za to je rekel svojim sodnikom: „Kjer ljudstvo samovoljno gospoduje, nikdo ne bo odšel smerti, ki se brez strahu ustavlja njegovi samopašni krivičnosti.“ Za krivega spoznan jih tudi ni hotel milosti prositi, temuč rekel je: „Celo moje življenje, Atenčani, sem neprestano delal, da bi bil podučil vas in vašo mladino; zanemaril sem med tem celó moje gospodarstvo in nikdar se poganjal za državnimi službami. Za to se spodobi, da me ostalo življenje hranite v pritaneji.“ Odkritoserene besede nedolžnega Sokrata so razsrdile sodnike in obsodili so ga, da more strup piti. Obsojen je brez strahu čakal smerti. Prijatli in učenci so ga hoteli rešiti; temu se je Sokrat stanovitno branil, kajti tudi v smerti je hotel pokoren biti postavam. Tolažil je do zadnjega prijatelja ter jim mirnega

serca razjasnoval neumerjonoost duše. Ko je izpil strupeno pijačo ter čutil smertne slabosti, je rekel učencu Kritonu: „Eskulapu sem dolžan pišanca; ne pozabi mu ga darovati.“ Sedemdesetletni starček je hotel s temi besedami reči, da življenje je bolezen, ktere ga bo smert ozdravila.

Sparta in Perzija.

Vsled dolgih vojsk so se Gerki zlo odvadili domačega dela; vojska se jim je posebno priljubila. Okoli 14000 Gerkov je vstopilo v vojsko Cira mlajšega, ki je lastnega brata Artakserksa II. hotel s prestola pahniti. Cir mlajši je bil sin Darija II (424–405) in ljubljeneec svoje matere Parizatide; zato mu je oče izročil namestništvo cele sprednje Azije. Nezadovoljen z veliko oblastjo je nabral veliko vojsko ter jo peljal v Mezopotamijo zoper svojega brata, kralja perzijanke države. Pri Kunaksi (blizu medijskega zidovja) sta se poprijela. Cir je bil ubit in njegova vojska zmagana. Le Gerki so na svoji strani užugali sovražnike (401). Na potu domu so se neprestano hojevali s sovražniki in drugimi težavami. Ko so jim zvijačni Perzijanci pogubili stare voditelje, jih je vodil Atenčan Ksenfont. Ta je ob Tigridu rekel vojakom: »Če ostanemo v tej bogati deželi, bi kot lotojedci hitro pozabili na domačijo. Naj prej idimo na Gerško domu, povedat rojakom, da so sami krivi svoje ubožnosti; povejmo jim, da je tukaj dosti bogate zemlje za vsakega, ki ima serce se je polastiti.« Srečno je teh 10000 Gerkov prišlo črez Armenijo do črnega-morja in od tistod domu.

Perzijanski satrap Tisafern je zelo terl gerška mesta v mali-Aziji, ker so bila Ciru mlajšemu posebno udana. Zatiranci so prosili Spartance pomoči. Spartanski kralj Agezilaj je sovražnike večkrat zmagal ter jih odgnal s malo-azijskega primerja. Nesrečno pa je bilo spartansko ladijevje; Atenčan Konon in Perzijanec Farnabaz sta je pri Knidu (394) uničila. Agezilaj je že proprej moral oditi na Gerško, kjer so se zatirani Korinčanje, Argejci, Tebanci in Atenci zavezali in pri Halijartu popolnoma potolkli spartansko vojsko. Ubit je bil njen poveljnik, slavni Lizander (395). Agezilaj je pri Koroneji (394) sicer zmagal zavezance, pa v bitki je padlo tudi silo veliko njegovih vojakov. Konon in Farnabaz sta po zmagi pri Knidu sama prišla na Gerško. Spodila sta z vseh otkov egejskega morja spartanske uradnike in njih vojake. Konon je s perzijanskimi denarji zopet sezidal dolgo zidovje, ki je Atene vezalo s Pirejem (393). Počasi so si oslabele Atene zopet na noge pomagale. Spartanci so se bali, da bi Atenčani ne dobili stare moči na morji, in so v Perzijo poslali Antalcida. Ta je sklenil sramotni mir, v katerem so Spartanci perzijanskemu kralju prepustili vsa mesta v mali-Aziji in lepi otok ciperski. Gerške države bi imele vse proste biti in le Atenčani bi smeli obderžati otoke Lemen, Imber pa Scir (387). Tako je Perzija določevala osodo gerških držav.

Sparta in Tebe (387—371).

Spartanska sila je sicer propadla na otokih, tem določniše in ostreje pa je gospodovala po gerški celini, ker se posamezne deržavice niso smele njej nasproti zediniti. Celó oddaljenemu Olintu so Spartanci branili zediniti halcidiška mesta. Pri tej priliki je šel spartanski vojvoda Febida prek Beotije. Kar ga je Tebanec Leontijad, načelnik plemeniške stranke, pregovoril, da so spartanski vojaki posedli terdni mestni grad Kadmejo. Na to so se plemenitniki polastili oblasti in pregnali ali pa pogubili ljudovladce. Pregnani ljudovladci so bežali po večem v Atene, kjer so jih prijateljsko sprejeli. Med temi najimenitniši je bil Pelopida.

Polopida je bil iz zeló imenitne plemeniške rodovine. Veliko las'no premoženje je pomóžil z lepim priženilom. Kljubu svojemu rodu in bogastvu se je neprestano živo potegoval za ljudovladstvo. Sovražil je vsaktero krivico in obéim pa koristnim napravam svoje domovine žertvoval svoje moči in dokaj denarjev. Živo vnet za svobodo in slavo domovine, se je sramoval sramotnega stanja, v katero so plemenitniki rojstno mesto pripravili. Hudo se je serdil nad njimi, še bolj pa čertil njihovo branilce—Spartance.

Leta 379 je nekega viharnega zimskega večera prislo 12 pregnancev v lovski obleki v Tebe. Zedinili so se s zarotniki v mestu. Deržavni tajnik Filida se je pogovoril s zarotniki pa povabil glavarje plemeniške vlade k obedu, pri katerem so jih umorili. Znova so vpeljali ljudovladstvo, spartansko posadko pa prisilili sramotno oditi. Atenčani so se veselili tebandske zmage, in to tem bolj, ker sta njih vojvodi Habrija in Timotej vzela Spartancem mnogo mest in jih pridobila za novo pomorsko zavezo. Ker pa je tebanska moč prenatlo rasla, so se Atenčani pomirili s Spartanci. Ti so sklicali v Sparto velik shod, ki bi imel priznati in uresničiti pogoje antalcidovega miru. Epaminonda je zastopal Tebe ter se branil sprejeti stavljene pogoje. Spartanski kralj Agezilaj je zahteval, da se razdere beotijska zaveza, ktereje so Tebe predsedovale. »Ko se bodo Spartanci, pravi Epaminonda, odpevedali oblasti črez lakonske in mesenske kraje, bodo tudi Tebanci razpustili zavezo beotijskih mest.« Molčé je izbrisal razserjen Agezilaj Tebance iz mirovne pogobde.

Epaminonda, ki je sè svojo pogumnostjo in stanovitno mirnostjo Spartancem vsekal hudo ranó, je imel takrat 40 let. Bil je stare plemenita, pa obožane rodovine. Narava ga je preobilno obdarovala. Porabil je vsako priliko, da bi svoje zmóžnosti vsestransko razvil. Odlikoval se je pri telovadbi in petji in znal izvrstno na piščal piskati in na liro gosti. Enako je razvijal svoje duševne darove in npravne kreposti. Učil se je pri Simiji in Spintarji, sokratovih učencih, posebno pa pri pitagorejci Lizidu iz Tarenta. Poleg telesnih in duševnih darov so že starodavniki posebno občudovali ponižnost in zmernost, najlepši nj govi kreposti. Ostal je ves čas svojega življenja ubožan, nesebičen in nepodkupljiv. Mož, ki je 12 let vodil osodo svoje domovine in cele Grecije, je imel le eno večnjo obleko in moral je doma ostati, če je bila v perilu. Umrli je kakor Aristid tako ubožan, da zapuščina še za pogrebne stroške zadostavala ni.

Ko je spartanski kralj Kleombrot napadel Beotijo, mu je Epaminonda nasproti peljal Tebance, katerih hrabro «sveto ker-

delo» je vodil Pelopida; prijel ga je pri Levktri in popolnoma pobil. Od te bitke slovi epaminondova poprečna bojna versta (371).

Tebansko vodstvo (371—362).

Zmagalni Tebanci so naglo dobili mnogo zaveznikov; njih moč se je tako pomnožila, da se nobena gerška država ž njimi ni mogla meriti. Razcepljeni Arkadci se bi bili radi združili. Ker so jim Spartanci branili, so poklicali Tebance na pomoč. Epaminonda je šel v Peloponez in napadel je celó Sparto. Pa kralj Agezilaj je otel mesto, ki ni imelo ozidja. Epaminonda je osvobodil Mesenijo spartanske sile ter je sredi nove samostalne države sezidal glavno mesto Meseno. Uredil je arkadsko zavezo pa v gorenji alfeski dolini ustanovil novo zavezno mesto Mēgalopolj. Tako je oslabil spartansko moč, Tebancem pa pridobil udane zaveznike (370 in 360).

Pelopida je skušal na severji razširiti tebansko oblast. Varoval je Tesalce pred silo kervoločnega Aleksandra, ki je v Ferah nasledoval samosilniku Jazonu (368). V Macedoniji je pomiril prepire med raznimi kraljiči pa kraljeviča Filipa in 30 mladeničev kot zastavljence odpeljal v Tebe. Ubit je bil v novem boji z Aleksandrom iz Fer (364).

Ker so Spartanci skušali podreti epaminondove ustanovitve v Peloponezu, je večkrat z vojske tje šel. Leta 362 se je zadnjikrat tje odpravil, da bi pomiril prepirajoče se Arkadce, ki so jih Spartanci zmagali v »brezsolzni bitki«. Tudi takrat je brez uspeha napadel Sparto; poslej je pri Mantineji (362) zmagal Spartance in ž njimi zavezane Atence, pa v razjarjenem boji je bil sam smertno ranjen. Kopje ga je zabodlo v persa. Zdravniki so izrekli, da bo umrl, ko hitro bo kopje iz rane izderl. Ko se mu povedali, da je sovražnik popolnoma zmagal, je rekel: »Dosti sem živel, ker nezmagal umerjem«. Po njegovi smrti so Tebe naglo propadle, ker jim je manjkalo izverstnih voditeljev. — Atenčan Timotej jim je vzel Evbejo. Pa tudi Atene se niso dolgo obdržale: zatirale so svoje pomorske zaveznike in izgubile najjemenitniše, kot Rod, Kos, Hij in Bizantij.

Perva sveta (focijanska) vojska (356—346).

Focijanci so obdelovali »sveto polje«, ki je je bil Solon po razrušenji Kire Apolonu posvetil. Tebanci, njih sovražniki, so jih tožili pred amfiktijoni, kateri so jih obsodili. Ker Focijanci niso mogli plačati prevelike globe, so jih izobčili. Na to so se Focijanci pripravljali za boj in izvolili voditelja Filomela. Ta se je polastil zakladov, v apolonovih hramih spravljenih; ž njimi je najel veliko vojsko ter začel desetletno »sveto vojno«. Filomel se je srečno voj-

skoval zoper Lokrijance in Tesalce, tebanske zaveznike. Po izgubljeni bitki s Tebanci se je ubil; spustivši se z visoke pečine. Onomarh, filomelov brat in naslednik, je s svetimi zakladi nabral novo vojsko; on je užugal Tesalce, in v dveh bitkah tudi Filipa, macedonskega kralja, ki so ga bili Tesalci na pomoč poklicali. Po njegovi grozoviti smerti na križi je prevzel Fajil, brat poprejšnjih vojvodov, poveljstvo. On in onomarhov sin Falek sta se dolgo vojskovala z Beotei. Ti so poklicali macedonskega Filipa na pomoč. Ko je Falek videl, da so njegovi pomčki usabnili, je kralju prepustil termopilsko sotesko. Filip je Focijance ukrotil nekaj s silo, nekaj s zvijačo. Potem so se amfiktijoni zbrali in sodili svetokradne Focijance. Filipu so dali glasova, ki so ju Focijanci pri amfiktijonih imeli. Svojim mestom so Focijanci morali razdreti obzidja in slanovalci se naseliti po raznih vaseh, svete zaklade so pa morali poverniti.

Demosten in vojska s Filipom, kraljem macedonskim.

Focijanska vojska jo pripeljela Filipa v Tesalijo in srednjo-Grecijo, kjer se je polastil več terdnih mest. Na to se je obernil proti gerskim naselbinam ob macedonskem obrežji. Naj močnejši je bil Olinč, ki je gospodoval mnogim halcidiškim mestom. Olinčani so o pravem času opazili jim pretečo nevarnost ter v Atenah zaveze in pomoči prosili. Slavni govornik Demosten je pregovoril svoje rojake, da so z Olinčani sklenili zavezo. Ker so Atenci le majheno vojsko v pomoč poslali, je Filip vzel Olinč (348) ter ga razdelil kakor tudi drugih 32 halcidiških mest.

Demosten (385—322) je bil sin bogatega nožarja. Oče mu je zgodaj umrl pa zapustil 14 talentov. Varuhi so s pramoženjem tako slabo gospodarili, da so doraslemu mladeniču izročili komaj dva talenta. Pri Kalistratu, Izokratu in Izeji se je učil govorništva, pa je tudi obiskaval platonovo šolo. 19 let star je sam tožil nevestne varuhe. Sodniki so jih obsedili, da so morali poverniti zapravljeno premoženje. Leta 355 je prvičkrat stopil na oder v naročnem zboru. Krohotali so se mu. Njegov govor je bil okoren, glas slaboten, sapa kratka, stavki pretergani in nerazumljivi. — Svojo nesrečo je tožil gledališčnemu igralcu Satiru. Ta mu je dal govoriti mesto iz Sofokleja; potem je Satir sam govoril taisto mesto. Demosten je spoznal, da ne zna lepo govoriti in da je lepo umevno govoriti najperva in najvažniša lastnost govornikova. Z občudljivo stanovitnostjo se je znebil raznih napak. Lasé si je postrigel po eni strani glave, da ni mogel iz hiše, dokler ni popravil svojega izgovora. Kamenčke je deval v usta in na glas bral dolge pesni, da bi se privadil razumevno govoriti. Ker je imel navado z eno ramo zmigavati, se je postavil pod oster meč, ki ga je hudo zbodel, ko hitro je med govorom z ramo zganil. Da bi slabotni glas okreplil in sapa zdaljšal, je gredé v stermin breg glasno govoril. Da bi ga razjarjeno ljudstvo s kričanjem ne omamilo in oglušilo, je govoril poleg šumečega morja in skušal glasiti se močnejše od sumenja morskih valov. Osemkrat je baje prepisal tucididove zgodbe, da bi se privadil njegovega velečastnega zloga. Tako se je izšolal prvi govornik atenski, prvi govornik tadanjega časa, v katerem so veliki govorniki, kot Eshin, Likurg i. d. sloveli. V njegovih govorih občudujemo globoke misli, žive čuti in velečasten jezik. Ljuzeno za domovine in navdušenost za vse veličastno in lepo ste posvetili vsako njegovo besedo. Govoril je po večem proti Filipu („filipica“) katerega je zboru kot najnevarnejšega sovražnika atenske države in gerske svobode popisoval.

Da bi svojo moč, zlasti na morji, še bolj razširil je Filip sklenil polastiti se mest ob Helespontu in Bosporu. Oblegal je Perint, pa ga ni vzel, ker ga je Apolodor iz Aten s perzijanskimi vojaki branil. Na to se je obrnil proti Bizantiju. Demosten je spregledal veliko nevarnost ter Atenčane pregovoril, da so tje poslali vojvoda Focijona. Fecijon je prišel o pravem času Bizantincom na pomoč; in Filipu so spodleteli njegovi naklepi.

Sveta vojska zoper Amfiso in bitka pri Keroneji (339—338).

Filip se ni upal Grecije brez vzroka napasti. Neprestano budni Demosten se je poganjal rojakom vdihniti nekoliko svojega duha; zastonj! Atenčani so bili preomahljivi in prepoželjivi, da bi jih bila njegova premagalna zgovernost stalno za njegove naklepe pridobila. Tudi je v Atenah plačeval Filip veliko stranko, ktera je v njegovem zmislu delala; zlasti njen voditelj, podkupljeni govornik Eshin, je pri vsaki priliki hudo nasprotoval demostenovemu domoljubju. Ko je Eshin l. 339 zastopal Atene pri amfiktijonih, je nasvetoval Amfišane kaznovati, ker so «sveto polje» brez davka obdelovali. Amfiktijoni so jih obsodili in Filipu naložili z vojsko jih kaznovati. Filip je prišel z vojsko, pa posedel je in utrdil Elatejo, ključ srednje helenske zemlje. Atenčani so se silo prestrašili in po demostenovem nasvetu s Tebanci sklenili zavezo, da bi odvernili veliko nevarnost, ki je pretila gerški svobodi. Zato so podpirali Lokrijance in v Focidi zopet sezidali razrušena mesta. Premedeni Filip pa je prevaril zaveznike. Ko je zmagal Amfišane, je šel nad zavezno vojsko. 4. avgusta 339 so se poprijeli pri Keroneji v Beotiji. Tebanci in Atenčani so se hrabro bili kakor njih prededje pri Levktii in Maratonu, pa presilni sovražnik jih je zmagal. 1000 mrtvih Atenčanov je pokrivalo bojišče in «sveto kerdelo» tebansko je ležalo mož za možem, kakor so v boji stali. Gerška svoboda je bila pogubljena.

Filip je Tebance ostro strahoval. Voditelji narodno-svobodne stranke so bili ali pomorjeni ali pa izgnani; macedonska posadka se je polastila Kadmeje in tebanska nadvlada v Beotiji je prenehala. Milejšje je ravnal z Atenčani, ki so se pripravljali ustavljati se mu do zadnjega. Izgubili so svoje zaveznike in zunanja posestva; ohranili so pa državno samostalnost pa ž njim sklenili zavezo, vsled ktere so Macedoncem v občnih vojskah morali pomagati. Filip je šel memo Aten v Korint, kamor je v zavezni zbor sklical zastopnike gerških držav. Le Spartanci niso poslali zastopnikov, kakor tudi poslednjikoli niso priznali macedonskega vodstva v Greciji. Uterdil je novo gerško-macedonsko zavezo; zavezniki so mu slovesno izročili vodstvo ter sklenili z določenimi kerdeli udeležiti se prihodnje vojske zoper Perzijane.

O m i k a

Vera. Pervotna vera Pelazgov in Gerkov je bila silo priprosta; imela je le malo bogov (gl. str. 38). Poslej se pa je umetno razvila; ker so oboževali razne moči in prikazni narave, so spoznavali premnogo bogov. Ločili so jih v tri kroge, v katerih so posebni glavarji gospodovali. Na čelu nebeških bogov je bil Zevs, ki je kraljeval v nebesih in na zemlji; na čelu povodnih je stal Pozejdon, ki je kraljeval po morji in sladkih vodah; na čelu podzemeljskih bogov pa Pluton, ki je v podzemelji kraljeval.

a). **Nebeški bogovi:** Zevs (Jupiter) je oče bogov in človekov, najviši gospodar in vladar sveta. Skoraj povsodi so ga čestili na najviših hribih kot boga nebes, ki dež daje, grom dela in strele pošilja. V roci derži streló ali pa žezlo, znamenji svoje oblasti. Posvečen mu je oreš. — Njegova žena in sestra je Hera (Junona). Ona nareja zemljo rodovitno in varuje zakon. Ako se razpre s Zevsom, je strahovita in maščevalna. Posvečen jej je pav. — Atena (Minerva) je hči zevsova in boginja jasnega neba, potem jasnega uma in modrosti. Zato je začetnica in predstojnica vseh umetnih del. Kot boginja bojov se je zvala Palada-Atena in je iz zevsove glave poskočila oborožena s kopjem, čelado in ščitom (egido). Posvečena jej je sova. — Otroka zevsova in letina sta Apolon in Artemida. Apolon je bog solca (febus) pa duševne svetlobe — načelnik umetnosti in znanstva in voditelj Modrio (Muz). Pozna in prerokuje prihodnost. Vpodoljali so ga s tulom in lokom. Posvečena mu je lavorika. — Artemida (Dijana) je deviška lunina boginja pa predstojnica lova. Vpodoljali so jo s tulom in lokom pa s polomescem na glavi. Hefest in njegova žena Afrodita sta otroka zevsova in herina. Hefest (Vulkan) je kruljevi bog ognja; peča se posebno z umetalnimi kovinskimi deli, s katerimi bogove obdaruje. — Afrodita (Veneta) je boginja ljubezni. — Arej (Mart), bog prepira zlasti pa vojske. — Hermej (Merkurij) je zevsov sin in poslanec, in ker je posebno premeden in previden, tudi bog kupčije in sleparije. On vodi duše v podzemeljski svet. Vpodoljali so ga s krilato čeladico in perotnicami na nogah; v roci derži palico krog ktere ste dve kači obvite. — Hestija (Vesta) je deviška boginja ognjišč in ognja pa varhinja vseh človeških naselitev. Zemljo so čestili kot boginjo Demetero (Ceterra). Ona jo dela rodovitno in uči ljudi kmetijstva. Klasje venča njeno glavo. — Dijoniz (Bah) je bog vina in sili cvetlice, da poganjajo. Posvečena sta mu vinska rozga pa panter.

Manj veljavni bogovi in spremljevalci velikih so: Irida, zevsova poslanica in herina služabnica. — Eos oznanovalka jutra. — Apolon je vodil devetero „Modric“ (Muz), načelnic raznih umetnij in znanstev. — Nimfe (Vile), boginje gozdov in hribov, spremljajo Artemido. — Erot (Amor), krilati deček s puščicami, in Harite (Gracije), boginje miline, spremljajo Afrodito. — Dijoniza vedno spremljajo njegov učitelj Silen, pijanček na oslu, pa kozonogi Satiri. Heba in Ganimed strežeta bogovom pri obedu.

b). **Povodni bogovi:** Pozejdon (Neptun) je kralj morja in vseh vod; stoluje v globočini morja in se vozi na vozu iz školjk, katerega morski konji vlečejo. V roci ima trirogelj, s katerim zemljo potresa. Konj in pliskavka (delfin) sta mu sveti živali. — Njegova žena je Amfitrita, boginja šumečih valov. — Nerej, sin Ponta in Geje pa oče 50 hčeri, ljubeznivih morskih-Vil (Nerejid), med katerimi Tetida, ahilejeva mati, naj bolj slovi. — Ocean, mož tetidin in oče mnogobrojnih Oceanid. — Pozejdona pa spremljajo Protej, morski starček in prerok, ki se vedno spreminja, pa mnogobrojni Tritoni, ki na školjke piskajo.

c). **Podzemeljski bogovi:** Had ali Pluton (Ork) je mezavi in molčeči kralj podzemeljski. — Perzefona (Prozerpina), hči demetrina, je njegova žena. Pluton jo je odpeljal materi. Žalujoča Demetra je dolgo išče; nazadnje jej Zevs razodene

stanovanje njene hčere. Ker je Prozerpina v podzemelji že okusla sad, se ne sme popolnoma povrniti na zemljo. Spomladi zapuška podzemelje, jeseni se pa zopet tje vrača. — V plutonovem spremljevalstvu so Erinije (Furije), boginje maščevalke. Pomenijo hudo, nemirno vest; upodobljali so jih v pošastni postavi s kačami mesto las. Utolažene se zovejo Evmenide.

Pri tenarskem nosu, so mislili Gerki, je vhod v podzemeljski svet. Ločene duše so morale naj prej iti čez reko Stigo; prepeljeval je je brodnik Haron, kteremu so po en obol (okoli 5 krajc.) plačevale. Pri vratih podzemeljskih je čuval triglavi pes Cerber; mem njega so prišle v Tartar ali v Elizij. Tartar je bil peklen-sko prebivališče vseh zaveržencev (kot Tantal, Danajid, Titija, Sizifa, Iksijona i.d.), kjer so terpeli večne muke. Elizij je bil gerški raj. Na srečnih otokih so živeli zveličani, potem ko so, napivši se iz reke Lete, pozabili na vse posvetne težave, in so tam uživali večno veselje. Pravični Radamantij, Minoj in Eak so pod predsedništvom Plutona in Perzefone sodili ločene duše.

Bogočastje. Bogovom na čast so stavili tempeljne, v kterih se ni zbiralo ljudstvo, ampak so le hranili podobo ali postavo božjo. Najpoglavitniša stvar gerškega bogočastja je bilo darovanje. Darovi so bili ali kervavi ali pa nekervavi. V prvotnih časih so darovali in klali ljudi; vendar so ti kervavi darovi kmalu nehali. Le semtertje so v stari spomin darovali nekoliko človeške kervi; tako so Spartanci na artemidin praznik bičali dečke do kervi. Pogostoma so darovali živali kot goveda, ovce, koze, prašiče, konje i.d. Velik dar, ki je štel navadno po 100 živali, so imenovali hekatombo. Darovalci so bili v praznični obleki, živali v dar namenjene pa ozaljšane s pasovi, trakovi in venci. S kervjo darovane živali so škropili darilnik, kos živali, navadno le drob, so sežgali, ostalo pa pojedli. Da pri žgani žertvi ni preveč smerdelo, so na ogenj devali prijetno diseč les, pozneje pa kadilo. — Nekervavi darovi so bili ali suhi ali mokri. Pri subih darovih so bogovom na darilnik pokladali sadje, kolače in druge močnate jedi. Pri mokrih darovih je darovalec izlil nekoliko vina, mleka, olja ali vode na zemljo ali pa okrog darilnika. Žgali so bogovom tudi kadilna darila. Razen teh darov so jim posvečevali cvetlice in umetniške izdelke in posode iz dragih kovin.

Slovstvo. Gerki so obdelovali raznoverstna slovstvena polja. V nekterih predelih so tako napredovali, da jih do sedanjega časa ni prekosil nobeden narod. V nekterih strokah so ohranjeni njihovi izdelki, res nedosegljivi vzori.

Pesništvo. Občudovani ste junaški pesni Ilijada (gl. str. 44) in Odiseja (gl. str. 46), kteri je baj zložil Homer iz Hija (okoli 950 pr. K.). Jako slovi tudi eolski pesnik Heziod, ki je v teogoniji popeval začetek in narodnost gerških bogov.

V lirični poeziji ali pesni za petje so se naj bolj odlikovali Tirtej (gl. II. mes. vojsko, str. 52), Simonid iz Ceja (ob času perzij. vojsk), Aleej (612) in mlajša njegova soverstnica Sapfo iz Mitilene na otoku Lesbu in pa pri-

serčni Anakreont (540). V dobi perzijanskih vojsk in malo prej sta posebno slovela Ibi (528) pa Pindar, najslavniši narodni pesnik (522—442), kterega "hvalnice" o zmagačih v Olimpiji in Delāh, v nemejski dolini in v istemskem smrečji so se popolnoma ohranile.

Pisatelji tragedij (žalostnih iger) so živeli v dobi perzijanskih vojsk; najslavniši so Eshil, Sofoklej in Evripid, ki so gradivo jemali iz nepotekljivega zaklada gerških pravljic. Aristofan, soverstnik sokratov, je pisal posebno zbadljive komedije (vesele igre).

Znanstvo. Posebno razvito je gerško modroslovstvo. Znan je Sokrat. Bil je največi nasprotnik sofistov, onih zvijaških modrijanov, ki so vsako stvar tako zavijali, da so jo po volji razkazovali kot dobro ali pa kot slabo (gl. str. 71). Med sokratovimi učenci sta naj več pisala Atenčana Ksenofont in Platon (429—348). Zadnji je samostalno razvijal sestavo sokratovega modroslovja. Na enako visoko pa nasprotno stališče se je postavil platonov učenec Aristotel iz Stagire v Macedoniji (384—322).

Tudi na zgodovinskem polji so Gerki mnogo delali. Herodot iz Halikarnasa (484—408) «oče zgodovine» je potoval po vseh gerških pokrajinah pa skoraj po vseh deželah v Aziji, Afriki in Evropi, ki so je Gerki obiskovali. Popisal je v deveterih bukvah perzijansko-gerške vojske ter ob priliki poročal o zgodovini in zemlji raznih narodov. — Atenčan Tucidid (471—402), prebrisani državnik, je popisal prvih 21 let peloponeške vojske, ktere se je kot vojvod udeleževal. Dognal ni slavnega dela, ker so ga pred časom zavrato umorili. — Ksenofont iz Aten (445—355) je posebno lepo popisal vojsko Cira mlajšega in zlasti zgodbe onih 10000 Gerkov, ki so se po bitki pri Kunaksi vernili domu. Nadaljeval je tudi tucididovo zgodovino do bitke pri Mantineji (362—Helenika).

Ker so se vse državne razmere gerških ljudovlad po tergih in narodnih zborih razpravljale in določevale, je govornišstvo posebno napredovalo. Starodavniki so naštevali desetero govornikov, ki so vse druge prekosili. Vsi so živeli v Atenah. Naj bolj so občudovali Lizija (roj. 459), Izokrata (roj. 436), kterega Ciceron zove očeta zgovornosti, Eshina (393—317), posebno pa Demostena (gl. str. 158).

Do današnjega dne slovi Hipokrat iz Kosa (470—364), ki je s zdravilskimi preiskavami zdravilstvu pravi temelj postavil.

Umetnost. Gerki so se odlikovali v raznih umetnijah, posebno pa je cvetelo pri njih umetno zidarstvo, kiparstvo in slikarstvo.

Najstarši ostanki gerških stavb so ciklopski zidovi v Tirintu in Miceni. Skladali so velikanske obdelane ali neobdelane skale drugo na drugo, pa vmes niso devali niti mazke (malte) niti apna. (Gl. str. 37 in 38) Najlepše gerške stavbe so tempeljni. Ker so v njih hranili le božjo podobo, niso zlo prostorni. Pogostoma zavzema gerški tempelj le sveltšče, pred kterim se odperto predvežje nabaja. Veliki tempeljni imajo po tri prostore: predvežje, v kterem je darilnik, sveltšče z božjo podobo in navzadje. Streha je ravna in nosijo jo stebri. Na podstrešji so razni predeli, zlasti tako zvani friz, ozaljšani z rezanimi podobami. Najlepša krasota gerških tempeljn in drugih stavb so stebri. —

Razen tempeljnov so stavili še krasna gledišča, odeje, hipodrome in sploh občinska poslopja.

Z izrezanimi podobami so olupševali stavbe in terge. Izrezovali so je iz kamna (marmora), ali vliвали iz kovin (brona), ali pa narejali iz zlata in slonokostenih ploščic, ki so je priterjevali na leseno jedro. V tempeljskem svetišči so stali veliki kipovi, z obrazom na darilnik obrnjeni. Mnoge izbuknjene podobe so zaljšale razne predele stene in podstrešja ter predstavljale po večem predmete iz gerškega basnoslovja in raznih pravljic. — Najizverstniši kipar je bil Atenčan Fidija (482—532, gl. str. 68). Slovela sta njegova soverstnika Poliklet in Miron. Poliklet iz Argeja (okoli 420) je izdelal velikansko postavo Here torentovske pa mladeniča s kopjem, ki so ga stari umetniki zvali kanon t. j. pravilo (vzorno delo). V poznejših časih so se odlikovali Praksitel, Skopa in Lizip.

Praksitel (330) je baje izdelal občudovano Nijobo z otroci pa medicjsko Venero v Florenciji. Parčan Skopa (360) pa je med drugimi izgubljenimi deli izdelal milsko Venero (sedaj v Parizu). Lizip iz Sicijona (325) je posebno vliвал kipe iz raznih kovin. Ti mojstri so imeli mnogo učencev in izverstnih naslednikov. V kiparstvu še dosedaj Gerkov ni dosegel nobeden narod.

Tudi se slikarijo so se Gerki jako pridno pečali. O njih slikah sodimo po večem iz popisov, ker se je le maloktero delo ohranilo. Sloveli so Polignot, periklejev soverstnik, Zevksid pa Parazij (400) in Apel (za Aleksandra vélikega).

Najimenitnša sta bila Zevksid in Parazij. Parazij je enkrat naslikal dečka, ki je grozdje nesel. Ponašal se je, da je grozdje tako živo naslikal, da so tiči ga zobat prileteli. Zevksid mu ugovarja in pravi: „Deček gotovo ni bil dobro narejen, drugače se bi ga bili tiči bali.“ Ko je mojsterski prijatelj odšel, je namalal Zevksid pregrinjalo črez podobo. Vernivši se stegne Parazij roko, da bi pogrinjalo v stran potegnil. Spoznavši, da se je prevaril, je vskliknil: „Zevksid, jaz teba priznam za svojega mojstra, kajti ti si prevaril mene, jaz pa le ptice.

Macedonci.

Dežela.

Macedonija se je razprostirala na severno stran od Tesalije. V raznih dobah so se njene meje različno raztegale. Pervotna Macedonija je bila kaj majhena dežela, ki je segala od Olimpa in Lakmona (severni del Pinda) do reke Aksija. Le ob kratkem in nečlenovitem obrežji jo je zalival termajski zaliv. Poslej se je razširila na vse strani in obsegala na kakih 1200 št. m. ves svet od Olimpa in lihniidskega jezera do reke Strume. Tri pogorja segajo od severja v deželo in jo delijo v več ravnih predelov, ki so posebno rodovitne zemlje. Ko je Filip s kraljestvom zedinil Halcidiko, je imelo dolgo pa členovito obrežje med termajskim in strimonskim zalivom. Halcidika sama moli v egejsko morje tri ozka stegna, polna gerških naselbin. Največe reke dobro močene Macedonije so: Halijakmon (Biklista), Aksij (Vardar) in Strimon (Struma). Najimenitnša mesta

so: Pela, glavno in prestolno mesto; Edesa, stolno m. pred kraljem Arhelajem; Pidna, Terma ali Tesalonika (Solun), Olint, Potideja in Amfipolj so gerške naselbine.

Zgodovina.

Pred Filipom II.

Macedonci so bili sperva gerškega rodu; ker so se zelo pomešali z drugimi narodi, jih Gerki niso imeli za svoje rojake, ampak jih prištevali k napolsirovim tujim narodom. Gospodovali so čez nje kralji, ki so izhajali iz horaklejevega rodu in si lastili pravico, se udeleževati gerških slovesnih iger. Za nekaj časa so bili podložni perzijski sili; iznebeli pa so se je po slavnih gerških zmagah. Kralji so se prizadevali svoje ljudstvo po gerško izobražiti. Aleksander I. je po kserkovem odhodu posredoval med Perzijani in Atenčani in pri Platejah je Gerkom izdal mardonijeve naklepe. Ker je Gerkom bil zelo naklonjen, so ga, zlasti Atenčani, jako častili in ga imenovali filheleni t. j. prijatelj Gerkov. Pesnik Pindar iz Tebe ga je v pesnih slavil. Med nasledniki je bil Perdika II. za časa peoponeške vojske zdaj na spartanski zdaj na atenski strani. On in njegov sin in naslednik Arhelaj sta posebno podpirala gerški življenj. Arhelaj je uredil Macedonijo, zidal mesta in ceste, nabral novo vojsko, ki je deželo pred zunanjimi in notranjimi roparji branila. Ustanovil je novo stolno mesto Pelo in na svoj dvor zvabil več učenjakov, pesnikov in umetnikov (Evipida, Zevksida). Le Sokrat ni maral za kraljevi dvor. Poročil je Arhelaju: „Možem se nikakor ne spodobiti sprejemati dobrot, katerih poverniti ne bi mogli; tudi je v Atenah na ostajanje dobre vode in za en obol se dobi 4 bokale bele moke.“

Filip II. (359—336).

Ko je Pelopida l. 368 pomiril Macedonijo, je med drugimi zastavljenci peljal 15 let starega Filipa v Tebe. Tri leta je Filip živel poleg Epaminonda in Pamena, slavnih tebanskih državnikov. Navzel se je gerške olike. Pri Epaminondi se je učil vojske razstavljati in voditi pa zmagovite bitke biti. Spoznaval je tudi stanje raznih gerških držav in njih medsebnih razmere. Na prestol postavljen je prenapredil vojsko in ustanovil ali prav zaprav popravil falango. Falanga je bil bojni red, ki je v šestnajstih verstah štel 16000 mož. Vojaki so stali drug tik drugega, se branili na vse strani s ščiti pa oboroženi bili s sarisami (16' dolgimi sulicami). Skusil je falango v bojih s sirovimi razrodi, zlasti z Ilirci in je na zahodu premaknil mejo do lihniidskega jezera. Na to je podjarmil gerške naselbine ob macedonskem primorju (Amfipolj in Pidno). Od Amfipolja proti vzhodu je premaknil mejo čez Strumo do reke Nesta v Traciji. Kmalu se je utrdil v Tesaliji in podpiral Tesalce zoper fersko samovilnika Likofrona in Pitolaja. Prekanjeni kralj se je potem ukoreninil v Greciji in pri Keroneji pokopal gerško samostanost (gl. str. 78 in 79). Izvoljen za gerškega vojvoda je pripravljaval vojsko, da bi se nad Perzijani maščeval za to, kar so poprej zlega storili Greciji in Macedoniji. Kar ga je pri neki veselici eden izmed njegove telesne straže zavrtno umoril (336).

Aleksander véliki (336—323).

Aleksander je bil rojen leta 336 taisto noč, katero je Herostrot v Efezu zažgal artemidin tempelj. Po očetu je dobil jasno glavo in neutrudljivo delavnost, po materi (Olimpijadi) pa je bil ponosen in vroče krvi. Od 13. leta naprej ga je odgojeval slavní modrijan Aristotel, kteremu je še kot kralj bil dolgo časa posebno udan. Pravi rad je prebiral homerjeve pesni, ktere je celó po noči pod vzglavjem imel. Že v mladosti je kazal, da bo enkrat hraber vojak. Med starodavnimi junaki je občudoval posebnó homerjevega Ahileja. Če so mu prijatelji pripovedovali o zmagah in pridobitvah njegovega očeta, jim je tožil, da mu Filip ne bode pustil nič, kar bi on mogel si pribojevati. Kako deržen in moder je bil, je pokazal, ko je ukrotil razdivjanega konja Bucefala. Konj se je plašil lastne sence. Aleksander ga je zasedel in proti solneu peljal brez najmanjše težave. 18 let star je pri Keroneji vodil desno krilo in se bojeval s Tebanci; proti večeru je prederl tebanske verste in tako mnogo pripomogel k zmagi.

Dvajset let star je prišel na prestol ter kaznoval morilce očetov. Ljudstva so se uperla. Gerki so se nadejali, da se bodo lahko osvobodili macedonske oblasti. Kar pride Aleksander z močno vojsko in vsem serce upade. Prišedši v Korint je zbral gerske zastopnike ter jim naznanil maščevalno vojsko zoper Perzijane. Kot izvoljenemu vojvodi vseh Helenov so mu izročili neomejeno oblast.

V Korintu je obiskal cinika Dijogena. Ta modrijan, iz Sinope doma, je pretiral sokratovo priprosto življenje in postal prava spaka, za to so mu rekli presiljeni (besni) Sokrat. Prizadeval si je, manj ko mogoče potrebovati. Bival je blizu Korinta v nekem sodu, jedel je sadje in pil studenčico. Okrog je hodil ves razcepan in zamazan; imel ni družega kot malo posodico, s katero je vodo pil. Videvši pa dečka, ki je s peščico pil, je vergel v stran nepotrebno posodo. Od vseh gerskih krajev so modrijani, umetniki in učenjaki hiteli v Korint, da bi vidili mladega Aleksandra. Le Dijogen se ni zmenil za junaka. Alexander je sam šel k njemu; dobil ga je pred njegovim sodom in se z njim pogovarjal. Nazadnje mu je rekel, da bi mu dovolil, česar bi ga Dijogen prosil. Trezni Dijogen mu je odgovoril mirnega serca: „Idi mi s solnea.“ Ginjen je vskliknil Aleksander: „Ko bi ne bil Aleksander, bi hotel biti Dijogen.“

Preden je šel nad Perzijo, hotel je svojo kraljestvo pred sovražniki popolnoma zavarovati. Napadel je traške razrode, ki so od Macedonije proti Donavi bivali. Vojskoval se je s Tribalci, Peonci in Ilirci. Ko je Aleksander zmagoval razrod za razrodom, so perzijanski podkupljenci in zvobodoželjniki po Greciji raznesli glas, da je Aleksander ubit. Gerki so se vzdignili, pred vsemi pa Tebanci, ki so v Kadmeji imeli macedonsko posadko. Kar je prišel Aleksander in naglo zmagal osamele Tebance. Strahovito se je nad njimi maščeval. Razrušil je vzete Tebe razen Kadmeje, tempeljnóv in hiše pesnika Pindarja. Mnogo prebivalcev je bilo v boji ubitih, ostalo (30.000) pa je prodal v sužnost. Prežalostna osoda Tebancev je ostrašila in pomirila vse gerske deržave.

Potem se je Aleksander odpravljaj v Azijo. Macedonijo in Grecijo je izročil svojemu namestniku Antipatru in šel spomladi l. 334 čez Helespont. S seboj je peljal 30000 pešcev in okoli 5000 konjиков. Res mala moč nasproti velikanski Perziji. Pa Aleksander je poznal vse slabosti sovražnikov. Perzijanski kralj Darij III. (Kodoman) mu ni bil nikakor kos; manjkalo mu je previdnosti in serčnosti. Perzijanje so bili pomehkuženi in se nikakor niso mogli meriti z uterjenimi Macedonci. Nepremagljiva falanga z velikoumnim vojvodom na čelu je morala podreti in razpiniti mnogobrojne čete perzijanske vojske, ki so jo vodili needini poveljniki. — Na grobu ahilejevem je daroval in blagroval občudovanega junaka, da je v življenji našel zvestega prijatelja, po smerti pa slavnega pesnika svojih junških del. Ob poloku Graniku so se mu ustavili perzijanski satrapje. Med njimi je bil naj bolj znajden v vojski Memnon gerškega rodu iz Roda; pa ošabneži niso poslušali Gerka in Aleksander jih je popolnoma zmagal. V bitki ga je Klit rešil smertne nevarnosti (334).

Gerška mesta na zahodnem obrežji male-Azije so se mu prostovoljno udala, le Milet in Halikarnas sta se dalje časa branila. Prezimoval je v Frigiji in presekaj Gordiji znameniti vozeli. O tem so govorili, da kdor ga bo razvozlat, bode Aziji gospodoval.

Pravilo se je namreč, da se je kmetovaleu Gordiju orel na voz vsedel. To so tako razlagali, da bo njegov rod slaven postal, in res njegov sin Mida prisvojil Frigijo in jej kraljuje. Gordij je v spomin svojega začetka jarem k ojesu tako umetno privezal, da nikdo ni znal vozla razrešiti. Ljudje so govorili, da bode Aziji gospodoval, kdor ga bo razvozlat. Aleksander ga skusi razvozlati, pa nič ne opravi. Nazadnje potegne svoj meč in ga preseka rekoč, da ni nikjer zapovedano, kako naj se razreši.

Pomladi 333 je šel skoz cilicijske soteske v Tarz. Ker se je razgret kopaj v poloku Cidnu, ga je napadla smertna vročica. Razna zdravila niso nič pomagala. Njegov osební zdravnik Filip je mislil skusiti še z enim zdravilom. Kar je dobil bolni kralj list od svojega vojvoda Parmenijona, ki ga je svaril pred Filipom. Pa Aleksander je vzel pijačo, ktero mu je zdravnik pripravil, in mu je dal pismo brati. Kmalu je ozdravil ter šel proti mestu Isu. Darij Kodoman je zbral silno vojsko, ki je štela 600000 mož. Ustavil se je macedonskemu kralju na ozki primorski ravni blizo Isa, kjer svojih čet še razstaviti ni mogel. Začel se je kervav boj in Aleksander je zmagal, ker je Darij prezgodaj obupal in bežal. Perzijanje so blezo izgubili okoli 10000 konjиков in 100000 mož, Aleksander pa le 300 pešcev in 150 konjиков. Uplenil je bogate zaklade perzijanskega labora, 3000 talentov zlata, darijev voz, lok, ščit, plašč pa njegovo mater, ženo, sestro in troje otrok. Ta slavna zmaga pri Isu (333) mu je pridobila vso Sirijo.

Iz Cilicije je šel ob sirskem morji proti jugu. Feniška mesta so se mu prostovoljno udala, le Tir na otoku se je ustavil. Ale-

ksander ga je 8 mesecev oblegoval; ko je napravil velik zasip od suhega do otoka, ga je od morja in po suhem naskočil in vzel (332). Perzijanski kralj je poslal poslanca, da bi se z njim pomiril. Ponudil mu je vse dežele takraj Evfrata, svojo hčer za ženo in veliko odkupnino za svoje žlahtnike. Parmenijon mu je rekel: »Ko bi jaz bil Aleksander, bi sprejel pogoje.« Aleksander mu je odgovoril: »Tudi jaz bi jih sprejel, ko bi bil Parmenijon.« Dariju pa je poročil: »Denarja tvojega ne potrebujem in tudi ne sprejemem dela za celoto; tvoji denarji in tvoje dežele so tako moje. Če hočem tvojo hčer za ženo, jo brez tebe lahko vzamem. Če kaj pričakuješ od moje velikoserčnosti, pridi k meni.« Po tem je šel dalje v Egipt, kjer so ga kot rešitelja iz perzijanskega jarma z veseljem sprejeli. Ob sredozemskem morji je sezidal mesto Aleksandrijo ter povečnil svoje ime. Z enim oddelkom svoje vojske je potoval na zelenico boga Amona, kjer so ga duhovniki razglasili za božjega sina in ga posvetili kakor druge orientalske kralje.

Spomladi 331 je zapustil Egipt in šel v Mezopotamijo. Prekorakal je Evfrat in Tigris in se približal razvalinam ninijskim; pri Gavgameli (in Arbeli) je naletel na darijevo vojsko, ki je baje štela 1000000 pešcev, 40000 konjиков in mnogo vozov z natak-njenimi kosami. Aleksander je imel le 40000 pešcev in 7000 konjиков in vendar se je Perzijanov tako malo bal, da jih še po noči napasti ni hotel. »Jaz nočem ukrasti zmage« je rekel Parmenijonu, ki mu je ponočni napad nasvetoval. Zjutraj 1. oktobra 331 je solnce že sijalo, ko so Aleksandra zbudili s trdnega spanja. Začel je do-ločljivo bitko in popolnoma užugal Perzijance, katerih je bilo 300000 ubitih. Darij je bežal v Ekbatano, pa Aleksander mu ni precej sledil, ampak vzel je brez upora stolni mešči Babilon in Suze, kjer je dobil neizmerne zaklade. Le pokrajina Perzida se je bra-nila, pa Aleksander jo je siloma vzel in v Perzepolji ugrabil še druge zaklade, preden so jih Perzijanje odpeljati mogli. Tu je tudi rešil 500 okernjenih Gerkov in požgal kraljeva poslopja.

Potem je šel nad Ekbatano, pa Darija ni več tam dobil. Ta je bežal v naj bolj oddaljene pokrajine svojega kraljestva; na begu ga je Bes, namestnik baktrijski, zgrabil in vklenil. Aleksander mu je noč in dan neprestano sledil; ko zbegani kralj ni mogel dalje bežati, ga je Bes umoril (330). Aleksander si je prisvojil Hirka-nijo, Arijo in Drangijano. Po darijevi smrti se je imel za njegovega postavnega naslednika. Naklanjal se je Azijancem, jih jemal med svoje spremstvo in jim dajal častne službe. Privadil se je celó vzhodnim šegam in perzijanski noši. Zahteval je od svojih vo-jakov, da bi ga kot perzijanskega kralja čestili in pred njim na kolena padali. Tako ponašanje je ostrašilo Macedonce in mu odteg-nilo njihovo udanost. Snovale so se zarote zoper kralja in celo imenitni vojvodi so se jih udeleževali. Vsaj Filota so umorili v

Profstaziji, glavnem mestu drangijanskem, in njegovega očeta Parmenijana zabodli v Ekbatani.

Macedonec Cebalin je zvedel od svojega brata, da se je osnovala zarota, ki bode Alexandru čez tri dni smert pripravila. Precej je šel v grad zaroto naznaniti. Pred vhomom je srečal Filota, poveljnika plemeniškega kerdela, in mu razložil, naklepe zarotnikov. Filota pa je zamolčal, kar je slišal; ko je Cebalin zopet prišel, se mu je izgovarjal, da še ni imel niti časa niti prilike, kralju razložiti kovarstvo. Enako se je izgovarjal drugi dan. Ker so tretji dan hoteli Aleksandra umoriti, je Cebalinu zmeraj težje prihajalo. Razkril je zaroto nekemu kraljevemu blagiču, ki jo je nemudoma Aleksandru poročil. Zgrabili so Filota, ki je svojo nemarnost izgovarjal. Poglavitni zarotnik Dimen je ubil samega sebe, Filoto pa je Alexander tožil pred zbrano vojsko. Ker ni bilo neakoršnih dokazov, so ga mučili. Prevelike muke so ga prisilile, da je priznal, da je kriv. Vojaki so ga kamenjali. Alexander se je bal, da bi se Parmenijon, filotov oče, nad njim ne maščeval. Zato je poslal v Ekbatano častnika. Ta je dospel po noči v mesto ter podpoveljniku prinesel poročilo aleksandrovo, da naj umori starega vojvoda. Na jutro je bilo vse pripravljeno. Častnik je šel k Parmenijonu; dobil ga je v vertu ter mu izročil ponarejeno filotovo pismo. Ko je Parmenijon čital sinov list, ga je častnik zavrtno zabodel.

Iz Drangijane je Aleksander derl za Besom, ki se je lastil čast in oblast kralja perzijanskega ter se Artakserksa imenoval. Prišel je v Baktrijo, jo podjarmil in prekorakal reko Oks. Bes je bežal dalje proti severju, dokler ga nisi njegovi generali Aleksandru izročili. Ta ga je dal darijevemu bratu, ki ga je ukazal na čvetero raztergati. Iz Baktrije je šel prek Sogdijane do Jaksarta, ob katerem je sezidal Aleksandrijo eshato (s. Kožand). Seitov ni podjarmil, ker so se pred njim v puštinje umaknili. Vernivši se je v Marakandi (s. Samarkand) umoril svojega prijatelja Klita.

Napravil je namreč veliko gostijo. Prilizovalci so slavili, junaška dela kraljeva ter ga stavili nad polbogove. Aleksander vinjen se je samega jel povzdigovati, dela in slavo svojega očeta pa zmanjševati. Serdito se oglasil Klit in protivi nespodobnemu slavljenju. Spominjal se je Filipa, ki je Macedonijo otel in poveljčal, pa Parmenijona, ki ga je Alexander dal umoriti. „Aleksander, ta-le roka je tebe rešila,“ je rekel Klit in stegnil svojo desnico. Razdraženi Aleksander je skočil nad Klita ter ga umoril rekoč: „Pojdi tedaj k svojemu Filipu in Parmenijonu!“ Pogled mrtvega prijatelja ga je naglo streznil; zavedel se je svojega dejanja in prevzela ga je najhujša britkost. Hotel se je s talisto sulico ubiti, kajti mož ne more več častno živeti, ki je pijan umoril svojega prijatelja. Tri dni in tri noči ni niti jedel niti pil, žaloval in jokal je na postelji in neprestano klical klitovo ime. Nazadnje ga je vojska sprosila, da se je pri življenje ohranil.

Poslej je podjarmil vso Sogdijano. Ko je siloma vzel neki terdni grad, je spoznal Roksa no. «cvellico orientalsko»; peljal jo je v Baktro ter se z njo zaročil (327). Velikansko macedonsko kraljestvo mu ni zadoslovalo. Hotel je kraljevati čez celo Azijo. Zato se je leta 327 odpravil v Indijo. Kralj Taksil ga je precej priznal za svojega nadvladarja. Brez ovire je Aleksander prekorakal Ind in prišel v Taksilo, od koder je kralja Por na udajo nagovoril. Ker se pa Por ni prostovoljno udal, je šel Aleksander prek Hidaspas in zmagal kralja v kervavi bitki (326). Prepustivši mu njegovo kraljestvo je pridobil z velikoserčjem zvestega prijatelja in

slednika. Ustanovil je mesti Bucefalo (na spomin svojega konja, ki je bil v bitki ubit) in Nicejo. Ko je došel do Hifaza, vojaki njegovi niso hoteli dalje iti. Aleksander se je zaklenil za dalj časa s svoj šator, pa vse nič ni pomagalo; vojaki niso odjenjali. Aleksander je postavil 12 altarjev, kakor stolpi visokih, na tistem kraju ter se vernil. Del vojske se je peljal po Hidaspu, Acezinu in Indu navzdol, drugi pa je šel po suhem poleg rečenih rek. Vsi razrodi so se udali, le Malci so se ustavili. Ko je Aleksander siloma vzel njih glavno mesto, je bil hudo ranjen. Ob ustji Inda se je vojska znova razdelila. Manjši oddelek je šel na ladije, ktere je Nearh peljal poleg obrežja v perzijski zaliv in po tem do tigridskega izliva. Aleksander sam pa je peljal drugega prek Gedrozijske in Karmanije v Perzido. Strahovilo so terpeli vojniki v godrozijski puščavi, dve tretjini jih je poginilo. Prišedši v Sužo je napravil velike svečanosti (325). Aleksander se je namreč zaročil s hčerjo kralja Darija; tudi mnogo njegovih poveljnikov in vojakov se je oženilo s Perzijankami. S takimi ženitvami in raznimi napravami je Aleksander skušal zediniti vzhodni svet s zahodnim ter ju pomiriti. Macedonski vojaki niso bili zadovoljni s kraljevim počenjanjem in, ko je hotel odpustiti starše vojake, so vsi hoteli odpuščeni biti. Razserjen je ukazal Aleksander 13 napeljancev precej pomoriti, drugim pa je rekel, da naj gredo, kamor hočejo; on bode s tujei branil svoje kraljestvo. Ostal je dva dni v gradu in nikogar ni pustil pred se. Vojaki so se jeli kesati in ga prositi odpuščanja. Rad jim je prizanesel in le nekoliko jih je poslal bogato obdarovanih v Macedonijo domu. Kmalu potem je potoval v Ekbatano dijonizijev praznik obhajati. Kar mu je smert vzel Hefestijona, ki mu je bil prijatelj od mladih let. Zarad te izgube se ni dal utolažiti; da bi serčno bolečino nekoliko omamil, se je udal nezmernemu življenju. Oslabelega je prišla huda merzlina in in umrl je v Babilonu v 33. letu svoje starosti (323).

Aleksandrovi nasledniki.

Besede umirajočega Aleksandra, „da bodo na spomin njegove smerti napravljali jako bojne igre,“ so se popolnoma uresničile. Vojvodi in narodje so se med seboj razperli. Za malo časa so priznali za nadvladarja vojvoda Perdika. Temu je Aleksander na smertni postelji na prašanje, kdo da naj mu sledi, odgovoril: „najdostojniši,“ ter mu izročil pečatni perstan. Največo pravico do kraljestva sta imela njegova sina Aleksander in Herkul, komaj rojena, pa Filip Aridej, njegov bebaški napolbrat. Za nje je kraljeval Perdika; po njegovi smrti (321) pa je velikansko kraljestvo razpadlo v več samostojnih kosov. Antipater je obdržal Macedonijo in Grečijo, kterih se je po njegovi smrti Kasander polastil; Lizimah je dobil Tracijo, Antigon skorej vso malo-Azijo, Selevk Babilonijo, Ptolomej Lagi Egipt i. t. d. Med posameznimi vladarji, ki so se poslej kralji zvali, so nastali kervavi in dolgi boji. Ko je bil Antigon, ki je hotel vsem gospodovati, pri Ipsu (300) zmagan, so zmaganci razdelili njegovo kraljestvo; največji kos je dobil babilonski kralj Selevk. Takrat so se na razvalinah macedonsko-perzijske države ustanovila

tri velika kraljestva: Macedonko-gerško z raznimi kraljevimi rodovi (323—148), sirska-babilonska s selevcidskimi kralji (301—64) in egiptovska s Ptolomejci (323—30). Razen teh velikih kraljestev se je obdržalo še nekaj majhenih, kot Pergamsko, Bitinsko Pontovsko, Armensko, Partija.

Aleksander veliki je po raznih pokrajinah svojega kraljestva skerbel za vpeljavo gerškega življa. V tem so ga posnemali nasledniki, zlasti tisti, ki so bili gerške kervi. Gerški jezik in nekoliko tudi gerške navade in šege so se razširjale med narodi sprednje Azije. Nikjer pa tako prizadevanje ni doneslo toliko sadu kot v Egiptu. Aleksandrija je postala to, kar so Atene bile samostalni Grčiji. Poleg kupčije in obertnje so posebno slovele umetnosti in znanosti. Imenitne zbirke pa radodarnost ptolomejskih kraljev so tje vabile bistre glave iz raznih krajev. Matematika, zvezdoznanstvo pa mehanika so v Aleksandriji dosegle najvišjo stopinjo v starem veku.

Rimljani.

Dežela.

Italija je sperva obsegala le polotok od rečice Rubikona in Makro proti jugu; za časa rimskih cesarjev so jej pridjali gorenjo Italijo. Ves svet od Alp do nosov Levke in Spartiventa z otoki vred ima kakih 5600 št. m. Italija ima sama na sebi veliko obrežje, ker se kot podolgast polotok med jadranskim in tirenskim morjem razteguje daleč proti jugu v jonsko morje; vendar pa primeroma ni tako členovita kakor ilirsko-gerški polotok, in le dolenja tretjina in zahodno obrežje ima mnogo luk. Alpski lok zagraja gorenjo Italijo ter jo kot velikansko zidovje loči od celinske Evrope. Drugo veliko gorovje je apeninsko, ki od prelaza Bocchetta derži v več vstričnih gorstvih po celem italijanskem polotoku. Deli se v severni, srednji in južni Apenin. — Severni Apenin, ki derži, do tiberskega povirja je ozek in ima le malo stranskih vej. Kot nepremakljiva stena pa loči prirodo — podnebje in rastje — gorenje in srednje Italije. — Srednji Apenin derži do volturenskega izvirja. Ta najširši del italjskih gorâ ima več vstričnih gorstev in odraslekov. V njem so najvišji hribovi (od 7000—9000'), kot Gran sasso (mons Fiscellus, 8934'), Majella (8504'), Velino (7851'). — Južni Apenin se v nepreterganem gorstvu vleče do mesinskega preliva. Tudi sicilske gore so apeninskega sklada, pa mesinska morska ožina je je odtergala od polotoka. Na tem otoku je ognjenik Etna, prvi italjski velikan (10200'), pa je le samski hrib kakor ognjebljivni Vezuv (3600' blizu Neapolja).

Italija ima več lepih ravnin. Gornje-italska nižava se prostira med Apeninom in Alpami do jadranskega morja in je dobro močena in jako rodovitna. Toskanska, razširjena dolina ob Arnu, je zlo rodovitna in dobro obdelana. Rimska (Campagna di Roma) ob dolenji Tiberi je bila nekdanj rodovitniša nego sedaj; na jugu je popolnoma močvirnata (Paludes pomptinae). Kampanska (Campagna

di Nápoli) je zlo rodovitna in obdarovana z vso prirodno lepoto. Na njej stoji samski ognjenik Vezu. Apulska ravan na vzhodni obali južnega Apenina, katerega loči od samskega hriba Gargana.

Vodá ima Italija posebno veliko, pa le v gorenji Italiji je več znamenitih. Na polotoku, ki od morja do morja komaj 24 do 34 milj meri, se mnogobrojne reke niso mogle razviti, temuč deró kot majhene brežnice od posrednjega Apenina v bližnja morja. Največa italska reka je Pad; izvira na snežnatem Monte-Vizu (Vesulus) in zbira vse veče in manjšo vode od severnega Apenina in znotranje obali zahodnih in srednjih Alp. Levi dotoki so: Ticin, Adua (s. Adda), Olij (s. Oglio) in Mincij; desni pa: Tanar, Trebija in Ren. V severno jadransko morje se še izlivajo: Adiža (Athesis), Medea (s. Brenta), Plava (Plavis) in Tilavempt (s. Taljment).

Iz polotoka tekó v tirensko morje: Arn, Umbron (s. Ombrone), Tibera, Lirij (s. Garigliano) in Vollurn.

Italija ima mnogo jezer. Največa in najlepša so ob znožji srednjih Alp, kot: Veliko jezero (Lacus verbanus), komsko j. (l. Larius), izejsko j. (l. Sevinus) in gardsko j. (l. Benacus) — Na polotoku se jezera pogostoma nabajajo v zasutih žeknih ugasjenih ognjenikov. Najznatniša so: Peružijsko j. (l. Trasimenes), bolzensko j. (l. Vulsiniensis), čelansko j. (l. Fucinus), arverensko j. (l. Arvernus), kamor so Rimljanje stavili vhod v podzemelje, in ribovito lukrinsko j. (l. Lucrinus).

Taka je Italija. Podnebje je vsled raznoverstnega naličja po raznih krajih različno. Poleti imajo vse ravnine in globoke doline zlo enakomerno obilno vročino, zima pa je po njih tem mehkejša, čim dalje proti jugu stojé. Sploh veje onkraj Apenina mehkejša sapa nego takraj. Najgorkejšé so Sicilija in Kampanija pa nicejska in genovska okolica. Od toplega primorja do posrednjega hribovja toplina redoma pojema, tako da po višinah več tednov in celó več mesev sneg leži.

Italija se navadno deli v severno, srednjo in južno. Severna ali celinska Italija je obsegala tri pokrajine:

1) **Ligurija** je primorska gorata pokrajina med brežnicami Makro in Varom; na severji se je prostirala po zgornjem padskem porečju. Mesta: Genova (Genua) in Nica (Nicaea).

2) **Gallia cisalpina** («Galija takraj Alp») je obsegala ves svet od srednjih Alp do etrurskega in srednje-italskega Apenina. Veletoč Pad jo je ločil v Galijo takraj in onkraj Pada (G. cis-et transpadana). Imenitniša cispadanska mesta so: Placencija (s. Piacenza), Parma, Mutina (s. Modena), Bononija (s. Bologna) in Ravena. — Transpadanska pa: Turin (Augusta Taurinorum), Medijolan (s. Milan), Kremona, Mantua in Verona.

3) **Venecija** je obsegala beneško ravnino; za rimskih cesarjev so jej prištevali velik kos sedanjega Primorja. Mesta: Patavij (s. Padua), Oglej (Aquileia), Vicecija (s. Vicenza).

Srednja Italija (Italia propria) je obsegala ves svet od Rubikona in Makre do Frentona in Silara ter štela sledečih 6 pokrajin:

1) **Etrurija** le deloma gorata, z lepimi pa rodovitnimi dolinami, deloma berdovita, deloma pa globoka ravan (ob Arnu). Nekdaj je bila rodovitniša pa bolj obdelana nego dan današnji. Tuski (Etruski) so bili po njej poseljeni. Mesta: Piza, Pistorija (s. Pistoja), Arecij (s. Arezzo), Kluzij (s. Chiusi), Vulziniji (s. Bolsena), Tarkviniji in Cere s tuskovskimi podertinami, in Veji.

2) **Umbrija** se je vzhodno od Etrurije prostirala do jadranskega morja; pokriva jo rimski Apenin s svojimi vejami. Mesta: Arimin (s. Rimini), Sena Gallica (s. Sinigaglio), Spolecij (s. Spoleto). Na jugu od Umbrije je primorska dežela

3) **Picenija** (Picenum) z Jakinom (Ancona), imenitnim mestom s pristanom.

4) **Lacija**. «široka pa ravna» pokrajina (campus latus) od Tibere do Lirija, je bila poseljena z Latinci, Volski, Ekvi in drugimi malimi razrodi. Njene vzhodne strani so gorate ali pa berdnate. Mesta ob morji: Ostija, Ancij, Teracina; notranja so: Arpin (s. Aquino), Suesa Pomecija, Ardeja, Tuskul (pri s. Frascati), letovišče imenitnih Rimljanov, Preneste (s. Palestrina). Gabiji, Alba longa, Tibur (s. Tivoli), letovišče olepšano s premnogimi poslopji bogatih Rimljanov, pa večni Rim.

Rim je po večem stal na levem bregu Tibere in sezidan bil na sedmerih hribeih in sicer na palatinskem, kapitolinskem, aventiskem, eskvilinskem, viminalskem, kvirinalskem in celjskem. Ohranilo se je mnogo poslopij, pa še več pedertin starodavnega mesta. Ravnila med Tiberom in kapitolinskim in kvirinalskim hribeem se je zvala Martovo polje (Campus Martius). Na njem stoji stari Pantej (sedaj av. Marija della Rotonda), okrogel tempelj, ki ga je Agripa za cara Avgusta sezidal. Blizo njega stoji stolp cesarja Marka Avrelija. Na desni strani Tibere stoji nadgrobie hadrijanovo (Moles Hadriani), velikansko poslopje, ktero so v srednjem veku spremenili v trdnjavo. Sedaj se zove grad sant Angelo, ker kip arhangel'a Mihaela njegov verh zaljša. V nekdanjem notranjem mestu so stale razvaline Veličega terga (Forum Romanum, s. campo vaccino) s slavodobitnimi obloki carov Tita, Septim ja Severa pa Konstantina. Med palatinskim in eskvilinskim hribeem je kolizej (Amphitheatrum Flavium), velikanski amfiteater pripravljen za 80000 gledalcev; med kapitolinskim in kvirinalskim hribeem se prostira Trajanski-terg (Forum Traj.) s tempeljnom in 110' visokim stolpom, na katerem sedaj stoji kip apostel'na Petra. Od Trojanskega terga gredé proti Tiberi naletiš na lepi Vestin tempelj. Ohranile so se znatne podertine raznih kopeli (Tita, Antonina Karakale in Dijoklecijana), palač, mostov, vodotokov in nadgrobij.

5) **Samnija**, pusta in hribovita dežela, je obsegala obe strani srednjega Apenina od Umbrije do Silara in Frentona. Sabelci in Sabinci so bili po njej naseljeni; ločeni v več razrodov so tudi deželo razdelili v več majhenih pokrajin. Mesta: Fidene blizo Rima, Kure, Korfinij, Bovijan, Benevent, Kavdij s slovitiimi soteskami (furculae Caudinae).

6) **Kampanija** je obsegala pomorsko ravnino 10 milj dolgo in 4 široko. Njena zemlja je silno rodovitna in podnebje nad njo

vedno gorko in bujnemu rastju posebno ugodno (Campagna felice). Notranja mesta: Nola in pa Kapua, ki je slovela po bogatiji in nezmernosti svojih prebivalcev. Ob morji: Kume, najstarša gerška naselbina v Italiji, Baje, najslavnije kopališče starega sveta, Puteoli (s. Puzzeoli), Neapolj, zasuti mesti Herkulan in Pompeji, Surent (s. Sorrento).

Južna Italija, zarad premnogih gerških naselbin velika Grečija imenovana, je naj bolj členoviti del vsega polotoka. Obsegala je 4 pokrajine:

1) **Lukanija** je deloma berdovila, deloma gorota pa rodovitna dežela med salernskim in tarentinskim zalivom. Pervotni stanovalci so bili samniškega rodu. Ob tirenskem morji ste mesti Pest (Paestum), in Velija; ob tarentinskem zalivu pa Metapont, Herakleja, Sibarij z razupitimi nasladneži in Turiji. — Vse so gerške naselbine.

2) **Brutija** na zahodnem polotoku južne Italije. Enotri in Sikuli so bili po njej naseljeni. Med gerškimi naselbinami so najznamenitiše: Regij (s. Reggio), Lokri in Kroton.

3) **Apulija** ob jadranskem morji je po večem ravna; le na severji se vzdiguje samski hrib garganski, drugod so semtertje le neznatne gore posejane. Mesta: Lucerija, Kanuzija (s. Canosa), v njenej okolici slavno bojišče Kane, Asculum Apulum (s. Ascoli) in Venuzija (s. Venosa).

4) **Kalabrija** (tudi Japigija ali Mesapija zvana) je obsegala vzhodni polotok južne Italije. Lepa berdnata in plodna pokrajina ima mesti: Brundizij (s. Brindisi) in Tarent.

Vsi italiski otoki stojé po ali ob tirenskem morji.

1) **Sicilija**, trivoglati otok (Trinakria), je povečem gorata, le ob južnem kraji ima ozko primorsko ravnino. Jako rodovitni otok je ognjeniške tvorine, za to so na njegovih hleh od nekdanj poganjale raznoverstne pravljice. Obrežje je bilo oklenjeno z gerškimi in feniškimi naselbinami: Mesina (Zankla), Katana, Sirakuze, Gela, Agrigent (s. Girgenti), Selin, Lilibej (s. Marsala), Drepan (s. Trepani), Egesta, Panorm (s. Palermo) in Mile (s. Milazo). Sredi otoka: Ena, kjer je Pluton odpeljal Prozerpino.

2) **Sardinija** je zelo hriboviti, pa žita in kovin bogati otok. Prebivalstvo je bilo jako pomešano z raznimi narodi. Karalij (s. Cagliari) in Olbija.

3) **Korzika**; njeni prebivalci so bli zelo surovi ter se živili od živinoreje in morskega ropa. Alerija (fokejanska Alalija).

Med majhenimi otoci so najimenitniši: 1) Železa bogta Elba (Ilva), 2. Sprelepi kampanski otoki: Procida (Prochyta), Iskija (Aenaria) in Kapri (Kapraea). 3) Ognjeniški liparski (eolski) otoki. Lipara je med znatnimi ostrovi največi (5¼ št. m.) 4) Pred zahodnim nosom sicilskim stojé egadski otoki. 5) Od Sicilije proti jugu stoji Malta (Melita).

Zgodovina.

Pervotni italški stanovalci.

Pervotna italška ljudstva so po večem pelazgo-italskega rodu. Od vzhoda so prišla po suhem na polotok, ker ob onih starodavnih časih njihovega preseljevanja vožnja po morji ni bila še razvita. Tisti razrod je baje naj prej ustanovil stalna stanovališča, ki je najdalje proti jugu pomaknjen. Bili so Japigi in Sikulci. Italci so se ločili v dve veji: v latinsko in umbro-sabelsko. K Latincem so se razen drugih razrodov prištevali Rimljanje in Sikulci; k Umbro-Sabelcem pa Umbri, Sabinci in Samnitje. — Etruski, ki so se sami Razene zvali, so se ločili od Italcev in so neznanega rodu. Še poznejše od Etruščanov so Galci ali Celti priderli prek Alp v Italijo ter posedli vso padsko nižino.

I. Doba rimskih kraljev (753–510 pr. K.).

Pravljica o začetku Rima.

Trojanec Enej zapusti s svojim očetom Anhizom in sinom Julom Askanijem gorečo Trojo. Naj prej jačra z 20 ladjami do traškega obrežja, od tod pa prek cikladskih otokov, kjer se na Delu dalj časa pomudi, v Kreto. Tu misli ustanoviti kraljestvo; ko se pa hude bolezní začne, je prisiljen dalje jadрати. Penati (hišni bogovi) mu reko, da naj gre prek jonskega morja. Po dolgem potu pritisne v Siciliji h kraju, kjer stari Anhiz umerje. Enej ga pokoplje in dalje odpotuje. Junona (boginja), ki Trojanke sovraži, pošlje vihar, ki ga zaneše v Kartagino, kjer je kraljica Didona kraljevala. Ta ga hoče pri sebi obdržati, pa Jupiter jej ukaže, da ga naj odpusti. Didona se iz žalosti, da je Enej odšel, na gramadi sežge. On se srečno pelje med Seilo in Karibdo mimo Siren ter pride do italškega obrežja. V lavrentskem kraljestvu pritisne h kraju pustega pomorja. Mahoma začne voda vreti iz zemlje. Pri obedu njegovi lačni tovarši snedó celó listove, na kterih so jedi bile. V tem spozna Enej, da je dosegel svoj cilj; kajti perokovali so mu, da se bo tako dolgo potikal in bežal po zemlji, dokler njegovi tovarši ne bodo toliko izstradani, da bodo pojedli svoje mize. Po stari navadi hoče domačim bogovom darovati prašiča. Pa ta ulde in beži od morja na holmece. Na tem kraju začne Enej zidati novo mesto. Latin, kralj lavrentski, to zve in gre nad tujce. Ko jih pa vidi oborožene in lepo razstavljene, se z njimi pogodi in jim odkaže del svoje oblasti. Obe ljudstvi — Trojanci in Lavrentinci — se pomešate in zedinite v nov narod, ki se zove latinski. Da bi se zveza bolj uterdila, se Enej zaroči s kraljevo hčerjo Lavinijo ter njej na čast novo mesto imenuje Lavinij. Ker pa ji bila Turnu, rutulskemu kralju, obljubljena, začne Rutulci vojsko, v kateri se Turn in Latin ubijeta. Enej potem kraljuje nad vsemi Latinci; pa Rutulci dobijo pomoči pri Mecceniji, kralji oerskem, in zopet gredo nad Eneja. Pri reki Numiciji se vname hud boj, v kterem Enej zgine. Častili so ga potem kot Jupitra indigeta. Njegov sin Jul Askanij konča vojsko pa ustanovi mesto Albo-longo kjer so Siltjeviči, potomci Lavinije, kraljevali. Proka, trinajsti silvijski kralj, zapusti dva sina, Numitorja in Amulija. Po dedni pravici nastopi Numitor kraljestvo. Vladohlepni Amulij pahne brata s prestola, umori njegovega sina, hčer Reo Silvijo pa naredi za vestalko. Od boga Marta dobi vestina služabnica dvojčka Romula in Rema. Amulij ukaže Reo Silvijo živo zakopati, dvojčka

pa v vodi potopiti. Ker se je napeta Tibera črez bregove izlila, nošek z dvojčkoma ne morejo djati v vodotoč. Ko voda upade, ostanejo pod smokvo (*Ficus ruminalis*) blizo svete jame luperkove. Jokajoča otročiča privabita žolno, ki jima jesti nosi, in volkuljo, ki ju doji. Kraljevi pastir Favstul ju najde in prinese svoji ženi Aki Lavrenciji, ki ju odgoji. Med čredniki odraseta in postaneta tako močne in lepe postavbe, da se jima kot voditeljema drugi pastirji udajo. Pri nekeji priliki se razpjeta s čredniki numitorjevimi. Ti vjameje Rema ter ga od peljejo k svojemu gospodu. Na to Favstul razodene Romulu, kar je o njem vedel; tudi Numitor spozna v Remu svojega vnuka. Romul gre s (svojimi) tovarši nad Amulija ter ga ubije. Numitorja, starega očeta, pa postavi na prestol v Albi. Hvaležni Numitor odloči vnukoma prostor, na katerem novo mesto ustanovita. Pogovorita se, da bode mesto po taistem imenovano, ki bode naj prej videl naj več svetih ptic. Romul opazuje obzorje na palatinskem hribci, Rem pa na aventinskem. Rem zagleda naj prej 6 jastrebcev, Romul pa taisti hip 12. Mesto se je tedaj po Romulu imenovalo Roma — Rim. Romul razorje razor, ki je kot obzidje in okop novo mesto oklepal. Zasmehuje skoči Rem črez nizko obzidje; za to ga Romul napade in ubije.

Sedmero rimskih kraljev.

1) Romul, prvi kralj, je naj prej skušil svoje mesto obljuditi. Okliče je za pribežališče vseh begunov in privabi mnogo izgnancev, hudodelcev in pobegnenih sužnikov. Ker je žensk primanjkovalo, pošlje poslanca k sosednim narodom, da bi njegovim podložnikom dali svoje hčere za žene. Zasmehuje mu odbijejo ponudbo. Romul pa napravi konzualije t. j. slovesne igre Neptunu na čast in k njim povabi Latince in Sabine. Ti pridejo s ženami in otroci. Med slovesnostjo se rimski mladenci vrinejo med gledalce ter jim devojke odpeljejo. Razžaljeni sosedje napadejo Rim. Ker pa vojske združeni ne začno, jih Rimljanje užugajo. Le Tit Tacij, kralj sabinski, se je srečno vojskoval; prederl je v mesto ter prišel do Kapitola. Gradnikova hči Tarpeja spusti Sabine celó v grad; za plačilo izprosi vse, kar Sabinci na levi roci nosijo, ter misli na zlate zapestnice. Sabinci pa pomečejo nanjo čite, ki so jih tudi na levi roci nosili, ter tako kaznujejo izdajnico. Po njej se zahodno pobožje kapitolinskega hriba zove „tarpejska pečina“. Ob njenem znožji se drugi dan znova vname kervava bitka. Med najhujšim bojem planejo uropane Sabinke med serdite verste ter jamejo prositi svoje očete, naj jih ne naredé vdove, svoje može pa, naj jim ne pomoré očetov. Bojevalci se pomirijo in sklenejo večno zavezo. Obe ljudstvi ste se zedinile v eno državo, ktereji sta Romul in Tit Tacij skupno kraljevala.

Zedinjeno ljudstvo se je imenovalo Kviriti. Kralja sta le malo časa skup gospodovala, ker so Lavrentinci Tita Tacija ubili. Potem je Romul sam dalje kraljeval. On je uredil državo. Ustanovil je posvetovalno starešinstvo (senat) ter vanje zbral po 100 Rimljanov in Sabinecev. Prebivalstvo je razdelil v dve „rodovni občini“ (tribus): v Ramne in Ticije. Uredil je vojaštvo; vojska (legio) je štela 2000 pešcev pa 200 konjikov. Konjiki (Celeres) so bili razdeljeni v 2 kerdeli, ki ste se zvali centuriji ali stotniji. Ustanovil in uredil je tudi vedeževanje iz pličjega letanja (auspicium); njega samega so imeli za prvega vedeževalca (augura).

Ko je v 37. letu svojega vladanja na Martovem polji ogledoval vojsko, je nastal silen vihar in temota se je po zemlji razgernila. Narava se počasi pomiri in svetloba se z pet pokaže, pa Romula ni bilo več videti. Kmalu potem se prikaže spoštovanemu starešini Prokulu Juliju pa mu ukaže Rimljanom naznaniti, da naj se potolažijo zarad njegove izgube. Vrnil se je k nebeškim bogovom in bode kot

bog Kvirin čuval nad svojim ljudstvom. Pod tem imenom so mu odsihmal Rimljanje izkazovali božjo čast.

2) **Numa Pompilij**. Starešinstvo je hotelo samo vladati državo. Temu se je uperilo ljudstvo in je prisililo po enoletnem brezkralljevi (interregnum) oblast prepustiti novo izvoljenemu kralju. Bil je Numa Pompilij iz sabinskega rodu. Ta je uravnal Rim z mirnimi naredbami. Dal je poslave in uredil razne verske zadeve. Dvoobraznemu Janu (geminus) je sezidal tempelj, kateri je odpert naznanoval vojsko, zapert pa mir. Poslavl je tudi mnogo drugih tempejnov in altarjev. Uredil je občno bogočastje in ustanovil razne duhovske zборе (collegia).

Jupiter, Mart in Kvirin so bili najimetniši bogovi, ktere so vsi Rimljanje častili. Ustanovil je tri flamine (zažigalce), kateri so jim darila sežigali. Vesti, boginji hišnega ognjišča, v čast je nastavlil 4 (6) vestalke, ki so morale na sveti ogenj paziti in jej 30 let služiti (10 let so se učile, 10 let službo opravljale, 10 let pa druge učile). Naj važniši pa je bil zbor petero pontifikov, katerim je „pontifex maximus“ predsedoval. Nadzorovali so vse rimsko bogočastje, določevali štetje let in zapisovali najimenitnejše zgodbe. Pomnožil je vedečevalce, ki so iz ptičjega letanja ali iz drugih nebnih prikazkov prerokovali. Ustanovil je fecijale, ki so vojsko svečano napovedovali in enako sklepal mir ali zaveze. Zbor dvanajsternih salijev je čuval nad svetim ščitom, ki je z neba padel (paladij). O njem so prerokovali, da se bo Rim tako dolgo obderžal, dokler bodo Rimljanje čudodelni ščit ohranili. Da bi ga nikdo ne spoznal in ukradel, so napravili 11 drugih ščitov, onemu popolnoma enakih.

Numa je baje popravil tudi rimski koledar in mesto deset-mesečnega leta vpeljal dvanajstmesečno. Pri vseh napravah se je posvetoval z vilo Egerijo; po noči jo je obiskaval v svetem gaju, kjer mu je božje skrivnosti in namene oznanovala. S sosednimi razrodi se miroljubni kralj nikdar ni vojskoval.

V visoki starosti je umrl po 43-letnem vladanji.

3) **Tul Hostilij**, vojskoljubni Rimljan, je nasledoval pobožnemu Sabincu. Vojskoval se je z Albanci.

Vojski sto si stali nasproti, pripravljeni začeti kervavo bitko. Kar stopi iz verste Metij Fufecij, ktereга so bili Albanci po smrti kralja Klulija za samovelitelja izvolili, ter nasvetuje, da naj dvo boj določi izid vojske. Tul v to privoli. Iz rimske in albanske vojske se izvolijo trojčki Horacij in Kurijacij, sinovi dveh sester. Dvo boj se začne. Naglo padeta dva Horacija. Rimljanski vojski srce upade; nekoliko upa jej daje le to, da so vsi trije Kurijaciji ranjeni, ostali Horacij pa je nepoškodovan. Ta se nalašč spusti v beg; nasprotniki deró za njim, pa se naglo ločijo, ker so imeli različno težke rane. Horacij jih počaka, napade vsacega posebej ter ga ubije. Zmagalec ozaljšán z orožjem ubitih nasprotnikov, se verne v Rim na čelu radujoč se vojske. Pred vrati ga sreča sestra; med plenom spozna suknjo, katero je bila enemu ubitemu Kurijaciju, svojemu ženinu, naredila, ter vsa obupna brata začne grajati. Razkačeni Horacij vidi v sestri le sovražnico svoje domovine ter jo zabode. Na to Rimljanje izvolijo dva sodnika, ki hudodelnika po zakonu k smerti obsodita. Kralj mu svetuje, da naj se obrne na ljudstvo, najvišega sodnika (provocatio sive appellatio). Stari oče, ki je že tri otroke izgubil, izprosi ljudstvo milosti. To mu siser smert priznane, ukaže mu pa s zagernjeno glavo iti tako rekoč „pod jarm“ t. j. neko čez cesto postavljeno bruno, ki so jo posilham imenovali „sestrino bruno“ (sororium tigillum). — Albanci so bili Rimljanom podložni. Kar njih samovoditelj na skrivnem našnuta Vejanec (v Etruriji) in Fidenjane (v Laciji), da se vzdignejo zoper Rimljane. Ko Tul Hastilij napade Vejanec, Metij Fufecij, rimski zaveznik, ne popri me Fidenjaov, ampak se umakne na stran. Rad bi bil namreč pričakal izid bitke, če bi mu kazalo naravnost prestopiti k sovražnikom. Rimljanje so bili osupnjeni;

pa Tul Hostilij opazi izdajo ter svoje vojski zakliče, da Metij Fufecij boče na njegovo povelje sovražnika od zadaj prijel. Te besede je zaklical jako glasno, da bi ga sovražniki slišali, Fidenjani se prestrašijo in bežijo, Vejani so pa v kervavem boji popolnoma zmagani. Izdajalec Metij Fufecij se hlini in rimskemu kralju k zmagi čestita. Na to stopite vojski v krog, oboroženi Rimljanje krog neoboroženih Albancev. Kralj jim razloži izdajo Metija Fufecija in ga ukaže s konji raztergati. Potem razruši Albo-longo, Albance pa preseli v Rim, kjer jim odkaže oceljski hribec.

Preseljeni Albanci so se združili z rimskim prebivalstvom kot tretja »rodovna občina« po imenu Luceri. Ti so imeli enake pravice kakor Ticii in Ramni. Primerno so dajali v legijo po 1000 pešcev in 100 konjnikov. Starešinstvo je odslej šlo 300 svetovalcev. Kralj je sezidal starešinsko svetovalnico (curia Hostilia). V 32. letu njegovega vladanja ga je pred darilnikom strela zadela: zgorel je s svojo rodovino. Pobožni Rimci so v tem videli nasledek božje jeze, ker se je kralj skoraj neprestano vojskoval, službo božjo pa je zanemarjal.

4) Ank Marcij je bil sabinskega rodu in je posnemal Numo, svojega starega očeta. Latinci so ga zato imeli za slabotneža ter napadli rimsko oblast. Pa kralj je odbil sovražni napad; siloma je vzel več mest ter prebivalce preselil v Rim (odkazal jim je neki aventinski hribec). Novonaseljenci pa niso bili niti kot posebna občina pridruženi prebivalstvu, niti sprejeti med stare občine, ampak šli so jih v posebni stan prostega ljudstva ali plebejcev (plebs). Plebejci so državi le služili, nasproti starim prebivalcem, gospodujočim plemenitnikom (patricijem). Srečne vojske so rimsko pokrajino razširile do tirenskega morja in kralj je ob «ustji» Tibere sezidal mesto Ostijo. Uterdil je s zidovjem hribec janikulski na desnem bregu Tibere ter je prek reke naredil lesen most na kolih (pons sublicius).

5) Po njegovi smrti so Rimljani Tarkvinija Priska za kralja izvolili.

Plemeniti Bakhijadi so morali iz Korinta bežati. Eden izmed njih — Demarat — pride v Tarkvinije, kjer jako obogati. Njegov sin Lukumon se zaroči z Etruščanko Tanakvilo. Ker v Tarkvinijah kot tujec ne dospe do nikakoršne časti, se preseli v Rim. Na potu nenadoma priferi orel, vzame mu z glave klobuk, ž njim kviško sferi pa vernivši se ga zopet pokrije. Tanakvil spozna božje znamenje ter obeta možu najlepšo prihodnost. V Rimu dobi meščanstvo. Ker se povsod kaže previdnega in radodarnega, se priljubi kralju in ljudstvu. Ank Marcij ga naredi svojim sinom za varha; po njegovi smrti ga starežinstvo in tudi ljudstvo kot najvrednejšega posadi na prestol.

Vojskoval se je s Sabinci in Etruščani ter zelo razširil svojo oblast. Terdo je tudi deržal svoje podložnike. Plebejcem bi bil rad dal pravice, ki so jih plemenitniki uživali; zato je hotel iz njih ustanoviti tri nove občine. Pa ustavil se mu je vedeževalec At Navij. Zato je Tarkvinij odstopil od svojega namena ter le mnogo plebejskih rodovin vverstil med stare tri občine. Vendar so se nove rodovine (gentes minores) ločile od starih (gentes majores) ter se

zyale drugoverstni Ramni, Tiejji in Luceri (R. T. et L. secundi). Enako je pomnožil stare tri stotnije konjikov na 600 mož. — Posebno pa je skerbela za olepšanje mesta. Izkopal je in obzidal povodnike in smradotoče (cloacae); tako je posušil močvirnate globine proti zahodu od kapitolskega griča in napravil tam slavni «rimski terg» (forum romanum). V posušeni dolini med Aventinom in Palatinom je sezidal «veliko igrišče» (circus maximus), v katerem so obhajali rimske igre (ludi romani). — Spodrinjena sinova ankova sta Tarkviniju zelo zavidala kraljestvo ter napravila pastirje, da so ga ubili.

6) Servij Tulij.

Pravljica popisuje njegov začetek tako-le: On je sin neke tanakviline sužnice. Ko je enkrat otrok zaspal v veži kraljevega dvora, je iz (njegove) glave ogenj švigal in jo obdajal. Kraljica Tanakvil je v znamenji precej spoznala visoki poklic dečkov in ga po kraljevo odgojila. Ko je dorasel, se je med mladeniči odlikoval z lepimi lastnostmi. Tako zlo se priljubi postarnemu kralju, da ga izvoli za naslednika in mu da svojo hčer za ženo. Ko Tarkvinija umoré, zataji Tanakvil njegovo smert in Servij se poprime vlade v imenu kralja, ki je bil, kakor so razglasili, le ranjen. Ko dovolj uterdi svojo oblast, naznanijo tarkvinijevo smert, -- in ljudstvo izvoli Servija Tulija za kralja.

Novi kralj je razširil mesto črez viminalski in eskvilinski hribec in prvič je utrdil z obzidjem in okopom. Največo slavo pa si je pridobil z novo državno ustavo. Vso rimsko oblast je razdelil v 30 okrajev (regio sive tribus), katerih štirje so obsegali mesto, ostalih 26 pa deželo. Vsi prebivalci enega okraja so bili brez ozira na posestvo in rod združeni v «okrajno občino» (tribus), ki je bila ali mestna (urbana) ali pa kmetovska (rustica).

Vse rimsko prebivalstvo je razdelil v 193 stotnij (centuriae) in po premoženju vredil njihove pravice in dolžnosti. Razen konjikov, ali vitezov, ki so imeli naj več premoženja in šteli 18 centurij je razdelil drugo prebivalstvo v 5 razredov.

1) Pervorazredniki so imeli vsaj po 100000 asov*) in šteli 80 stot.

2) Drugorazredniki „ 75000 „ 20 „

3) Tretjerazredniki „ 50000 „ 20 „

4) Četertorazredniki „ 25000 „ 20 „

5) Petorazredniki „ 12500 „ 30 „

Razen naštetih stotnij ste bili še dve, ki ste obsegali orozarje in tesarje (fabri), in dve, ki ste obsegali trobentarje (liticines).

*) As je bil rimski denar ali prav zaprav „funt“ medi (bakra, prvega rimskega denarja), ki je imel okoli 90 krajcarjev vrednosti. Poslej se mu je vrednost v raznih dobah različno zmanjšala; okoli 191 pr. K. n. pr. je imel le okoli 3 krajcarjev vrednosti. Cenitev naštetih razredov je iz dobe 1. punske vojske. Pervorazredniki so imeli tedaj po tej cenitvi kakih 3450 gd. petorazredniki pa okoli 430. Pa pred ko ne S. Tulij ni cenil premoženja v denarjih, ampak po številu oralov zemlje.

et cornicines); te dve ste se verstili k četertorazrednikom, one dve pa k drugorazrednikom. Vsi ostali državljani, ki so še manj kot 12500 asov imeli, so bili združeni v posebno stotnijo siromakov (proletarii, capite censi).

Ta razdelitev je bila posebne važnosti za vojsko in za državljanske razmere. V vojsko so morali vsi od 17. do 60. leta, in sicer so se od 17. do 45. sovražnikom ustavljali in ga napadali zunaj mesta, od 45. do 60. leta so pa pri veliki sili branili mesto (rimski «brambovec»). Za to so se centurije pešcev delile v starše (majores) in mlajše (minores). Zbirali so se v zборе in po stotnijah glasovali («stotnijski zbor» — comitia centuriata). Ti zbori so volili uradnike, sprejemali ali zavračali nove postave in določevali o miru in vojski. Večina glasov je odločevala. Vsaka stotnija je imela en glas. Če so se viložke stotnije zedinile s pervorazrednimi (18+80) so imele večino glasov in vse lahko po svoje določevali. Ker so plemenitniki imeli tačas in še mnogo stoletij poslej naj več premoženja, so pravzaprav oni vodili državno vlado. Vsakih pet let (lustrum) so znova cenili premoženje državljanov (census) in jih razverstili po razredih.

Srečno se je Servij Tulij vojskoval z Etruščani. Tudi je Rimljanom pridobil vodstvo nad latinskimi mesti in državicami, in je ž njihovimi knezi in plemenitniki živel v neprestanem prijateljstvu. Zato so sezidali zavezni na aventinskem hribu Dijani lep tempelj kot zavezno svetišče.

Umerl je silne smerti, katero pravljica tako-le popisuje: Servij Tulij je imel dve hčeri, kateri je s tarkvinijevima sinoma omožil. Starša Tulija, jako mila devojka, vzame ljutega in silovitega Lucija, mlajša Tulija, zelo jezična in hudobna ženska, pa tihega in milega Arunta. Kar mlajša Tulija umori svojega moža in se zaroči z Lucijem Tarkvinijem, ki je po dogovoru ubil svojo ženo. Vladohlepna Tulija pregovori Lucija, da se z nekterimi plemenitniki zaroti zoper kralja. Kot kralj opravljen pride v starešinstvo ter se vsede na prestol. Servij Tulij prihiči v svetovalnico; divji L. Tarkvinij ga pahne po svetovalničnih stopnicah in ukaže služabnikom ga umoriti in na ulico vreči. Tulija se pelje v kurijo (svetovalnico) svojemu možu čestitat. Ko jo mezgi pripeljejo do trupla umorjenega očeta se oplášeni ustavijo in se postavljajo po konci. Pa brezserčna hči zapove kočijažu jo peljati čez mrtvega očeta, in očetova kri je škerknila po njenem vozu. Ta pot se je od sihmal zvala «grešna ulica» (vicus sceleratus).

7) Tarkvinij, imenovan ošabni (superbus), je jako samosilsko gospodoval. Zatiral je plemenitnike in prostake. Da bi povišal in uterdil kraljevo oblast, ni več sklicoval starešinstva; pomoril ali pa izgnal je vse starešine, ki so mu protivili ali mu vsaj niso bili po godu. Ljudstvu je nakladal pretežke davke in je terl s hudimi tlakami. Dodelal je povodnike in smradotoče (cloaca maxima), ki jih je bil njegov oče začel, in sezidal je na tarpejski skali Jupitru krasni tempelj.

Ko so delali tempeljno podzidje, so neki izkopali kervavo glavo (caput). Etruški vedeževalec razloži čudno znamenje ter reče, da bo Rim postal glava sveta. Zato so tudi oni hribec zvali kapitolinski ali glavni. V kapitolinskem tem-

peljnu so hranili sibilske knjige (zeló nejasni vedeški izreki), o katerih pravljica to-le pripoveduje:

Nekdaj pride neznana starka h kralju in mu za visoko ceno ponudi 9 bukev. L. Tarkvinij se noče z njo meniti in jo odpravi. Starka gre in sežge troje bukev; ostalih šest mu vnovič ponudi za taisto ceno. Ker jo je tudi takrat zavernil, sežge zopet troje bukev. Ko kralju ponudi zadnje tri, se ta premisli, pregleda bukve ter je kupi za ceno, ki jo je starka sperva zahtevala za 9 knjig.

L. Tarkvinij je razširil rimsko oblast in zlasti pri latinski zavezi uterdil svoje vodstvo. Zato se je ozko zavezal z latinskimi plemenitniki in enemu izmed njih dal hčer za ženo. Zvijačno pa je pogubil Turna Herdonija, naj večega svojega nasprotnika. Le Gabijani so se branili priznati njegovo nadvlado, pa zvijača kraljeviča Seksta (Tarkvinija) jih je zmagala.

Kraljevič pride namreč s kervavo-progastim herbtom v Gabije in pravi, da je ušel očetu, ki je tako gerdo z njim ravnal. Gabijani mu verujejo in ga prijazno sprejmo. Izročé mu sperva mala kerdela, poslej pa zmeraj veča, ker se je srečno vojskoval s kraljevo vojsko. Nazadnje mu izročé verhovno poveljstvo. Sekst ne ve, kaj bi storil, da bi Gabije očetu izdal. Zato pošlje sla v Rim, da bi mu oče naročil, kaj ima storiti. Kralj pelje sla v vert ter ga moléé vodi po njem pa odbija glave najvišim makovicam. Ko sel pove, kar je videl, razume Sekst očeo:ov ukaz in pomori najimenitniše može. Gabijani, izgubivši svoje veljake, se udajo Rimljanom.

Srečno se je vojskoval z Volščani in bogati plen porabil za olepšanje mesta.

Zunanja slava pa mu ni pripravila notranjega miru. Slaba znamenja so mu prerokovala pretečo nesrečo. Svoja sinova pošlje v Delfe, boga za svet prašat. Spremlja ju sorodnik L. Junij, imenovan bebasti (Brutus). Pridevek je dobil, ker se je delal bebastega in si tako življenje otel; kajti kervoločni kralj bi ga bil drugače umoril kakor njegovega očeta in brata. Kraljeviča izročita draga dar la. L. Junij pa daruje leseno palico, sredi ktere je bila dragocena zlata skrita. Orakelj obljubi prestol taistemu, ki bode domu se vernivši prvi poljubil mater. L. Junij razumi nejasne besede in prišedši v Italijo se nalašč spodtakne ter poljubi zemljo, mater vseh ljudi.

L. Junij Brut je nagovoril Rimljane, da so pregnali tarkvinijevo rodovino, med tem ko je kralj oblegal Ardejo, rutulsko mesto. Enkrat se kraljeviči, med njimi tudi L. Tarkvinij kolatinski, razgovarjajo o svojih ženah. Vsak svojo hvali. Nazadnje sklenejo, je obiskati in se prepričati o njih hvalevrednosti. Ponoči zapusté tabor in jezdijo najprej v Rim. Tam zasačijo svoje žene pri preobilni gostiji; prišedši v Kolacijo, dobé Lukrecijo, kolatinovo ženo, v navadni izbi, kjer je med deklami predla. Tako se prepričajo, da je Lukrecija edina hvale vredna. Malo pozneje jo L. Tarkvinij s svojim obnašanjem v tako sramoto pripravi, da pošlje po očeta in moža ter se v pričo nju umori. Žalosti in bolečine sternita oče in mož; Junij Brut, ki je tudi z njima prišel, pa potegne bodalo iz mrtve Lukrecije in vzdiguje je priseže maščevati se nad Tarkvinijeviči. Naglo zbere nekoliko mož in z njimi hiti v Rim, kjer ljudstvu živo popisuje zlobnost in zaverženost kraljeve rodovine. Razjarjeni Rimljanje odstavijo kralja in za zmeraj izženó njega in njegovo rodovino. Tadi vojska pr stopi temu sklepu. Kralj Tarkvinij prišedši pred Rim najde vrata zaperta in pobegne v Cero (510).

Ko so Rimljanje izgnali Tarkvinija Superba, so odpravili kraljestvo in ustanovili ljudovladstvo.

II. Doba ljudovladstva (310—30 pr. K.)

A. Plemeniška vlada.

Ljudovladska ustava.

Po pregnanji kraljev so se plemenitniki skoraj izključljivo polastili vse oblasti. Le izmed njih so se volili vsi državni uradniki za državno upravo in božjo službo. In celó voljeni so bili le tisti, ki so njim bili po godu; kajti po uredbi Servija Tulija so imeli plemenitniki vse volitve v svojej oblasti.

Ljudovladska ustava je državi na čelo postavila dva konzula (sperva pretorja imenovana). Razen bogočastnih opravil sta imela vso oblast poprejšnjih kraljev: bila sta najviša sodnika, prva upravnika in vojvoda. Stotnijski zbor jih je vsako leto volil izmed plemenitnikov. V velikih nevarnostih ali pa pri izvenrednih primerljajih sta konzula odstopila, in izvolili so diktatorja (samovelitelja), ki je imel neomejeno verhovno oblast; vendar je ni smel dalje nego 6 mesecev obdržati.

Zlo zmanišano starešinstvo so pomnožili na 300 členov in mu izročili toliko oblast, da je prav zaprav ono vladalo državo.

Perva konzula sta bila L. Junij Brut in L. Tarkvinij Kolatin. Ko je moral zadnji kot sorodnik izgnanega kralja Rim zapustiti, so mesto njega izvolili P. Valerija (consul suffectus).

Vojska zoper Etruščane in Latince.

Tarkvinijeviči so v Rimu nasnovali zaróto med plemeniskimi mladeniči; pa zajeli so jih in kaznovali. Brut sam je ukazal svoja sina ob glavo dati, ker sta se zarote udeležila. — Izgnani kralj je izprosil pomoči najprej pri Vejanih in Tarkvinijanih in vojsko začel z Rimljani. Pa v kervavi bitki je bila zmaga nedoločena. Takrat je bil ubit konzul L. Junij Brut. Rimske gospe so celo leto obžalovale smert maščevalca ženske časti. P. Valerij je sam konzul ostal. Ko je ljudstvo sumilo, da hlepi po samovladi, je je skupaj sklicel in pred njim nagnil butarico šib s sekiro (fasces cum securi), znamenje svoje oblasti; nasvetoval je postaviti, da naj bo vsakteri izgnan, ki bi hlepel po kraljestvu, in da naj bode vsakemu (pred konzulom) obsojenemu Rimljanu pripuščeno zahtevati, naj ga ljudstvo še enkrat presodi (lex Valeria provocationis). Valerija so odslej imenovali „Poplicola“ t. j. ljudomila.

Tarkvinij se je obrnil na Porseno, kralja kluzijskega, in ga prosil pomoči. Porsena naglo pridere ter užuga Rimljane. V veliki nevarnosti se mu onkraj lesenega mosta ustavi Horacij Koklit (enook) in Etruščanom brani pot, dokler Rimljanje zadej mosta ne poderó. Potem skoči v vožo in srečno priplava k svojem. Dali so mu v dar toliko zemlje, kolikor je je v enem dnevu oborati mogel. — Porsena oklene mesto in mu prepreči ves privoz. Lakota se začne. 300 mladeničev se zaroti zoper Porseno; seróni K. Muoj gre prvi v etruški tabor, da bi rojstno mesto osvobodil sovražnika. Priplazil se je v kraljev šator in opazoval vojake, ki so se pred bogatoopravljenim možem uklanjali. Tega je imel za kralja in ga umoril. Umorjen pa je bil le kraljev tajnik, ki je vojake izplačeval. Zgrabljenemu se Porsena silno grozi, da bi kaj zvedel o naklepu. Muoj pa hoče pokazati, da se ne

straši nikakoršnih muk ter dene desnico na živo oglje in pusti jo, da zgori. Kralj se mu začudi in mu prizanese. Iz hvaležnosti mu razodene serčni mladenič, da se je 300 mladih plemenitnikov zarotilo zoper kraljevo življenje. Prestrašeni Porsena se z Rimljani pomiri pa kralja Tarkvinija prepusti njegovi osodi. Mucija so zdaj imenovali Scevola (t. j. leyčnika). — Pravljica pozna še serčno devojko Klelijo, ki je kot zastavljenska kralju izročena ušla in prek Tibere domu priplavala.

Rim se je udal etruškemu kralju, izročil orožje in odstopil 9 okrajev svoje oblasti. Nazadnje se je Tarkvinij obrnil do Latincev. Mnogo latinskih mest mu je obljubilo pomoči, zbralo veliko vojsko in šlo nad Rim. V tej hudi nevarnosti si Rimljani izvolijo prvega diktatorja in sicer A. Postumija. Pri regilskem jezeru so poprijeli sovražnika in ga popolnoma zmagali. Na rimljanski strani sta se celó Dijoskura (Kastor in Poluks) bojevala in k zmagi pripomogla. Tarkvinij je obupal, da bi še mogel na prestol priti. Jako prileten je umerl v (gerških) Kumah.

Izselitev plebejcev pa ustanovitev ljudskih tribunov (494).

Neprestane vojske so hudo terle revno ljudstvo (plebejce); kajti rimljanski vojaki so morali sami skrbeti za orožje in živež; od države niso dobivali nikakoršnega plačila. Vojskuje se s sovražniki so zanemarjali svoja poljska in druga opravila, s kterimi so se živili. Mnogokrat je sovražnik celó pokončal njih majhena posestva, od kterih so visoke davke plačevali. Prisiljeni so tedaj bili na posodo jemati in od denarjev plačevati zeló visoke obresti. Gorje dolžniku (nexus), ki ni mogel dolga plačati. Terdoserčni plemenitniki, pri kterem so plebejci po večem si izposojevali, so mu prodali hišo in polje, ga zaperli in prisilili njega, njegovo ženo in njegove otroke, da so upniku hlapčevska dela opravljali, ali pa so jih na tuje (trans Tiberim) kot sužnike prodali. Take razmere so zmeraj bolj odbijale prosto ljudstvo od plemenitnikov; med njimi ni bil le razloček po kervi, ampak še večji po posestvu.

Leta 495 uide starček iz ječe za dolžnike. Ves razcapan in mersay pribeži na véliki terg ter kliče ljudstvo na pomoč. Zbrani množici pove svojo nesrečo. V vojski je izgubil svoje premoženje, sovražniki so mu vse vzeli, hišo zažgali, polje pa pokončali. Prisiljenega zadolžiti se so upniki uklenili in silno terpinčili. Pokazal je neusmiljeno razmesarjeni herbet pa tudi junaška persa, ki so je neštevilne brazgotine pokrivala. Razjarjeno ljudstvo je spoznalo nekdanjega stotnika, ki se je v 28 bitkah slavno vojskoval. Zagnali so velik vresč ter se branili iti v vojsko zoper Volščane. V veliki nevarnosti si plemenitniki niso vedeli pomagati. Tolazili so uporno prosto ljudstvo ter mu obetali milejšo prihodnost. Plebejci so se dali pregovoriti in šli so nad sovražnika ter ga zmagali. Pa plemenitniki jim ne izpolnijo svojih obljub. Nova nevarnost—novo obetanje. Pa takrat se ljudstvo ni dalo oslepiti, ampak oboroženo je šlo na

»sveto goro« (mons sacer) ter hotelo tam novo mesto ustanoviti (secessio plebis, 494). Plemenitniki so sprevideli nevarnost, ki je Rimu pretila, ter so poslali Menenija Agripo mirit upornike.

Agripa jim pove priliko o želodeci in človeških udih, kako so se namreč spuntali zoper samopašni želodec in mu niso hteli več jedi prinašati; kmalu pa so zapazili, da sami medlé, ker jim želodec soka ne daje, in so zato sklenili želodecu tudi za naprej služiti.

Na to so se plebejci pogodili s plemenitniki. Ti so jim privolili posebno oblast, ki je vsacega plebejca posebej in vse prosto ljudstvo skupaj pred plemeniško silo branila (jus auxilii). Ti oblastniki so bili peléri plebejski ali ljudski tribuni (tribuni plebis). Sklicavali so ljudstvo v posebne zборе, v katerih so po posameznih okrajih glasovali (»okrajno-občinski zbor,« comitia tributa). Poslušali so obravnave starešinstva pa prepovedovali (velo) sklepe, ki bi prostemu ljudstvu bili na škodo. Da bi vsakdo vselej pri njih našel pomoči, niso smeli mesta zapustiti in njih hiša je morala zmeraj odprta biti. Gorjé tistemu, ki bi se njim bil ustavil ali jih poškodoval, kajti osebno so bili nedotakljivi (sacrosancti).

Korijolan in vojska zoper Volščane.

Leta 492 je bila v Rimu huda lakota. Ko je prišlo mnogo žita iz rodovitne Sicilije, je hotelo starešinstvo je ljudstvu po nizki ceni prodati. Temu se je uperl mladi plemič K. Marcij, imenovan Korijolan, ker se je pri vzetji volščanskega mesta »Korijoli« najbolj izkazal. Žito naj se le potem razproda med ubogo ljudstvo, če se odpove ljudskih tribunov. Zatožen in obsojen v okrajno-občinskem zboru se je smerti otel in bežal na tuje. Šel je k sovražnim Volščanom in ž njimi napadel svojo domovino. Vzel je mnogo mest in pokončal rimsko okolico, zlasti polja plebejcev. Rimljanje so k njemu poslali najprej starešine, potem duhovnike praznično oblečene ter ga prosili milosti. Zastonj! Na to ste se napravili korijolanova mati Veturija in njegova žena Volumnija s svojima dečkoma v sovražnikov tabor. Mati je na kolenih prosila razserjenega junaka, da naj prizanese rojstnemu mestu. Ginjen jo Korijolan vzdigne ter reče: »Glej mati, rešila si Rim, pa izgubila sina.« Odpeljal je vojsko iz rimske oblasti. Volščani so ga baje kamenjali (491).

S tem se pa vojske z Volščani niso nehale, ampak pretergoma so se terpele črez 30 let. Ž njimi so zadnja leta v zavezo stopili Ekvijanci in Rimljane hudo pritiskali. Oni so l. 458 pri gori Algidu zajeli celo rimsko vojsko. Rimljanje so bili zaradi tega vsi preplašeni. Nagloma izvolijo L. Kvinkcija Cincinnata za diktatorja ter pošljejo poslanca naznanjat mu izvolitev. Ta ga dobi na polji, kjer je ves zamazan in prašen deržal za drevo in oral. Izvoljeni samovelitelj hiti v Rim in zapove, da se vsi možki, ki so podverženi dolžnosti vojaške službe, imajo drugi dan zbrati na Martovem polji in seboj prinesti za 5 dni živeža in po 12 kolov. Drugega dne na večer pelje vojsko iz mesta ter okoli polnoči dospe do Algida. Precej obstopi sovražnikov tabor ter ga oklene z nasipom in okopom. Tu porabi Rimljanje omenjene gradišnice. Oklenjeni Rimljani zvejo po krik, da so prišli

njihovi osvoboditelji, ter napadejo Ekvijance in se do zora vojskujejo. Na jutro se Ekvijanci silo prestrašijo, ko vidijo, da jih je Cincinat popolnoma oklenil. Od dveh strani napadeni se podajo; izročiti morajo Rimljanom orožje ter se pod jarm podati. Cincinat pride v slavnem vходу (triumfu) v mesto ter se čez 16 dni verne na svojo kmetijo.

Vojška z Vejani (486—474).

Rimljani so se hoteli polastiti pokrajine, ki so jo bili za kralja Porsena odstopili Etruščanom. Začeli so dolgo pa kervavo vojsko z Vejani, naj mogočnejšim etruškim razrodom. Takrat se je naj bolj odlikoval hrabri fabijski rod, ki je dolgo časa bil na čelu plemstva. Ko se pa je ž njim razperl, je zapustil mesto pa vojsko, po njem začeto, hotel sam končati (479). Rod je štel 306 mož. Ti so s svojimi branjenci (klijenti) sezidali ob potoku Kremeri terdnjavo, iz ktere so neprenehoma napadali vejansko oblast. Vejani, večkrat zmagani, so si skušali sè zvižaho pomagati. Kreпки vojaki po pastirsko preoblečeni priženó mnogo goved v terdnjavino okolico, kjer razpostavijo tudi močno zasedo. Fabijeviči prideró iz terdnjave, da bi se polastili črede. Kar jih zajme vejanska zaseda; od vseh krajev oklenjeni se branijo kakor levi, pa prevelika sila sovražnikova jih premaga in do zadnjega pogubi. Pokončan je bil ves fabijski rod razen enega dečka, ki je bil doma ostal (477). Iz tega je izviral naslednji fabijski rod. Ta pogubljeni dan se je v rimskem koledarji štel med nesrečne (dies nefastus). Vejani so poslej priderli celó do Rima; pa Rimljani so jih zavernili in prisilili skleniti premirje za 40 let (474).

Decemviri.

Rimljani so prva stoletja imeli le ponavadno pravo, ki se je v plemenitih rodovinah podedovalo od očeta do sina. Le plemenitiki so je poznali in kot edini sodniki določevali. Prostemu ljudstvu se je po njegovih razsodbah pogostoma godila silna krivica, zlasti če je plebejec tožil plemenitnika. Za to je plebejski tribun Terentilij Harza l. 462 nasvetoval, da naj se pravo zapiše in priobči. Sebični plemenitniki so se 10 let ustavljali temu nasvetu. Za leto 451 pa so izvolili desetero mož plemenitega stanu ter jim naročili pravo zapisati. Dali so jim popolno konzulsko oblast (decemviri consulari imperio); tribuni so za ta čas odstopili in nikdo se ni mogel zoper razsodbo deseternikov pritožiti pri stočnijskem zboru. Kljubu neomejeni oblasti so deseterniki milo in pravično vladali. Sestavili so mnogo postave ki je je ljudstvo poterdilo, in je zapisali na 10 bronastih plošč. Konec leta so se odpovedali službe. Ker še niso bile vse postavi zapisane, so za leto 450 znova izvolili desetero mož in jim izročili taisto oblast. Takrat je Apij Klavdij, vladohlepni plemenitnik, tako vodil volitve, da so med deseterniki bili

sami njegovi priverženci. Ž njimi je Rimljanom samovoljno gospodoval. Ostale postave so ti deseterniki sestavili in je na dveh ploščah priobčili. Dvanajstero plošč je obsegalo razne postave, ki so za tadanje razmere potrebne bile. Rimljanje so se jih kot podlage vsega prava (sols omnis juris) mnoga stoletja na pamet učili. — Leto je preteklo, pa deseterniki vendar niso odstopili. Zhudi se nezadovoljnost ljudstva ter se še pomnoži, ko vidijo, da Apij Klavdij, glavar deseternikov, hoče ljudovlado spodkopati. Stari stotnik L. Sikkij Dental je očitno grajal ravnanje samosilnikov; decemvir Fabij pa ga kar pogubi. Pošlje namreč junaka, ki je bil v 120 bitkah 45 krat ranjen in sovražnikom vzel 34-tero orožje, na odležno stran ter ga da zavratno umoriti. Njegova smert je vojsko silno razkačila. Naravnost pa se je uperla, ko je Apij Klavdij storil hudo krivico spoštovanemu stotniku (centurio) Virginiju. Zločinski deseternik je namreč enemu izmed svojih branjencev po krivem kot sužnico prisodil Virginijo, lepo hčer rečenega Virginija in zaročnico ljudskega tribuna Icilija. Oče prišedši iz tabora jo je brez vspeha zagovorjal pred krivičnim sodnikom. Ko je videl Virginij, da hčere ne more otefi nasilnikom, popade za nož na bližnjem mesarskem stolu ter ga zasadi hčeri v srce rekoč: «S to kervjo, Apij Klavdij, izročim tvojo glavo maščevalnim bogovom»!

Na to se je razdraženo ljudstvo spuntalo; taisto je storila vojska, ki je ravno domu prišla. Znova so šli iz Rima na sveto goro. Plemenitniki, prisiljeni se udati, so poslali L. Valerija in M. Horacija, plebejce mirit. Decemviri so se morali oblasti odpovedati: dva izmed njih (med temi Apij Klavdij) sta se v ječi sama umorila, drugi so pa na tuje pobegnili. Stara ustava je bila zopet vpeljana; prosto ljudstvo je dobilo svoje tribune, občinski zbor pa prevažno pravico, da so njegovi sklepi kakor oni stotniških zborov imeli občno veljavo (448).

Plemenitniki so še zmeraj imeli veliko oblast, ker so razen ljudskih tribunov izmed njih volili vse državne uradnike. Za to je (l. 444) ljudski tribun K. Kanulej s svojimi tovarši nasvetoval, da bi enega konzula volili izmed plebejcev in da bi ženitve med plemenitniki in prostim ljudstvom veljavne bile. Plemenitniki so se hudo upirali: nazadnje so pa priznali veljavo vzajemnih ženitev. Konzulske časti pa niso hoteli z ljudstvom deliti; raji so se je sami odrekli in mesto konzulov volili vojaške tribune s konzulsko oblastjo (tribuni militares consulari potestate). Vsako leto so jih izbrali po 6 ali 8 in med nje tudi plebejce jemali. Vendar so njihovo oblast nekoliko omejili in za nektera opravila prejšnjih konzulov ustanovili novi urad cenzorjev ali preglednikov. Volili so izmed plemenitnikov po dva cenzorja na 5 let (lustrum), poslej pa na poldrugo leto. Razverstovala sta državljane po premoženju v razne razrede, oskerbovala državno denarstvo in nadzorovala нравno obnašanje državljanov.

Zadnja vojska z Vejani (405—396).

Zarad ^{8. let voja} Fiden so se Rimljani večkrat vojskovali z Vejani. Ko so se Celtje širili čez severno Italijo in hudo pritiskali severne Etruščane, so Rimljani napadli terdne Veje. Deset let so baje oblegovali mesto. Da bi se jim vojaki ne uperli, ker so neprestano po leti in po zimi morali na sovražnika prežati, so jim pervikrat začeli plačo izplačevati. Po dolgem trudu je hrabri diktator M. Furij Kamil mesto vzel in stanovalce nekaj pomoril, nekaj pa v sužnost prodal.

Pravljica je jako olepšala desetletno obleganje mesta in je primerjala s trojansko vojsko: Etruščanski vedeževalec (kakor tudi delfovski bog) naznani, da se Rimljani mesta ne bodo prej polastili, dokler ne bo upadlo albansko jezero, ki se po okrožni zemlji razliva. Rimljani napravijo kanal, po katerem se voda odteče. Vse zastonj! Nazadnje naredé podkop, ki je deržal v sredo vejskega mesta in se nehal pod darilnikom junoninega tempeljna. Rimljani v podkopu slišijo junoninega duhovnika naznanjati, da bo zmagalo taisto ljudstvo, katero bo bogovom darovalo na darilniku pripravljeno darilo. Nemudoma prederó iz podkopa v tempelj, ubijejo duhovnika pa darilo darujejo.

Kamil je praznoval slovesni vhod na lepem vozu, v katerega so bili 4 beliči vpreženi. Ta njegova prevzetnost (beli konji so bili namreč solncu posvečeni) je razžalila celó plemiče, ljudi njegovega stanu. Nezadovoljnost je še s tem pomnožil, da je deseti del razdeljenega bogatega plena nazaj zahteval, da bi izpolnil neko Apolonu storjeno obljubo. Zdaj pa ga zatoži ljudski tribun, da je prikril nekaj vejskega plena. V globo obsojen je ni hotel plačati; šel je rajše v pregnanstvo ^{v Ardeje} pa na poti prosil bogove, naj Rimljanom kmalu pošljejo nesrečo, v kateri bi tako ravnanje ž njim obžalovali.

Galci v Rimu (389).

Preteklo je bilo več kot poldrugosto let, odkar so Galci ali Celtje posedli severno Italijo. Tudi v novi prerodovitni domovini so ohranili svoj značaj. Prostim Galcem se je zdelo sramotno, samim polje obdelovati. Željni vojske so nanapadali sosedne narode in zlasti Etruščane hudo pritiskali. Pod vodstvom svojega Brena t. j. kralja so priderli v Etrurijo in obsedali Kluzij. V tej sili so Kluzijani prosili Rimljane pomoči. Ti so poslali h Galcem tri poslanca iz fabijskega rodu, ki so jim pretili z rimsko silo in zahtevali, naj se umaknejo v domovino. Bren jim odgovori: «Nič nam ni mar Rimljanov, ktere danes slišimo pervikrat imenovati; pravico pa nosimo na svojih mečih, kajti vse je le lastnina junaških mož». Rimski poslanca so ostali v Etruriji ter se zoper mednarodno pravo udeleževali bojev z Galci. Pri nekej priliki so celó ubili nekega galskega vojvoda. Razdraženi Bren je poslal v Rim in zahteval, da bi mu izročili Fabije, ki so se tako zelo pregrešili. Starešinstvo je privolilo! Pa narodni zbor se je uperl brenovi zahtevi in enega Fabija celo

izvolil med vojaške tribune. Na to je Bren nagloma zapustil Kluzij ter derl nad Rimljane. Ob potoku Aliji je popolnoma pobil rimsko vojsko; le nekaj razkropljenih vojakov se je otelo v zapuščene Veje (389). Rimski stanovalci vsi prestrašeni pobegnejo iz mesta, le bolj krepki ljudje se uterdijo na Kapitolu in na »velikem tergu« nekaj starih senatorjev, sede na slonokostenih stoličkih, pričakuje gotove smerti. Galci priderejo, mesto oplenijo in je sežgô. Kapitol pa začno oblegati.

Enkrat zapusti človek iz fabiskega rodu Kapitol, da bi rodovinskim bogovom daroval, in črez pečine prileze zopet k svojem. Neki Galec ga opazi in pelje ponoči več vojakov po taistej stezi. Eden že prileze na ozidje; kar začne krakati gosi, ki so je Junoni na čast na Kapitolu hranili. M. Manlij se prebudi ter na mesto prileti in z zida pahne galske vojake po stermi. Od takrat so M. Manlija zvali kapitolijskega. Od taistega časa so tudi gosi zaradi njih budnosti ob letnih obhodih slavili, nebudne pse pa bičali. Rimski beguni se sčasoma zberô krog Kamila, ki je v Ardeji živel. Izvolijo ga za diktatorja; pa Kamil se brani samoveliteljstva, dokler bi ga postavno ne izvolili meščani na Kapitolu. Neki Rimljan se splazi v Kapitol ter mu od tistod prinese postavno pooblastilo. Kamil nabere precej veliko vojsko. Med tem zvedô Galci, da so sovražniki napadli njih domovino. Pogodijo se z obsedenimi Rimljani. Ti jim obljubijo 1000 funtov zlata. Ko zlato vagajo, se Rimljani pritožijo črez krivično vago. Kar verže Bren težki meč v torilo pri vagi ter vzklikne znamenite besede: »Gorje zmaganim (Vae victis)«. V taistem hipu pride Kamil ter pripelje 40.000 oboroženih mož. »Stran se zlatom; le s železom odkupi Rimljan svojo domovino!« pravi slavní vojvoda, napade Galece in jih požene v beg. Naslednji dan jih zopet dohiti in tako popolnoma zmaga, da le eden ni ušel. Tako pravljica.

Ko so Galci odšli, se je večina ljudstva hotela preseliti v zapuščene Veje, pa Kamil jih je pregovoril, da so ostali in razrušeni Rim znova sezidali. Kamila so za to imenovali drugega utemelitelja Rima. — Galci so še večkrat priderli v Lacio, pa Rimljani se jih vsakrat srečno odgnali.

Licinijevi predlogi in njih nasledki.

Vsakemu podjarmljenemu narodu so Rimljanje vzeli kos zemlje ter jo dali državi v last; zato se je zvala državna (ali občinska) zemlja (ager publicus). Užitek od te navadno odležne zemlje so imeli bogatini, povečem tedaj plemiči. Da bi revnemu ljudstvu vsaj nekoliko pomogel, je nasvetoval Spurij Kasij (486), naj bi se državna zemlja razdelila v male kose, ktere bi ubogi plebejci v last dobili (lex agraria). Pa sebični plemenitniki so ga pogubili in njegov predlog zavergli.

V galskih vojskah je ljudstvo še bolj obožalo. Njegova posesstva so bila obropana ali pokončana, stanovališča pa razrušena in požgana. Zopet se je zelo zadolžilo. Da bi ljudstvu iz nove stiske pomagala in mu v vsem pridobila s plemenitniki enake pravice, sta ljudska tribuna K. Licinij Stolon in L. Sekstij Lateran predložila sledeče postave: 1) Plačane obresti se odlegnejo od istine; ostali dolg se razdeli v tri dele, ki se imajo v treh letnih obrokih

Spurij Kasij imel je 2 hčeri, starejša se je poročila z nekim patricijem Valpicijem, ki je bil komandant tribun, mlajša pa z Licinijem Stolonem. Poslednje prihod Valpicijevega zmerenstva obnosi.

plačati. 2) Vsak državljan ima pravico do državnega zemljišča, nikdo pa ga ne sme imeti več kot 500 oralov. Kar so ga več posamezni do sedaj obdelovali, naj ga izroče državi, ki ga v kosih po 7 oralov med uboge državljane v last razdeli. 3) Znaprej se ne volijo več vojaški tribuni, ampak dva konzula in sicer eden izmed prostega ljudstva.

Tem predlogom so se plemenitniki s zvižaho in silo 10 let ustavljali. Leta 366 so jih morali sprejeti. Imenovani tribun L. Sestij je bil prvi konzul izmed plebejcev. Velika plemeniška nadoblast je nehala.

Da bi se za izgubo velike prednosti vsaj nekoliko odškodovali, so plemenitniki ustanovili novi urad in ga sebi prideržali. Imenoval se je pretorstvo (praetura). Sperva je bil le en pretor, za pervepunske vojske so izvolili še enega, poslej so se pa jako pomnožili. Pretorju so izročili najvišjo sodnijsko oblast, ki so jo poprej konzuli imeli. — Časoma se je ljudstvu odperla pot do vseh državnih služeb. K. Marcij Rutil je bil prvi diktator izmed plebejcev (346); taisti je bil prvi izvoljeni cenzor (351). Do pretorstva so plebejci pervikrat dospeli leta 337. Najdalje so plemenitniki zase obderžali duhovske službe; 1.300 so plebejci bili voljeni tudi v odbore pontifikov in augurov (vedeževalcev iz ptičjega letanja).

B. Prava ljudovlada (366—30).

Perva samnitska vojska (342—340.)

Gorjanski Samnitje so se preseljevali od časa do časa v bližnje ravne pokrajine in se tako razširili po Kampaniji in Lukaniji. Ti naseljenci so mnogo občevali z gerškimi naselbinami ob morji in se nekoliko ž njimi pomešali. Navzeli so se gerške omike pa se vsled nje po bogati novi domovini zlo pomehkužili. Pervotni Samnitje na visokih Abrucih so ohranili šege in navade neolikanih prededov pa tudi staro krepkost in živahnost. Blagovita Kampanija jih je neprestano mikala z njihovih pustih hribov. Napadli so kampanske Sidičinjane in hudo pritiskali Kapuance, ki so hoteli one braniti. Kapuanci prosijo Rimljane pomoči ter je tudi dobé s pogojem, da priznajo rimsko nadoblast črez Kampanijo. Rimljani zmagajo Samnite pri Kumah in Suesuli in jih spodrinejo iz Kampanije.

Zadnja latinska vojska (339—337).

Latinski razrodi so bili zavezniki Rimljanov. Tem so pomagali zmagovati v vseh vojskah. Vse koristi so pa le Rimljanje uživali. Zato so zahtevali popolnoma ravnopravnost. To jim Rimljanje

odbijejo in vname se huda vojska. Konzul T. Manlij Torkvat* jih premaga pri Vezuvu in Trifanu.

Sovražni vojski ste pri Vezuvu si nasproti stali; rimski poveljnik je prepovedal vsak dvoboj. Ko se je njegov sin vendar bojeval z latinskim vojvodom in ga ubil, ga je oče k smerti obsodil. — V bitki so omahovale rimske verste. Kar plebejski konzul P. De cij Mus posveti podzemeljskim bogovom sebe in sovražnike. V beli (gabinski) obleki in na visokem konji se zakadi v naj bolj gosto krdelo sovražnikov. Njegova pogumnost oserči Rimljane; krepko poprimejo sovražnika. da bi maščevali ubitega poveljnika, in res tudi zmagajo.

Zmagani Latinci so se morali udati, njih zaveza se je razrešila; posamezna mesta so se pogodila z Rimljani in jim odstopila nekoliko zemlje. Na tej se je ustanovilo nekoliko rimskih naselbin, ki so kot zanesljive posadke čuvale nad latinskimi razrodi.

Druga samniška vojska (325—303)

Samnitje so hoteli Rimljanom braniti, da bi se ne polastili Neapolja, zadnje samostojne kampanske občine. Rimljani so se takrat zavezali z Lukanci in Apulci ter tako osamotili Samnite in jih oklenili. Nato so jih v vojski tako hudo pritiskali, da so miru prosili. Pa Rimljanje jim prošnjo odbijejo. Kar se sreča oberne. Pogumni vojvod K. Poncij je v kavdijski soteski (furculae Caudinae) zajel veliko rimsko vojsko z obema konzuloma. Vso bi bil lahko pokončal. Vendar tega ni storil, ampak sklenil je mir s zajetima konzuloma; obdržal je 600 zastavljencev iz vitežkega stanu. Razoroženi Rimljanje so šli pod jarm ter se osramoteni vernili domu. Sramotni mir je ljudstvo v Rimu silno razdražil; starešinstvo ga ni hotelo potrditi in je konzula sovražniku izročilo. Velikodušni Samnitje niso nič žalega storili niti konzuloma niti zastavljencem.

Vojska se znova vname. Rimski konzul L. Papirij Kurzor zmaga Samnite pri Luceriji, vzame uterjeno mesto ter osvobodi rimske zastavljence. Nevarniša je bila Rimljanom vojska, ko so s Samniti se združili Etruščani, Umbri in Marzi ter napadli rimsko oblast. Rimljani so hude sovražnike po samezi užugali. Konzul Kvint Fabij (poslej Maksim imenovan) je zmagal Etruske v bitkah pri vadimonskem jezeru in pri Peruziji (308). Po slavnih zmagah pri Longuli (309) in Bovianu (305) so Rimljani prisilili sovražnike ž njimi se pogoditi. Samnitje so ohranili samostalnost, Rimljanje pa dobili Apulijo.

Tretja samniška vojska (298—290).

Otesnjeni Samnitje so se polastili Lukanije. Temu so se Rimljanje ustavili in jim vojsko napovedali. Oslabeli Samnitje se zave-

*) Torquatust. j. verižiconosec se je zval T. Manlij, ker je boje v galski vojski (l. 360) v dvoboju zmagal ošabnega velikana (galskega Golijata) pa ubitemu vzel ovratno verižico.

žejo z Etruski, Umbri in Galci; pa stari konzul Kvint Fabij (Maksim) zmaga pri Sentinu (v Umbriji) zavezno vojsko.

Ta krat je omahovalo levo rimljansko krilo. Poveljnik P. Decij, sin slavnega Decija iz latinske vojske, posveti sebe in sovražne čete podzemeljskim bogovom ter se zakadi v silovito galsko kerdelo. Njegova smert oserči Rimljane. „Galci beže, se h kratu glasi, Decij jih sili v smert.“ Na to se Samnitje umaknejo in Galci so pobiti. Imeli so čez 20,000 mrtvih.

Zmaga pri Sentinu je Rimljanom pridobila Umbrijo; oslabili Etruski so miru prosili. Osameli Samnitje so se še nekaj let serčno branili. Ko so pa Rimljanje zajeli njih pogumnega voditelja K. Poncija (pred ko ne sina slavnega kavdinskega zmagalca) in ga ob glavo deli, so mir sklenili.

Rimljanje so posedli in utrdili Venuzijo in Lucerijo v južni Italiji in tako Samnite ločili od Tarentincev. V severni Umbriji so ustanovili Sieno Galiko (Sinigaglia) in ondotno oblast zavarovali proti Galcem.

Vojska s Tarentinci in kraljem Pirom (282—272).

Lukanol so napadli gersko naselbino Turije, ki je Rimljane pomoči prosila. Ti so poslali malo ladijevje, ki je memo lacinijskega nosa v tarentinski zaliv priveslalo. Razdraženi Tarentinci so je nenadoma napadli, ladije nekaj prevertali in pogreznili v dno morja, nekaj pa vzeli in vojake ali pobili, ali pa prodali v sužnost. Na to so rimski poslanci zahtevali od Tarenčanov, da naj jih odškodijo in začetnike onega napada kaznujejo. Lehkomiselni Tarenčani so jih zasmehovali in Postumiju, prvemu poslancu, ostudno pomazali verhno oblačilo. „Le smejite se, pravi razžaljeni Postumij, kmalu boste jokali in mojo togo s kervjo opirali.“

Vojska se začne. Bogati, pa omehkuženi Tarenčani niso hoteli sami v vojsko, temuč poklicali so Pira, kralja epirskega, na pomoč. Ta čudoviti kralj je bil najizverstniši vojvoda svojega časa. Vlado-hlepen, kakor je bil, je skusil podjarmiti Macedonijo in Grecijo. To mu je bilo spodletelo. Radostno je sprejel ponudbo Tarenčanov upaje, da bo svoje kraljestvo razširil proti zahodu kakor nekda Aleksander svoje proti vzhodu. V Italijo je pripeljal 23000 izurjenih vojščakov in 20 vojnih slonov. Pri Herakleji je napadel in zmagal Rimljane (280).

Pir je pred bitko z hriba ogledoval rimsko vojsko ter rekel: „Bojni red sirovežev se mi nikakor sirov ne zdi.“ Po dobljeni bitki pa je pohvalil Rimljane rekoč: „S takimi vojaki bil bi svet moj, in Rimljani bi mu gospodovali, ko bi jaz bil njih poveljnik.“

Pir je potem v Rim poslal svojega prijatelja, zgovornega in premedenega Cineja, da bi mir sklenil. Zahteval je, naj se Rimljanje odrečejo oblasti čez gerske naselbine in vse južno-italske razrode, ki so z njim potegnili. Odbili so mu ponudbo in se pripravljali za boj.

Znajdeni Cinej jo skusil veljavne može celó podkupiti. Starešinstvo je omahovalo, mnogo senatorjev je bilo za mir. Kar v svetovalnico prinesó častiljivega starčeka, slepega Apija Klavdija. „Doselej, pravi veljavni mož, sem vedno obžaloval izgubo svojih oči; sedaj mi pa je le jako žal, da nisem še oglušil; vsaj

bi ne slišal tako sramotnih reči“. Starešinstvo sklene, da se s Pirom ne bo prej pogajalo, dokler ne zapusti Italije, in naroči Cineju, da naj pred solnčnim zahodom zapusti mesto.

Cinej je to poročil kralju ter mu starešinstvo popisal kot zbor velečastnih kraljev. Pir je priderl celó do Prenesta, vendar se ni upal uterjenega Rima naskočiti. Vernil se je pa prezimoval v Tarentu.

Da bi vjetnike osvobodili, pošljejo Rimljani k Piru Fabricija, jako poštenega in hrabrega moža. Pir bi bil rad pridobil slavnega vojvoda in mu je ponudil mnogo zlata in drugih zakladov. Priprosti Fabricij pa zaverne vse ponudbe, rekoč, da ga malo posestvo dostojno živi. Kralj ga na to pelje v sobo; ko se razgovarjata, pride Fabriciju za herbet velik slon, ki svojo trobo po njem stegne. Nепреstrašeni Rimljan kralj prav mirno reče: „Tvoje zlato me ni nič mikalo in tudi tvoj slon me nič ne straši“. Pir je občudoval nepodkupljivo njegovo domoljubje ter ga spoštljivo odpustil. Ker so Rimljanje takrat ravno obhajali saturnalske svečanosti, je pustil kralj vse vjetnike v Rim. Pred odhodom so mu prisegli, da se bodo po svečanosti vernili. Vsi so zopet prišli. Le eden izmed vjetnikov se je mislil zvijačno rešiti prisage. Domu gredé se naglo verne v tabor ter se tam mudi, kot da bi bil kaj pozabil, češ da je tako svojo prisago izpolnil. Pa Rimljani niso odobrili njegovo zvižaje ter ga Piru izročili.

Naslednje leto se vojska znova začne. Pri apulskem Askulu je Pir zmagal (279), pa ubitih je bilo toliko njegovih vojakov, da je vskliknil: „Se ena taka zmaga, pa sem izgubljen!“

Takrat se je baje kraljev osebni zdravnik ponudil Fabriciju, rimskemu vojvodu, da bi za veliko plačilo zavdal kralju. Fabricij je poslal izdajalčevo pismo kralju, ki je občudojoč poštenost sovražnikovo vskliknil: „Ravno tako Fabricij ne zgreši poti poštenosti, kakor solnce ne svojega tira“. Iz hvaležnosti je domu izpustil vse rimske vjetnike.

Kartaginci so hudo pritiskali sicilske Gerke; ti prosijo Pira pomoči. Rad je zapustil kralj celinsko Italijo pa šel v Sicilijo (278—275). Naglo je pregnal Kartagince iz vseh gerških mest, le v Lilibeji so se mu branili. Ker se je ponašal kot samovoljen kralj, so ga osvobojeni Gerki jeli čertiti. Med tem so Rimljani večkrat zmagali svoje nasprotnike. Tlačeni Samnitje in Lukanci pošljejo po Pira. Pa konzul M. Kurij Dentat ga je zmagal pri Maleventu, ki se od taistega časa zove Benevent (175). Kralj se verne v domovino. Ko se je poslej v Peleponezu vojskoval, je bil v Argeji ubit (272).

Rimljani so se v kratkem času polastili Lukanije, Apulije in Brutije. L. 272 jim epirski vojvoda Milon izroči Tarent. Ošabno mesto je izgubilo vojno ladijevje in mnogo umetnijskih izdelkov, terdno obzidje in državno samostalnost.

Perva punska vojska (264—241).

Lepa Sicilija je bila razdeljena med tri oblasti. Zahodna polovica je bila kartaginska, vzhodna sirakuzanska, severo-vzhodni ogel s terdno Mesano pa mamertinski. Mamertinci t. j. sinovi martovi so bili kampanski najetniki, ki so se za Agatokleja, sirakuzanskega samostilnika, v Siciliji vojskovali. Po njegovi smerti so jih Sirakuzanje odpustili. Domu gredé so se siloviti vojaki polastili terdne Mesane in vso Sicilijo, zlasti pa siraku-

zansko nadlegovali. Hijeron II., sirakuzanski kralj, je šel nad nje z veliko vojsko. V stiski se oberne ena stranka do Kartaginev, druga pa do Rimljanov. Kartaginci nagloma posedejo mesto. Po dolgem posvetovanji so tudi Rimljanje sklenili, braniti Mamertince in se polastiti ponujene Mesane. Tako se vname huda vojska med Rimljani in Kartaginjani, ki se tudi Punci zovejo.

Prišedši v Sicilijo so Rimljani nagloma zmagali Kartagince in kralja Hijerona pa se polastiti Mesane. Hijeron sklène ž njimi mir; Kartagince so pa podili od mesta do mesta ter jih nazadnje oblegovali v trdnem Agrigentu. Po kervavi zmagi so jim tudi to mesto vzeli. Brez ladijevja jim ni bilo mogoče polastiti se celega otoka, ker so Kartaginci v trdnih pomorskih mestih svoje upehane vojske vedno pomnoževali. Tudi je kartaginsko ladijevje pokončavalo italško obrežje in zaviralo ondotno kupčijo. Zato so Rimljani po zgledu velike kartaginske ladije, ki se je bila na plitvo vsedla, stesali 120 bojnih ladij. Ž njimi je konzul K. Duilij pri Milah zmagal kartaginsko ladijevje. On je bil namreč na ladijah napravil zapadne mostove s kopikami (mački), ki so jih spuščali na kartaginske ladije, tako da so se železni kljuni zasekali vanje in je obdržavati. Potem so derli Rimljani čez most na sovražne ladije in sovražne vojake lahko užugali. Zmagalcu na spomin so na »velikem tergu« postavili steber (columna rostrata), katerega napis se je ohranil do današnjega dne (260).

Rimljanje so hoteli vojsko naglo končati. Stesali so 330 vojnih ladij ter konzula M. Atilija Regula postali v Afriko, da bi Kartagino samo napadel. Ladijevje odjadra; ob južnem siciliskem obrežji sreča pri nosu Eknomu še mnogobrojnejše kartaginsko. Ljut boj se vname in Rimljanje dobé največjo bitvo na morji, ktere koli se zgodovina spominja (256). Rimljani priveslajo v Afriko in napadejo kartaginsko pokrajino. Pobiti Kartaginjanje prosijo miru. Ker stá rimska konzula zahtevala skoraj popolno udajo, niso se pogodili in Kartaginci so se čez zimo pridno za vojsko pripravljali. Najeli so izverstno kerdelo numidskih konjnikov in mnogo gerških vojakov; poveljništvo so izročili Ksantipu iz Sparte, kaj izverstnemu vojvodu. Ta je pri Tunetu popolnoma zmagal rimsko vojsko; le okoli 2000 mož je ušlo v pomorsko Klupejo. Regul sam je bil vjet (255). Rimsko ladijevje je šlo v Klupejo, da bi malo rimsko kerdelo rešilo kartaginske sile, pa vernivši se domu se je v velikem viharji povečem razbilo.

Oserčeni Kartaginci pošljejo veliko vojsko in 120 vojnih slonov v Sicilijo. Sperva so bili srečni, pa kmalu jih je konzul L. Cecilij Metel pred Panormom popolnoma zmagal (250). Iz vseh krajev spodrinjeni, so ze branili v trdnjavah Lilibej in Drepanu, kteri so Rimljanje oblegovali. — Na morji pa so Kartaginci nadvladali; požugali so več malih rimskih ladijevij in pri Drepanu eno veliko popolnoma pokončali (249). Velika nevarnost pa je Rimljanom protila, ko je izverstni vojvoda Hamilkar Barka t. j. blisk prišel v

Sicilijo in se utrdil na bribu Eriku (blizu Drepana). Kot ročen borilec je neprestano nadlegoval Rimljane in jim delal veliko škodo. Ravno tako so njegove ladije roparice napadale italško obrežje in je pokončavale. Rimska država sama ni mogla napraviti novega ladijevja, ker je v nesrečnih zadnjih letih na morji trpela preveliko škodo. Pa domoljubni možje so jej iz zadrege pomagali. Nabirali so prostovoljne darove in napravili 200 močnih ladij. Z njimi je konzul K. Lutacij Katul pri egatskih otocih popolnoma uničil sovražnikovo ladijevje (241). Ta zmaga je vojsko določila. Kartaginci, tudi jako oslabljeni, niso mogli h kratu napraviti novega ladijevja in nabrati druge vojske. Za to so ukazali Hamilkarju Barki, da naj z Rimljani mir sklene. Kartaginjani so Rimljanom odstopili Sicilijo, brez odkupnine jim izročili rimske vjetnike in plačali 3200 talentov (7.600.000 gld.) odškodnine za vojsko (241).

Razen hijeronovega t. j. sirakuzanskega kosa je bila Sicilija prva rimska provincija t. j. prva podložna dežela. Podložniki so izgubili lastno upravo in pravico orožje nositi. Plačevali so nalog in rimski upravniki so jim upravljali deželo.

Pridobitve Rimljanov od I. do II. punske vojske (241—218).

Ker Kartaginjani najete vojske niso precej plačali, se je spuntala. V silo kervavih bitkah so se tri leta bojevali z vstajniki. Deželohlepni Rimljanje porabijo nesrečo svojih sovražnikov in kljubu miru posedejo Korziko in Sardinijo. Iz njih ustanovijo drugo provincijo. — Ilirske roparske ladije so rimski kupčiji delale veliko škodo in tudi napadale italško obrežje. Za to napovejo Rimljani vojsko ilirski kraljici Tevti in jo k miru prisilijo. Takrat so se ustanovili na Korciri, v Epidamnu in nekterih drugih krajih ob vzhodnem obrežju jadranskega in jonskega morja. — Po dolgem mirovanji so Galci zopet skusili razširiti se čez srednjo Italijo. Sperva so se srečno vojskovali z Rimljani; ko so pa ti zbrali svojo moč, so jih pri Telamonu (225) popolnoma užugali. Več kot 40000 Galcev je bilo ubitih in okoli 10000 vjetih. Po tej slavni zmagi so Rimljanje v 7-letni vojski podvergli skoraj vso severno Italijo in ustanovili trdnjavi Placencijo in Kremono, kleri ste novo pokrajino varovali.

Druga punska vojska (218—201).

Da bi domovino odškodoval za razne izgube v prvi punski vojski in nabral novih moči za prihodnjo vojsko z Rimljani, je Hamilkar Barka podjarmil severo-zahodno afriško obrežje in od onod šel v Hispanijo (237). V malo letih je podvergel južno in vzhodno Hispanijo. Po njegovi smrti (229) je poveljništvo prevzel njegov zet Hazdrubal ter dalje razširjal kartaginsko oblast. On je tudi sezidal prostorno in trdno primorsko mesto "Kartagino novo," (Kartageno). Rimljani so že dalj časa zavidno opazovali rastočo moč svojega nasprotnika. Da bi jo ustavili, so sprejeli Sagunt in Emporije med svoje zaveznike in zastra-

Hispanije se pogodili s Hazdrubalom. Po tej pogodbi Kartaginci niso smeli niti prestopiti reke Ebra, niti napasti rimskih zaveznih mest. Ko je bil Hazdrubal zavrato umorjen, izroči vojska vodstvu svojemu ljubljencu Hanibalu (220). Novi poveljnik se ni mēnil za rečeno pogodbo in je napadel trdni Sagunt. Rimljanje so se dolgo posvetovali, kaj bi storili; nazadnje so poslali poslanca, katerih pa Hanibal se sprejeti ni hotel. Črez 8 mesecev je Hanibal vzel Sagunt in ga razrušil. Razžaljeni rimski poslanci so šli v Kartagino pa se pri tožili črez Hanibala; celó zahtevali so, da bi ga jim izročili. Kartaginjani so jim pa to odbili in svojega poveljnika izgovarjali. Kar Kv. Fabij, načelnik rimskih poslancev, naguba svojo veržno obleko pa reče: „Tu deržim vojsko in mir, izvolite si!“ Omahujé med sovraštvom in strahom mu zakličejo Kartaginjani: „Izvoli sam!“ In Rimljan potrese svojo togo ter reče: „Dobro, tedaj imate vojsko.“

Hanibal je bil rojen l. 248. Hamilkar Barka, njegov oče, je vzel 9-letnega dečka s seboj v Hispanijo. Takrat je pred balovim altarjem očetu prisegel, da bo Rimljane vedno sovražil. In res nikdo ni svoje prisege deržal vestnejše nego Hanibal. Dorasel je v taboru zmagovitega očeta in se dejansko udeleževal vseh bojev svojega preslavnega svaka Hazdrubala. Ti boji so utrdili njegov život in razbistrili njegov um. Med vsemi vojaki je znal naj hitreje tekati in jezdariti, naj bolje plavati in se boriti. S prostaki je spaval na mokrih tleh in ž njimi mnogokrat terpel naj večje pomanjkanje. Pervi je šel v boj, pa zadnji iz boja; odlikoval se je med vsemi v najnevarniši gujéci. Tudi prevelike duševne zmožnosti je skerbljivo razvijal. Gerskega slovstva se je učil pri Sozilu in se tako zlo privadil gerskega jezika, da je celó sestavljal gerske deržavoslovne spise. Bil je prebrisan in razviden deržavnik, pa še slavnjši, rekel bi nedosegljiv vojvod. Napoleon véliki ga je primerno stavil med šestero največih vojskodikov, ki jih človeška zgodovina pozna. Rimljanje so se ga bali kót strašne pošasti. Primerno se druga punska vojska zove hanibalova, kajti Hanibal jo je začel in se tudi do konca neprestano vojskoval.

Ko je Hanibal Sagunt razderl, je šel prek Ebra in pirenejskih gorá v Galijo. Hazdrubala, svojega brata, je pustil v Hispaniji, da bi varoval bogato deželo in Hanibalu v Italijo pošiljal pomoči. Rimljani so sprevideli pretečo nevarnost in konzula P. Kornelija Scipijona poslali v Hispanijo, da bi Hanibala ustavil. Na potu je ta v Masiliji zvedel, da je Hanibal že prišel do Rodana. Skusil se mu je ustaviti, pa Hanibal ga je prevaril in naglo šel v bližnje planine. Nepopisljive težave so ga ovirala na mnogo občudovanem potu črez prelaz malega Bernarda. Izgubil je polovico svoje vojske in pripeljal le okoli 20000 pešcev in 6000 konjikov pa nekaj vojnih slonov v Italijo. Pa še ti njegovi vojaki so bili vsi razcapani in izstradani in tako bolehave, da bi jih bilo malo rimsko kerdelo lahko uničilo. K sreči njegovi ga Rimljanje niso precej napadli. Njegova vojska se je bila že popolnoma okrepčala in se v gorenjem padovskem porečji uterdila, ko se mu je P. Kornelij Scipijon ob Ticinu ustavil (318). Hanibal je zmagal, Scipijon sam je bil ranjen, in le hrabri njegov sin Publij ga je otel iz ljutega boja med konjiki. Konec taistega leta je užugul Hanibal tudi drugega konzula T. Sempronija Longa, ki se mu je proti nasvetu zmagane tovarša ob rečici Trebiji ustavil. Vsled teh zmag je Hanibalu pripadla vsa severna Italija. Trumoma so se njegovi vojski pridruževali Galci, v katerih se je komaj pollačeno sovraštvó zoper Rimljane znova vnelo.

Naslednjo spomlad je Hanibal peljal vojsko v srednjo Italijo; ob morji prek etrurskega močvirja gredé, je silno terpela, Hanibal sam je tu izgubil eno oko. Črez 3 dni in 3 noči neprestanega hoda je prišel iz pogubljive sape ter krenil v hribovite kraje proti trazinenskem jezeru. Tu sem v zaperto sotesko je zvalil konzula K. Flaminija ter ga popolnoma uničil. Konzul sam je bil ubit, vojska njegova pa nekaj v bitki posekana, nekaj v jezero pognana, kjer je potonila (217). Kljub velikim zmagam ni le eden rimskih zaveznikov v srednji in južni Italiji odpadel in k Hanibalu prestopil. Za to ni šel naravnost nad Rim, ampak prek Apenina in ob obali jadranskega morja v južno Italijo. Nadejal se je, da bodo ondodni razrodi, nekdanji, neumirljivi sovražniki rimske oblasti, k njemu pristopili. Prazen up! še Samnitje se ne ganejo. V veliki nevarnosti izvolijo Rimljanje Kv. Fabija Maksima za diktatorja. Ta premišljeni poveljnik je spoznal hanibalovo vojvodsko iznajdenost; zato se ni spuščal ž njim v boj, ampak po gorah in višinah prehajaje je kakor hudourni oblak prežal na punskega sovražnika in mu skušal privoz ustaviti in pot zapreti. Za to so ga imenovali Kunk-tatorja (odlašalca.)

Tako jo enkrat v nekej soteski popolnoma oklenil sovražnika. Pa Hanibal se reši iz velike stiske s prečudno zvijačo. Volem je na rogove navezal butarice protja, prižgal je po noči in volove ukazal gnati na hribe, ki so nad sotesko. Ko Rimljanje luči zagledajo, mislijo, da Kartaginci prek hriba gredó. Nagloma zapusté sotesko in jo udarijo v hrib, da bi jim pot zaperli. Med tem se Hanibal skoraj brez ovire po soteski reši iz nevarnega kraja.

Rimsko ljudstvo ni bilo zadovoljno z vojskovanjem svojega diktatorja. Za to je za l. 216 zopet izvolilo dva konzula. Bila sta L. Emilij Pavel in K. Terencij Varon. Ta jo bil sin nekega mesarja in tako nepremišljen kakor ljudstvo, katero mu je bilo posebno udano; oni pa je bil iz žlahtnega rodu, poseben prijatelj diktatorja Fabija Maksima pa jako pazljiv vojskovod. S preveliko vojsko sta šla v Apulijo nad Hanibala. Eden za drugim sta imela od dne do dne verhovno poveljništvo. 2. avgusta je vojsko vodil Varon in pri Kanah napadel Hanibala, ki je imel za polovico manj vojakov. Rimljanje so bili popolnoma zmagani.

Ubitih je bilo okoli 70000 Rimljanov in njihovih zaveznikov, med njimi konzul Pavel in 21 bivših konzulov in pretorjev pa 80 senatorjev. Rimskih vitezo je bilo toliko mrtvih, da je Hanibal baje tri korce zlatih perstanov nabral in v Kartagino poslal.

Tolika nesreča pri Kanah je rimsko oblast sicer potresla, pa ne uničila. Južno-italski razrodi odpadejo in pristopijo k Hanibalu. Enako so storili Samnitje in Kampanci v srednji Italiji. Le latinski zavezniki in gerški naselniki so Rimljanom zvesti ostali. Hanibal je pridobil tudi Sirakuzance, katerim je takrat lehkomišelni kralj Hijeronim gospodoval. Zavezal se je dalje s Filipom III., macedonskim kraljem. Pri toliki nevarnosti Rimljanje vendar ne izgubé poguma. Senat sprejme Varona, ki so je božé rešil, in se mu za-

hyali, da ni obupal nad prihodnostjo domovine. Vsi prepiri med plemiči in ljudsvom prenehajo, zedinjena stanova se med seboj le poganjata, kateri da bi več koristil domovini.

Rimljani so nabrali nove vojske in jim pogumne vojvode na čelo postavili. Nedoločnemu Filipu macedonskemu so brez težave branili, da ni Hanibalu izdatno pomagal. Tega samega je izverstni M. Klavdij Marcel, imenovan «rimski meč», zmagal pri Noli in Beneventu (215). Potem je šel Marcel na Sicilijo; naglo je podjarmil otok in obsedel trdne Sirakuze, ktere je slavni Arhimed se svojimi iznajdbami dve leti uspešno branil. L. 212 so se jib Rimljanje polastili in jih oplenili.

Arhimed (287—212) je bil kraljevega rodu sirakuzanskega. Učil se je v Aleksandriji in postal velik matematik in najslavniši mehanik starega veka. Sirakuze je branil z umetnimi mašinami in rimsko ladijevje, ki je sirakuzansko luko zapelo, od daleč zažgal s zažigalnim zerkalom. Lehkomiselni Sirakuzanje so se preveč zanašali na Arhimeda in zanemarjali celo potrebne straže. Tako je Marcel vzel mesto. Prepovedal je sicer Arhimedu kaj žalega storiti; pa surovi vojaki pridoro v sobo, kjer je učenjak na s peskom potrošenih tleh ravno risal razne podobe. Prestašen zakliče kervoločnikom: „Ne razdirajte mi mojih podob!“ Ker ga niso poznali, so ga umorili.

Ker Hanibal ni nikake pomoči dobil niti iz Hispanije, niti iz Afrike, se je moral le braniti. V neprestanih bojih se je zmeraj bolj kerčilo število njegovih prvotnih vojakov; nadomestoval jih je z Italci. Pa vse mu ni nič pomagalo. Rimljanje so nadaljevali zmeraj mnogobrojніше vojske in skušali sovražniku vzeti mesto za mestom, pokrajino za pokrajino. Nenadomestljiva je bila izguba mogočnega mesta kapuanskega, ki je bilo Hanibalu posebno udano. Da bi je rešil, je šel celo nad Rim (Hannibal ante portas), vendar se ni upal naskočiti trdnega mesta (211). Pa obsedovalci krog Kapue se ne ganejo in kmalu potem mesto vzamejo. Dve leti poslej je Kv. Fabij Maksim, imenovan «rimski ščit», vzel Tarent, za Hanibala najvažnije mesto v južni Italiji (209).

Tudi v Hispaniji so se Rimljani dolgo časa nesrečno vojskovali. Ko so pa 24. letnega P. Kornelija Scipijona poslali v Hispanijo, so v malo letih izgubili Kartaginci vso deželo. Postala je rimska provincija (205). Kljub scipijonovim zmagam je L. 208 šel Hazdrubal, Hanibala vredni brat, prek Pirenej in Alp v Italijo. Rimu bi bila pretiila prevelika nevarnost, ko bi se bila brabra brata zedinila. S Hanibalom se vojskuje je konzul K. Klavdij Neron prestregel list, v katerem je Hazdrubal bratu poročal o svojem načrtu. Na tihem je zapustil z večino svoje vojske Hanibala in nagloma šel na pomoč svojemu tovaršu M. Liviju Salinatorju, ki je Hazdrubalu pot zastavljal. Zedinjena sta ob brežnici Metavru Hazdrubala popolnoma zmagala. Hazdrubal sam je bil ubit, njegova vojska pa uničena (207).

Za vojsko je bila zmaga ob Metavru odločilna. To je Hanibal sam priznal, ko je zagledal bratovo glavo, ki jo je surovi Neronov

njegov tabor vergel. Rekel je namreč z milim glasom: «V tej glavi vidim osodo Kartagine». Nato je zapustil Lukanijo in Apulijo, pa šel v Brutijo, kjer se je še mnoga leta branil rimski sili. Utesnjen v mali deželi je res kakor lev vse sterl, kar se mu je približalo, pa upal ni več od drugod dobiti izdatne pomoči.

Vernivši se iz Hispanije je šel mladi pa zmagoviti P. Kornelij Scipijon za oblastnika v Sicilijo. Brez državne pomoči je v Sirakuzah nabral vojsko ter jo peljal v Afriko (204). Tu je pridobil Masiniso, numidskega kralja, in pri Utiki zmagal Kartagine (203). V veliki zadregi so Punci poslali po Hanibala. Njegov odhod iz Italije je prebudil v Rimu neizrekljivo veselje; pet dni po verstih so praznovali in se radovali. Prišedši v Afriko je izkušeni Hanibal mislil z lepo pomiriti mladega Scipijona. Ponudil mu je vsa zunanja posestva; sredozemsko morje naj bi v prihodnje ločilo rimsko pa kartaginsko oblast. Zastonj! Orožje mora določiti. V kervavi bitki pri Zami (202) je Hanibal vse storil, kar prebisani vojskovod storiti mora; pa zmagala ga je prevelika rimska moč. Ko je Hanibal videl, da so usahnili vsi pomočki, je svetoval, naj se mir sklene. Zmagani Kartaginci so izročili vse vojne ladije razen 10 trojeveslenic, v 50 letih so morali plačati 10000 talentov vojne odškodnine in obljubiti, da se brez privoljenja Rimljanov nikdar več vojskovali ne bodo. Numidijo so Rimljani vzeli Sifaku, kartaginskemu zavezniku, in jo dali Masinisu, svojemu zvestemu prijatelju. Scipijon je dobil ime afrikanski (Africanus major, 201).

Perva macedonska vojska (290—197).

Premedeni Filip III., macedonski kralj, se je bil sicer zavezal s Hanibalom, vendar tega ni izdatno podpiral in tudi Rimljanov ne posebno nadlegoval. Veliko svojo moč je razdrobil in rabil v bojih z gerškimi razrodi, rimskimi zavezniki. Leta 205 se je popolnoma pomiril z Rimljani. Ko so ti končali drugo punsko vojsko, so se obrnili proti vzhodu, kjer je Filip ravno skušal polastiti se Cikladov in nekterih malo-azijskih mest, raztresenih kosov egiptovskega kraljestva. Najprej so poslali poslanca, ki so ga od njegove namere odvrčali. Ker se ni udal, so začeli vojsko. Filip je sperva premagoval in celó Epir napadel. Ko pa je konzul T. Kvinkcij Flaminin prevzel vodstvo, se je sreča obrnila. Ta je pri Kinosskefalah (Pasjih glavicah) popolnoma uničil macedonsko vojsko. Pri sklepanji miru je moral Filip odstopiti vsa posestva zunaj Macedonije, plačati veliko odškodnino za vojne stroške pa obljubiti, da ne bo nikdar več napadel države, ki bi bila z Rimljani v zavezi (297).

Konzul Flaminin je šel potem v Gracijo in pri slovesnih istemskih igrah slovesno oklical svobodo vseh gerških držav (196).

Sirska vojska (192—189).

Antijoh III., sirski kralj iz selevkovega rodu, se bi bil tudi rad kakor Filip macedonski polastil nekoliko egiptovskega kraljestva. Na vojsko ga je nagovarjal tudi Hanibal, ki je bil na njegov dvor pribežal, pa ga svaril pred omahljivimi Gerki, zlasti pred Etolci, ki so kralja prosili pomoči zoper Rimljane. Kralj pride z vojsko v Grečijo in res vidi, da so ga Gerki prevarili. Uterdi se toraj v Termopilah. Kar pride M. Porcij Katon iz Tesalije in pobije sirsko vojsko. Kralj sam z rešenimi ostanki komaj ubeži v Azijo. Potem Rimljani uničijo sirsko ladijevje in napadejo kralja v mali-Aziji. Lucij Scipijon, katerega je njegov slaven brat Publij kot legat (glavar vojnega načelnštva) spremljeval, ga je pri Magneziji do dobrega zmagal (190). Ubitih je bajč bilo 30000 Sircev in pa le 300 Rimcev. Na to se je Antijoh pomiril z Rimljani; plačal jim je 15000 talentov vojne odškodnine, izročil vse ladije razen deselerih in odstopil vso malo-Azijo takraj Tavra. Rimljani so dobljeno pokrajino razdelili med pergamskega kralja Evmena in Rodjane, svoje zaveznike.

Po punski vojski je Hanibal kaj skerbljivo upravljal kartaginsko državo. Ker je vidno se krepčala, so se je Rimljani jeli zopet bati, zlasti pa so čertili Hanibala. Tako zelo so v Kartagini šuntali njemu nasprotno stranko, da mu je celo stregla po življenji. Ko je moral Hanibal iz domovine bežati, je prišel na sirski dvor. Priserčno spréjet, je kralja nagovarjal na vojsko zoper Rimljanje. V svojo največo nesrečo ni poslušal Antijoh premodrili svetov izvedenega vojskovoda. Po bitki pri Magneziji Hanibal ni bil več brez skerki zaradi življenja; bežal je k Pruziju, bitinskemu kralju. Pa Rimljanje ga tudi tam ne pusté v miru. K Pruziju namreč pošljejo vojvoda Flaminina, ki zahteva, da naj mu kralj izroči svojega gosta. Hanibal sprevidi pretečo nevarnost in se zavda (183). — Taistega leta je umrl tudi njegov največi nasprotnik Publij Scipijon na svojem posestvu v Kampaniji, kamor se je bil iz nevhvaležne domovine preselil.

Druga macedonska vojska (171—168).

V sirski vojski je macedonski Filip izdatno pomagal Rimljanom; vendar mu ti niso izkazali najmanjše hvale. Rarserjen se je mnoga leta pripravljval za novo vojsko zoper Rimljane. Umeril je celo Demetrija, starejšega sina, ker ga je mlajši sin Perzej čeruil, češ da vleče z Rimljani. Filip sam ni učakal vojske. Umeril je l. 179 in Perzej je nastopil kraljestvo. On se je zavezal z Epirci in Ilirci ter začel vojsko. Rimljani sperva nesrečni so poveljstvo izročili izverstnemu L. Emiliju Pavlu, ki je z edino bitko pri Pidni vojsko končal (168). Perzej je bežal v Samotracijo; vjetega so pripeljali v Italijo, kjer je čerez dve leti v Albi umrl. Podjarmljeno Macedonijo so Rimljani razdelili v štiri samostalne državnice, ki med seboj niso bile v nikakoršni dotiki in zavezi in so Rimljanom nalog plačevale. Enako se je godilo Iliriji, ki je bila v tri državnice razdeljena. Naj hujše pa so strahovali Epirce; razderli se jim 70

mest in v sužnost prodali več nego 150.000 prebivalcev. Razdražena stranke v Greciji so s tem nekoliko pomirili, da so 1000 veljavnih Gerkov odpeljali v Italijo. Med njimi je bil tudi slavni zgodopisec Polibij (168).

Tretja macedonska vojska in podjarmljenje Grecije (148—146).

Dvajset let so potlačeni Macedonci mirovali; nezadovoljnost z državnimi jim vsiljenimi razmerami se je množila od leta do leta. Kar v deželo pridere suknar Andrisk, ki se je za perzejevega sina izdal in se nadel ime Filip. Macedonci so mu verjeli in ga za kralja priznali. Rimljani so poslali pretorja Kv. Cecilija Metela, ki je Psevdo-Filipa v dveh bitvah požugal. Cela Macedonija (s Tesalijo in Epirom) je potem postala rimska provincija (148).

Ko se je 300 od onih 1000 Gerkov, v Italijo preseljenih, čez 17 let domu vernilo, so šuntali rojake zoper Rimljane. Na čelo vstajnikov so se postavili najhujši sovražniki Rimljanov. Nad nje je šel Metel, ki je ravno bil Macedonijo podjarmil. Ko je pri Skarfeji zmagal vojsko ahejske zaveze, je poveljništvo izročil konzulu Mumi-ju. Ta je užugal Gerke pred Korintom ter siloma vzel mesto in je razdjal (146). Možke je pomoril, ženske in otroke pa prodal v sužnost; mnogo umetnih izdelkov je takrat prišlo v Italijo. Grecija je bila popolnoma podveržena. Rimljanje so jo uverstili me svoje provincije ter jo imenovali Ahajo; vendar so iz spoštljivosti do gerške omike in slave njej milejše gospodovali nego drugim pokrajinam. Nekteri kraji, kakor Sparta, Atene, amfiktijonske državnice so celó ohranili staro samostalnost.

Tretja punska vojska (149—146).

Potlačena Kartagina se je naglo opomogla. Njeno blagostanje je zbudilo zavidnost Rimljanov; zlasti stranka, ki jo je Katon starejši vodil, je neprestano zahtevala uničenje cvetečega kupčijskega mesta. Katon je vsak govor v starešinstvu končal z besedami: »Sicer pa mislim, da je Kartagino treba podreti«. Masinisa, numidijski kralj in rimski zaveznik in prijatelj, je pogostoma napadal sosedne Kartagine. Ker se ti sami niso smeli braniti, so ga tožili v Rimu. Pa rimski poslanci so prepire krivično razsojevali ali vsaj kralja zavračali niso. Ko je spodbujeni kralj zopet napadel Kartagine, so se ti sami ustavili. Prekanjeni Rimljanje so jih precej obdolžili, da so prelomili sklenjeni mir. Kartaginjanje so se prestrašili in jih skusili potolažiti. Dali so jim 300 zastavljencev in izročili vse orožje in vse ladije in druge vojne zaklade. Vse nič ni pomagalo! Konzula sta potem zahtevala, Kartaginjanje naj poderó mesto ter se naselijo na drugem kraju, vsaj dve milj od morja. Neusmiljeno zahtevanje jih je silno razkačilo in sklenili so v obupnem boji se braniti rimske

sile. Zavarovali so mestna vrata in noč in dan se pripravljali za strašni boj. Strešja so podirali, ker jim je primanjkovalo drugega lesa za ladije in razne mašine. Ženske so dale ves kovani lišp, da so iz njega orožje narejali, in odstrigle so si lase za tetive. Tako so bili Rimljanje prisiljeni mesto z vso silo oblegovati. Dve leti se jim je uspešno branilo. V veliki zadregi so za konzula izvolili mladega P. Kornelija Scipijona Emilijana, sina perzejevega zmagalca, ki ga je bil Scipijon, zamski zmagalec, posinil. Mladi vojvoda pride v Afriko in uredi obsedno vojsko. Njegova previdnost zmaga Kartagince. Rimske čete prederó v mesto in strašno klanje se začne po ulicah, terghih in hišah. Ostale prebivalce so nekaj v sužnost prodali, nekaj zaperli v državne ječe. Mesto je bilo popolnoma razrušeno; v znamenje večnega uničenja je Scipijon peljal oralo čez razvaline. Dežela kartaginska je postala rimska provincija (provincia africa). Mladi zmagalec je dobil pridevek «afrikanski (mlajši)».

Ko je Kartagina propadla, ob sredozemskem morji ni bilo moči, ki bi se bila z rimsko meritimogla. Odperta jim je stala pot do vesoljne oblasti.

Luzitanska in numantinska vojska (152—133).

V drugi punski vojski so si Rimljanje prisvojili vso kartaginsko Hispanijo; iz nje in iz kosov med Pireneji in Ebrrom so naredili dve provinciji, po Ebru imenovani takrajna (citerior) in onkrajna (ulterior) Hispanija. Stanovalci so le prisiljeni nosili tuji jarem; nezadovoljni so bili z Rimljani, ker ti jih niso za svoje vojske najemali in dobro plačevali kot nekdanji Kartaginjani. Ker so tudi samostalni razrodi osrednje in zahodne Hispanije pogostoma napadali rimsko pokrajino, so se Rimljani morali skoraj neprestano z njimi vojskovati. Posebno kervavi so bili boji z Luzitanci, ki so po sedanjem Portugalu prebivali. Vodiljih je Virijat. Poprej pastir se je kot izveden, previden in hraber vojvoda skoraj 10 let bojeval z Rimci (149—140). Užugoval je velike rimske vojske v hudih bitvah ali jih pa obstopal, da so se morale udati. Zmagan nikdar ni bil. Nazadnje so Rimljani podkupili njegove sobojnike, ki so ga spečega umorili. Kmalu po njegovi smerti so bili Luzitanci podjarmljeni. Virijatove zmage so napravile Celto-iberce, stanevalce srednje in severne Hispanije, da so odpadli (144). Združeni z Luzitanci so se hrabro bojevali; po virijatovi smerti so pa bili v malo letih podverženi. Le uterjena Numancija, ki je komaj 8000 vojakov imela, se je 10 let branila rimske sile. Numantinci so večkrat zmagali rimske vojske in prisilili konzule mir skleniti. Pa rimsko starešinstvo je vsak mir zlobno prelomilo. Upehani Rimljanje so nazadnje vojsko izročili P. Scipijonu, ki je bil Kartagina razderl. Ta je preuredil 60000 mož močno vojsko

ter je deržal v strahu in redu; na to je mesto oklenil z nasipom in okopom in je izstradal; Numantinci so se nazadnje hranili celó s človeškim mesom. Pomorili so žene in otroke, potem pa sami sebe; le 50 napol živih kostnjakov je zmagalec v slovesnem vходу pripeljal v Rim. Po razrušenem mestu so ga imenovali numantinskega.

Notranje rimske razmere.

Po postavni poli je sicer izginil stari razloček med plemstvom in prostim ljudstvom, pa le prenaglo je nastal nov plemeniški stan. Ta je obsegal vse rodovine, katerih udje so v viših deržavnih uradih služili. Te više službe so imenovali kurulske, ker so dotični uradniki namreč: konzuli, pretorji in edili, službo opravljaje, sedeli na kurulskih, s slonovo kostjo vloženih stolih (sella curulis). To uradno plemstvo (velikaši, nobiles, optimates) se je izključljivo polastilo deržavnih služeb in zavidalo vsakemu novincu, ki se je iz nizkega stanu povzdignil do kurulske časti (homo novus). Ti uradniki so v svojih službah posebno bogateli; kajti le oni so upravljali razne provincije, je zatirali in zase nabirali bogate zaklade. S temi so kupovali prevelika posestva (latifundium), ktera so jim robovi obdelovali. Za to niso mogli mali kmetovalci žita, olja vina takó ceno prodajati kot ti uradni velikaši ali deržava, ki ga je iz raznih pokrajin skoraj zastonj dobivala. Obožali so in bogatemu plemstvu poprodali polje in hišo ter se preselili v Rim, kjer so uživali deržavlanske pravice. Res da so rimski bogataši v obilnosti in gizdosti živeli, pa mnogobrojni ubogi množici so dajali le malo zaslužka, ker so med svojimi sužniki imeli na ostajanje raznoverstnih rokodelcev. Tako se je po glavnem mestu neprestano nabirala neštevilna druhal (čern, faex), ki ni vedela, od česa bo jutro živela. Nadlegovala je posebno deržavo, ki jej je morala iz občnih zakladnic hrano (žito) dajati. In vendar je to prosto ljudstvo v občnih zborih določevalo najvažnije deržavne zadeve. Za to so se mu prilizovali povzdignjenci in vsi možje, ki so po važnih službah ali po deržavnem vodstvu hlepeli; podkupovali so je z raznimi sredstvi, je gostili, žito med nje delili u je kratkočasili s krasnimi igrami (panes et circenses).

Grahovski nemiri (133—121).

Tiber Sempronij Grah, sicer iz ljudske, pa jako veljavne rodovine, je kaj častno opravljal razne deržavne službe. Bil je tudi cenzor in zagovarjal P. Kornelija Scipijona afrikanskega staršega, ko so ga njegovi zavidni nasprotniki obkrižili podkupljenja in krivične prideržbe sirskega plena. Oženjen je bil z blagoselčno Kornelijo, hčerjo staršega Scipijona afrikanskega, in imel sina Tiberija in Kaja. Po prežgodnji smerti moževi je mati skerbljivo odgojevala mladeniča. Vojne slave svojega žlahtnika (mlajšega Scipijona) ne moreta preseči, pa odperta je vama nič manj častna pot, z modrimi postavami pospeševati blagor svoje domovine.

Tako jima je pri nekej priliki govorila velikodušna mati. Tiberij, starši izmed bratov, je bil kaj mirne kervi in priprostega pa priljudnega ponašanja. Razne službe opravlja je bistrumini mož opazil globoki prepad, kteremu se je velikanska država približevala. Pretila jej je pogubljiva vojska med malo peščico milijonarjev in pa milijoni revežev.

Da bi strašni državni prekuciji v okom prišel, je Tiberij, l. 134 izvoljen za ljudskega tribuna, nasvetoval postavo o razdelitvi državnega zemljišča. Prenaredil je nekoliko še zmeraj veljavno pa pozabljeno postavo Licinija in Sekstija, da namreč nikdo ne sme imeti več kot 500 oralov državnega zemljišča; le če ima nedorasle sinove, še enkrat toliko. Ostalo državno zemljo naj bi trije izvoljeni možje (triumviri agris dividendis) razdelili med revne državljanke kot neprodajljivo lastnino. Sebični in ozkoserčni veliki posestniki so se hudo ustavljali nasvetovanemu predlogu. Pridobili so M. Oktavija, enega izmed ljudskih tribunov, da je ljudskemu zboru prepovedal o predlogu glasovati. Ker M. Oktavij od svoje prepovedi ni hotel odstopiti, so ga okrajne občine po neopravičenem nasvetu tiberijevem odstavile od njegove časti in potem sprejele nasvetovano postavo. — Ravno takrat je umrl Atal III., kralj pergamski, ki je svoje premoženje in kraljestvo volil Rimljanom. Za to je Tiberij nasvetoval, naj se atalovi zakladi razdelé med nove posestnike za oskerbljenje malih kmetij. Da bi ta nasvet zastopal in pazil na izpeljavo sprejete postave, se je l. 133 zopet pogajal za tribunstvo. K nesreči se je volitev versila ob takem času, da se je ljudje iz kmetov zaradi premnogege dela udeleževali niso. Razserjeni plemenitniki so v volilnem zboru napravili velik hrup in zagnali sum, da Tiberij hlepi po kraljevi oblasti. Scipijon Nazika se je postavil na čelo razsajalcev, ki so derli v okrajno občinski zbor in ubili Tiberija Graha in 300 njegovih pridruženecv.

Zob Silna smert bratova nikakor ni zadrževala Kaja Graha, da ne bi bil predložil enakih postav. Ko je bil l. 123 za ljudskega tribuna izvoljen, je ponovil svojega brata postavo o razdeljenji državnega zemljišča. Nasvetoval je napraviti velike državne žitnice in zidati draga občinska poslopja in ceste. Tako je prosto ljudstvo imelo dosti zaslužka. Predložil je dalje, naj se revnim državljanom iz državnih žitnic daje žito za tretjino teržne cene. S tem se je posebno prikupil prostemu ljudstvu glavnega mesta. Sprejet je bil tudi nasvet, da naj se 6000 revnih Rimljanov ali Italcev preseli na mesto razrušene Kartagine in mednje razdeli ondota rodovina zemlja. Da bi naspotno velikaško stranko oslabil, ljudsko pa okrepil, je starešinstvu odtegnil sodnjo oblast črez hudodelstva zoper državo in jo izročil bogatim vitezom, ki so se s kupčijo pečali in državni col v zakup jemali. Za to ga je starešinstvo silno čertilo. Pridobilo je L. Druza, enega izmed ljudskih tribunov, kterega ljudomili predlogi so množici obetali še več koristi nego kajevi. Takó je ta nasvetoval 12 naselbin po 3000 mož; kratkovidno množico je to tem bolj sle-

pilo, ker jej je obetal naseliti jo po Italiji ne pa v odležni Afriki, če prav v Italiji ni bilo nikjer dobiti 36000 kosov državne zemlje. Ko je Kaj Grah nasvetoval rimsko državljanstvo podeliti latinskim zavaznikom, ga je omahljiva množica celó zapustila; kajti sebična in zavidna, kakor je bila, ni hotela svojih pravic deliti sè sorodnim plemenom. Za to ga tretje lelo (121) ni izvolila za ljudskega tribuna, če se je prav za to čast zeló poganjal. Ko so velikaši nasvetovali, da bi se sklop o naselbi ni na kartaginski zemlji ne izveršil, se je vnel velik prepir, v katerem so enega liktorja (konzulovega beriča) ubili. Drugi dan so se velikaši s svojimi sužniki zbrali na Kapitolu, Kaj Grah s pridruženci pa na Aventinu. Kervav boj se začne. Kaj beži črez «leseni most» na desno stran Tibere, kjer ga v gaji boginje Furine poleg umorjenega sužnika mertvega najdejo. Ubitih je bilo okoli 3000 kajevih slednikov; njihova trupla so pometali v Tiberó. — Tako se je plemstvo dejansko zopet polastilo najviše državne oblasti.

Jugurtinska vojska (112—106).

Po punskih vojskah so se Rimljanje skoraj popolnoma spremenili. Poprej hrabri in uterjeni zmagalci sveta ob sredozemskem morji so zmlahaveli in se pomehkužili. Od vseh strani se je bogastvo stekalo v glavno mesto ter služilo prevelikemu lišpu in razuzdanemu življenju gospodovalcev sveta. Časi priprostega Cincinata in poštenega Fabricija so bili že davno zginili in nastopila je doba nenasiitljive lakomnosti in umazane podkupljivosti; kajti spačeni Rimljanje so hlepeli le po sredstvih, s katerimi bi ustrezali svojim gerdim razvadam.

Jugurtinska vojska očitno kaže, kako zeló se je hrabrost in poštenost Rimljanov popačila. Po Masinisu je podedoval njegov sin Micipsa numidsko kraljestvo. Taja je razdelil v tri kosove in jih volil sinoma Adherbalu in Hijempsalu pa Jugurti svojemu žlahtniku in posinjencu. Vladohlepni Jugurta je umoril Hijempsala, polastil se njegovega deleža in spodil Adherbala. Ta je prosil Rimljane pomoči. Ko so rimski poslanci prišli, jih je Jugurta podkupil, da so nastali prepir njemu na korist razsodili. Znova so namreč razdelili Numidijo in Adherbalu dali slabšo polovico. Pa še nezadovoljni Jugurta je nenadoma napadel Adherbala, pred Cirtó ga je zmagal in v mestu oblegoval. Ko je siloma vzel mesto, je umoril Adherbala in mnogo Rimljanov, ki so v Cirti bivali (112). To je rimsko ljudstvo silno razdražilo; da bi je potolažilo, je starešinstvo poslalo konzula Kalpurnija Bestijo z mnogobrojno vojsko strahovat prederznega numidskega kralja. Pa Jugurta podkupi konzula in druge poveljnike, da ž njim silno sramoten mir sklenejo. Tribun Memij je ljudstvu pojasnil nesramno podkupljenje. Ko je bil Jugurta v Rim pozvan, da bi se opravičil, je s seboj pripeljal bogata darila in podkupil mnogo starešin. V Rimu je dal celó umoriti sorodnika, ki mu je numidsko kraljestvo spodbijal. Tega prederznega hudodelstva se podkupljeno starešinstvo vendar ni upalo pred ljudstvom zagovarjati, in Jugurta je moral mesto zapustiti. Takrat je

izrekel pomenljive besede: «O kupljivo mesto, ki boš konec vzelo, ko hitro se bo našel kupec!»

Ko so Rimljanje vojsko začeli, je Jugurta zopet podkupil poveljnike, da niso nič storili in enkrat se celó zmagati dali. Na to je vodstvo prevzel nepodkuljivi Kv. Cecilij Metel. Zmagal je Jugurto ter ga prisilil bežati k njegovemu tastu Bohu, kralju mavrotanskemu. Ob novem letu je povelje izročil K. Mariju, svojemu podpoveljniku, ktereга je ljudstvo zaradi njegovega nizkega rodu posebno ljubilo in ga za konzula izvolilo (107). Junaški pa izvedeni novi vojvoda se je srečno bojeval z Jugurto in Bohom. Nazadnje je k Bohu poslal svojega kvestorja L. Kornelija Sulo, ki se je z njim pogodil, da mu izroči Jugurto (106). Marij je imel v Rim slovesni vhod; poveljeval ga je vključeni Jugurta, ki so ga pahnili v državno ječo, kjer je lakote umrl.

Vojska s Cimbrí in Tevtoni (113—101).

Cimbrí in Tevtoni, razrodi germanskega plemena, so bili velikanske pa močne postave, dolgih rudečkastih las in sivovišnjevih oči. Pokrivali so se s kožami in železnimi oklepi in nosili prevelike ščite, dolge meče pa težke buzdohane. Leta 113 so Cimbrí priderli v deželo Tavriskov (Koroško in Kranjsko), ki so bili malo poprej z Rimljani prijateljstvo sklenili. Ravno takrat je tam stala rimska vojska s konzulom K. Papirjem Karbonom. Ta jih je hotel v zasedo zapeljati in uničiti. Cimbrí še o pravem času zapazijo nevarnost in pri Noreji popolnoma pobijejo rimsko vojsko (113). Vendar niso šli dalje v Italijo, ampak obrnili so se proti zahodu in prekorakali Helvecijo (Švajco), kjer se jim je pridružilo mnogo Galcev. V Galijo prišedši so potolkli vse vojske, ki se je Rimljani nasproti postavili. V bitki pri Aravziji (Orange) so baje pobili 30000 rimskih vojakov in brez števila vojnih blapcev (105). Pa tudi takrat zmagalci niso derli v odprto Italijo, ampak šli so čez Pireneje v Hispanijo ter oplenili in pokončali odotne severne pokrajine. Vrnivši se v Galijo so se ob Senizedinili s Tevtoni in se obrnili proti jugu. Sklenili so Italijo napasti. Prišedši pred zahodne Alpe so se razdelili. Tevtoni so se namenili prek zahodnih Alp iti v Italijo, Cimbrí pa prek srednjih Alp od severja jo napasti. Rimljanje so trepetali pred strašnim sovražnikom. Poveljništvo so izročili izkušnemu Mariju ter ga v veliki sili, ne oziraje se na postave, ki so to prepovedale, pet let zaporedoma za konzula volili (104-100). Marij je najprej uredil plaho vojsko, jo oserčil pa privadil germanskega pogleda in bojevanja. Tevtonom nasproti se je postavil v terdnem taboru, ki so ga sovražniki brez uspeha naskakovali. Potem jih popade pri Sekstijevih-toplicah (Aquae sextiae, Aix) ter jih popolnoma požuga (102). Ubitih je bilo nad 100000, Tevtobad, njih kralj pa vjet (furor teutonicus).

Med tem so Cimbri prišli prek bremskega prelaza v adižko dolino pa derli za konzulom Kv. Lutacijem Katulom, ki se je umaknil na desni breg Pada. Brez ovire so šli ob levem padskem bregu do Vercel. Tu na ravbinskem polji sta jih poprijela Marij in Katul, ki sta bila svoji vojski zedinila, in jih popolnoma uničila (101). Zmagovitega Marija so slavili in primerjali Romulu in Kamilu ter ga imenovali tretjega utemeljitelja Rima.

Vojska z italjskimi zavezniki (91—88).

Tako je Marij postal še večji ljubljencec prostega ljudstva, iz katerega je on prvi za vojsko s Cimbri in Tevtoni vojake nabiral. Za konzula izvoljen se je zavezal z L. Apulejem Saturninom in K. Servilijem Glavcijo, voditeljema ljudske stranke. Da bi pomagala revnemu ljudstvu, sta ta dva nasvetovala mednje razdeliti nekoliko državnega zemljišča in mu dajati žito iz državnih žitnic. Starešinstvo se je ustavilo njunima predlogoma pa prisililo konzula Marija, da je svoje prijatelje s silo napadel in uničil (100). Tako je od sebe odbil lastno stranko, plemeniške pa vendar ni pridobil.

Velikaši so zopet vso moč v roke dobili. Kar se jim ustavi K. Livij Druz, sin nekdanjega nasprotnika grahovich predlogov. Za tribuna izvoljen je l. 91 med drugim nasvetoval, naj se rimsko državljanstvo podeli vsem italjskim zaveznikom, ki so dosedaj nosili vsa državna bremena, pa nikakoršnih pravic ne uživali. Zarad tega nasveta je razkačena plemeniška stranka zavrtno umorila blagega moža. Italjski zavezniki so potem očitno zahtevali državljansko ravnopravnost. Ko jim jo odbijejo, odpadejo in med seboj sklenejo posebno zavezo, ki se je zvala italjska republika. Za glavno mesto so določili Korfinij in izvolili dva konzula in starešinstvo, ki je štel 500 udov. Vnela se je huda vojska. Čez 3 leta so Rimljani odjenjali od svoje ostrosti ter vsem italjskim zaveznikom podelili rimsko državljanstvo. Priznana ravnopravnost so jim le s tem nekoliko skercili, da so nove državljane razverstili v 8 zadnjih okrajnih občin (vseh je bilo 35).

Notranja vojska med Marijem in Sulo (88—82).

V vojski z italjskimi zavezniki se je Sula posebno odlikoval. Ker je velikaška stranka zapovedovala, so njega izvolili za konzula in mu izročili poveljništvo v napovedani vojski zoper kralja Mitridata. Ko je Sula odšel k zbrani vojski v Kampaniji, je ljudski tribun P. Sulpicij med drugim nasvetoval, da bi se poveljništvo Suli vzelo in Mariju izročilo. Naklonil je množico, da je predlogu pri-terdila. Sula pa ni bil voljen odstopiti vodstvo, ki mu je obetalo veliko časti in mnogo dobička. Ko sta dva ljudska tribuna vojski naznanila novi sklep o vodenstvu in jo hotela za Marija v prisego vzeti, so ju našuntani vojaki kamenjali ter silili v Sulo, naj jih pelje nad Rim. Le prerad jih pelje Sula zoper svoje nasprotnike in

mesto s silo vzame (88). Mnogo meščanov nasprotne stranke je izobčenihi, med njimi tudi Marij in Sulpicij. Sulpicija so, ko je bežal, ubili, Marij pa se je otel do morja.

Viharji so njegovo ladijo zagnali na circejski nos, od koder se je peš bližat Minturnam. Pred svojimi zasledovalci je bežal v bližnje močvirje, kjer se je do pasa pogreznil. Sovražniki so ga zgrabili in peljali v Minturne, kjer so ga zaperli. Ko so ga bili k smerti obsodili, pošljejo v ječo cimberskega sužnika, da bi ga umoril. Marij ga strašno pogleda ter mu zakliče: „Kaj, ti si upaš K. Marija umoriti!“ Sužniku pade sekira iz rok in on sam naglo izbeži iz ječe. Mestna gosposka se je sramovala svojega sklepa, ker je videla, da celo sužnik rešitelja Rima bolj spoštuje nego Rimci sami. Osvobodila ga je in mu dala vsega potrebnega, da je ušel v Afriko.

Sula je odpravil sulpicijeve postave, ponovil zastarele naprave in plemstvo ukrepil. Ukazal je izvoliti Cino in Oktavija za konzula ter šel nad Mitridata. — Cina je bil marijeve stranke. Precej po sulovem odhodu je nasvetoval, odpraviti vse njegove naredbe. Po kervavem boji pa je bil prisiljen iz mesta bežati in starešinstvo ga je od konzulata odstavilo. Zedinil se je s sulovimi nasprotniki in poklical Marija iz Afrike. Šla sta z močnima vojskama nad Rim. Mesto, slabo branjeno, se je moralo udati (86). Grozovitno so razsajali zmagalci po vzetem mestu. Cina je zopet prevzel konzulstvo ter zapovedal to čast tudi Mariju podeliti. Marij je stregel le svoji maščevalnosti. Umorjeni so bili plemeniti veljaki, njihove hiše oropane in posestva jim vzeta. Pet dni je terpelo klanje in razsajanje. Marij sam je s kervoželjno derhaljo hodil po mestu in v hipu umoril vsakega, ki mu po volji ni bil. Stari vojvod je bil tako razdražen, da še po noči in spal. Da bi zadušil vest in se popolnoma omanil, se je udal nezmernemu pijančevanju. Kar ga je popadla huda vročina in strašansko se mu je jelo blesti. Takó je nagloma umrl 70-letni starček (86). Cina si jo izbral drugega tovarša in naslednja 3 leta brez vsaktere volitve naredil samega sebe za konzula. Ko se je Sula vernil iz mitridatove vojske, je šel Cina k svojim vojakom. Nena doma so se pa ti spuntali in ubili svojega lastnega načelnika (84.)

Perva mitridatova vojska (87—84).

Mitridat je gospodoval v Pontu, majhenemu kraljestvu ob severo-vzhodnem obrežji male-Azije. Malo oblast je siloma razširil v okrožji črnega in azovskega morja in prisvojil Kolhido, malo-Armenijo, Kapadocijo in Paflagonijo. Ko je napadel kraljiče, ki so bili Rimljanom prijatelji, so se mu ti ustavili. Pa Mitridat je popolnoma užugal bitinskega kralja in spodrinil Opija in M. Akvilija, rimska oblastnika in vojvoda v azijski provinciji. Posedel je rimsko pokrajino in silno sramotno in gerdo ravnal z vjetim Akvilijem. Posadil ga je namreč na osla in zasmehujoč ga vodil po malo-azijskih mestih; nazadnje mu je v usta vliil razbeljenega zlata. Ob enem je trinog ukazal

zgrabiti in pomoriti vse Rimce, ki so bivali v azijski provinciji. Deželani so radi ubogali pontovskega kralja, kajti razserjeni so bili nad rimskimi zakupniki in uradniki, ki so deželo silno zatirali. Takrat je baje umorjenih bilo 150000 Rimcev. Ko so Rimljani to zvedeli, so sklenili vojsko zoper Mitridata. Ta je poslal svojega vojvoda Arhelaja na Gerško, kjer so skoraj vsi Gerki, ki so nezadovoljni bili z rimsko oblastjo, na njegovo stran pristopili. Kar pride Sula v Grecijo in jo naglo podverže; siloma vzame terdne Atene, pa jim prizanese zarad nekdanje slave. Imel je sicer komaj 30000 mož, pa derzno je šel nad Arhelaja in ga pri Keroneji (86) popolnoma požugal. Ravno tako je zmagal v obupnem boji pri Orhomenu (85) drugo vojsko, ki je je bil Mitridat v Beotijo poslal. Potem je šel v malo-Azijo in prisilil Mitridata, da se je v Dardanu z njim pomiril (84). Pontovski kralj je Suli odstopil vse pridobitve, izročil mu bojne ladije in za vojsko plačal 3000 talentov odškodnine.

Sulovo samoveliteljstvo (84—79).

Ko je Sula uredil malo-azijske zadeve, kaznoval pglavitne morilce Rimljanov in pokrajini naložil plačati 20000 talentov, se je vrnil v Italijo. Tu se je dve leti vojskoval z nasprotno stranko rajnega Marija. Uničil jo je v kervavi bitki pred kolinskimi vrati. Na bojišči je bilo ubitih čez 40000 sovražnikov in vjetih nad 8000, ki jih je neusmiljeni Sula v «velikem igrišči» dal pomoriti (82). Nato se je začelo grozovito samosilstvo. Sula je izobčil vse Marjevece. Se-stavljaj je razupite imenike izobčenih (tabulae proseriptionis) in jih pribijal na ulične ogle. Ti imeniki so obsegali vse osebe, ktere je sklenil pogubiti. Vzel jim je premoženje in njih potomce za zmeraj izklenil iz vseh državnih služeb. Kdor bi izobčenega umoril, obljubil mu je 12000 denarov (nad 5000 gld.) Tako je bilo okoli 3000 veljavnih Rimljanov nekaj pomorjenih, nekaj pa izgnanih.

Potem so ga izvolili za diktatorja, da bi državo znova uredil. To je samovelitelj storil s kornelijejimi postavami, ki so zopet vpeljale nekdanjo plemeniško ustavo. Pomnožil je zelo skerceno starešinstvo in mu zopet izročil verhovno in določljivo oblast. Stesnil je pravice okrajno-občinskega zbora in posebno prikratil oblast ljudskih tribunov. Tudi državno upravo je dosti bolje uredil, kakor je bila poprej. Da bi to ustavo primerno zavaroval, je osvobodil 10000 močnih sužnikov, ki so se po njem Kornelijeviči zvali. Po Italiji pa je naselil 120000 vojakov ter mednje razdelil ravno toliko majhenih kmetij, ki jih je zmaganim občinam vzel. Tako si je pridobil mnogo popolnoma udanih ljudi. Misleč da je stemi naredbami plemstvo za večno uterdil, se je l. 79 prostovoljno odpovedal diktatorstvu. Šel je na svoje posestvo v Kampaniji, kjer je v 60. letu starosti baje za strašno boleznijo umorl (78).

Sertorij in Lepid (80—72).

Sertorij je bil izversten vojvoda in prebrisan državnik. Ker je vlekel z Marjevci, ga je Sula izobčil in pregnal iz njegove provincije. Pa Luzitanci, nezadovoljni s sulovimi namestniki, so nazaj poklicali poštenega moža. Naglo se je polastil vse Hispanije in se uspešno ustavljal celó Kv. Metelu, kaj izvedenemu vojvodu (79). — Po sulovi smrti se je ljudska stranka celo v Rimu oživila in zbrala pa zahtevala odstranjenje sulovih uredob. Vodil jo je konzul E. Lepid. Pa velikaši so se mu ustavili, ga zmagali in pregnali v Sardinijo, kjer je l. 77 umerl. Pri tej priliki se je posebno odlikoval Kn. Pompej. Bil je iz jako bogate rodovine in se že za Sulo v notranji vojski zlo izkazal. Zmagal in uničil je marjevo stranko v Siciliji in Afriki in si od Sule pridobil pridevek »veliki« (magnus). Ko je Lepida zmagal, so ga poslali v Hispanijo. Tako sta se dva imenitna plemenitnika (Pompej in Metel) vojskovala zoper Sertorija, pa da-si ravno bolj močna, nič opravila nista. Ko se pa je podpoveljnik Perperna zarotil zoper Sertorija in ga pri nekej gostijo zavratno umoril, se je naglo razšla njegova vojska. Pompej je lahko zmagal zvijačnega Perperno in podvergel deželo.

Vojska z borilci in sužniki (73—71).

Vsi narodje starega veka so imeli sužnike; nikjer jih pa toliko ni bilo kot po Italiji, ker so jih pozamezniki imeli na tisoče. V prvih stoletjih so Rimljanje še dosti lepo z njimi ravnali. Ko se pa je stara hrabrost in pravost izgubila, so jih neusmiljeno zatirali. Neki senator je v državljanski vojski izgubil velik del svojega premoženja, vendar je še imel 4156 sužnikov. Cenili so jih kot živino. Trojno orodje, pravi rimski pisatelj Varon, moraš imeti, če hočeš svoje posestvo dobro obdelovati: Pervo je nemo, — to je oralo in druga poljska priprava; drugo nerazumljivo vpije, — to je konj in vol; tretje pa govori. — to ja sužnik.“ Pregerdo ravnanje je razkačilo sužnike; siloma so se uperli svojim terdoserčnim gospodom. Razbili so železne verige in zgrabili za orožje. Tako so nastale kervave vojske v Siciliji (135—132; 103—100) in v mali-Aziji.

Posebno nevarna in pokončavna je bila vojska z borilci in sužniki, ki se je l. 73 začela. Borilci so bili izbrani, zlo močni sužniki, ki so se v glediščih gledalcem na veselje med seboj z mečem borili in klali. Oterpnjeno rimsko ljudstvo — od zancemarjene druhali do izobraženih senatorjev in vestalk — se je neizrečeno radovalo nad temi kervavimi igrami. Za nje so se borilci pripravljali v posebnih vadnicah. Iz velike vadnice v Kapui je ušel Spartak s 70 tovarši; sklenili so rajše v hudem boji poginiti kot rimljanski nasladnosti na ljubo med seboj se poklati. Oklical je svobodo vseh sužnikov in jih v kratkem zbral v močno vojsko nad 100000 mož. Prehobil je in oropal vso južno in deloma tudi srednjo Italijo in prvi dve leti zmagal vse rimske vojske. Še le pretor M. Licinij Kras ga je v Lukaniji zmagal (71). Mali oddelek razgnane sužniške vojske se je hotel prek severne Italije oteti v domovino; pa v Etru-

riji so naleteli na Pompeja iz Hispanije ¹gredočega, ki jih je do zadnjega uničil. Za to se je srečni človek bahal, da je on to vojsko prav s korenino zadušil.

Za naslednje leto (70) sta bila oba zmagalca izvoljena za konzula. Pompej, razžaljen od plemeniške stranke, je prestopil k ljudski in nasvetoval, naj se ljudskim tribunom zopet podeli stara oblast, starešinska pa naj se omeji. Predloga sta bila sprejeta.

Vojska z morskimi roparji (67).

Po tretji punski vojski so Rimljanje jako zanemarili bojno ladijevje in, zlasti o zadnjih vojskah v Italiji, nikakor niso skerbili za varnost na morji. Po vzhodnem predelu sredozemskega morja se je že od nekdaj nahajalo dosti morskih roparjev. Zadnja desetletja so se pa tako pomnožili, da so imeli več kot 1000 ladij in čez 400 uterjenih pribežališč, v katerih so uropane zaklade spravljali in o veliki nevarnosti se skrivali ali se branili sovražnikov. Gorata pa zelo členovita Cilicija, Licija, Karija in bližnji otoki, zlasti pa Kreta, so bile v njih oblasti. Ž njimi se je vojskoval prokonzul P. Servilij (78—76) in jim v Ciliciji razderl mnogo terdnjav. Pa to nič ni pomagalo, ker so s svojimi ladjami gospodarili skoraj po celem sredozemskem morji. Ropali niso le ladij, ampak tudi plenili skoraj po vsem obrežji sredozemskega morja. Pogostoma so prehvapili celo velika mesta ter je opleniili. Prederžeži so se upali v tirensko morje in Rimljanom jemali prevozne ladije s žitom in drugim blagom; pred Ostijo ob tiberskem ustju so celo zmagali rimsko bojno ladijevje. Na to so Rimljanje v Kreto poslali Cecilija Metela, ki je v dveh letih otok podjarmil (68—67).

Da bi še zmeraj mogočne roparje popolnoma spodrinil in uničil, je nasvetoval ljudski tribun Gabinij, naj se v okrožji sredozemskega morja Pompeju izroči neomejena verhovna oblast (lex Gabinia). Izročili so mu vse državne ladije, odperli občne blagajnice in mu dali 25 podpoveljnikov. V treh mescih je pregnal vse roparje in razdjal njih terdna pribežališča. Potlačena kupčija se je znova oživila in razvila.

Zadnja vojska z Mitridatom (74—64).

Ko je Nikomed III., kralj bitinski in svak mitridatov, umrl in Rimljanom volil svojo deželo, je Mitridat začel novo vojsko zoper Rimljane (74). Napadel je Bitinijo, užugal rimsko vojsko ter na suhem in mokrem oblegoval mesto Cicik. Rimljani so v Azijo poslali konzula L. Licinija Lukūla. Ta kaj izverstni vojvod je zmagal Mitridata ter ga izpodil iz Ponta. Kralj je bežal k svojemu zetu Tigranu, kralju armenskemu. Lukul ga je sledil pa zmagal 20-krat močnejšega Tigrana pri Tigranocerti in mesto je s silo vzel (69). Naslednje leto je prihrul do Artaksate, glavnega mesta velike Armenije, in zmagal zedinjeno vojsko svojih sovražnikov (69). Kralja bi bil uničil in vojsko popolnoma dokončal, ko bi se mu njegovi vojaki ne bili ustavili. Prestrašeni so bili od hude zmerzali, ki je po armenski planoti nastopila, in prisilili vojvoda, da se je vernil. Nerad je Lukul zapustil Armenijo in se umaknil v rimsko pokrajino. Tigran in Mitridat sta na to zopet posedla svoji kraljestvi (67).

Takrat je ljudski tribun Manilij nasvetoval, naj se zmagalnemu Pompeju za vojsko v Aziji izroči enaka oblast, kakor jo je imel v vojski z morskimi roparji (lex Manilia). Na to je šel Pompej v Azijo in spomladi leta 66 napadel Pont. Mitridata je užugal v mali Armeniji na kraji, kjer je poslej na spomin zmage sezidal mesto Nikopolj. Pobiti kralj je zopet bežal k Tigranu, ki ga pa sprejeli ni hotel. Na to je Mitridat šel prek Kolhide na severno obrežje črnega-morja. Pompej je najprej derl v Armenijo, kjer mu je kralj Tigran prisegel udanost ter svojo kraljestvo odkupil z veliko denarji. Potem se je obernal v Kavkaz in zmagal ondodna razroda, iberskega in albanskega. Mitridat se je v Pantikapeji (na krimskem polotoku) pripravljaj za novo vojsko. Ko se pa je Farnak, njegov sin, zoper njega spuntal, je ostrupil samega sebe (73). Vernivši se iz Kavkaza je Pompej Antijohu, zadnjemu kralju iz selevkove rodovine, siloma vzel Sirijo (64) in Palestini davek naložil. Poprejšnji provinciji Azijo in Cilicijo je pri tej priliki zelo razširil in ustanovil dve novi: Bitinijo s Paflagonijo in enim kosom Ponta pa Sirijo s Fenicijo, Kapadocijo, Komageno, malo-Armenijo, Palestino i. d. je prepustil kraljičem, ki so rimsko nadoblast priznali.

Katilina zarota in Ciceron (63—62).

Med tem, ko se je Pompej v Aziji vojskoval, se je ljudska stranka zopet povzdignila. Bala se je, da bi mogočni Pompej, vernivši se iz Azije, se ne opiral na zmagalno vojsko in ustanovil osebne vlade. Zato je sklenila sama se polastiti državne oblasti. Vodil jo je L. Sergij Katilina. Ta človek iz plemenitega rodu je bil poprej pri sulovi stranki in jej pomagal nasprotnike moriti. Za pretorja izvoljen, je provincijo Afriko tako zlo zatiral, da so ga tožili. Zarad tega se tudi ni mogel za konzulstvo poganjati. Ker je silo zazuzdano živel, je zapravljal bogato lastno premoženje in se zakopal v velike dolgovce. Razvajen je hlepil po novih sredstvih ter osnoval zaroto, ktere se je udeležilo okoli 400 osramotenih plemenitskih zapravljaljivcev. Hoteli so se polastiti najviše oblasti, gosposko pomoriti, dolžne listine sežgati, mesto zapaliti in posestva med se razdeliti. Opirali so se na obozane sulove vojake in dve legiji jih zbrali v Etruriji. Posebno so bili razkačeni, da je bil leta 63 mesto Kataline Ciceron za konzula izvoljen. Tega so sklenili pri volitvah za leto 62 umoriti in Katilino za konzula vsiliti. Budni Ciceron pa je zasledil njih naklepe ter jih starešinstvu razodel. Na to je Katilina pobegnil v Etrurijo, glavne zarotnike v mestu ostale, so pa zgrabili. Ker so pisma, alobrogskim poslancem vzeta, očitno pričala zoper zarotnike, je starešinstvo 4 k smerti obsodilo in nemudoma so bili na ciceronovo povelje v ječi umorjeni. Drugi konzul M. Antonij je šel nad zarotniško vojsko v Etruriji in jo pri Pistoriji uničil. Katilina sam je bil, jako hrabro se bojujoč, ubit (62).

M. Tulij Ciceron (106—43) je bil iz Arpina, rojstnega kraja slavnega Marija. Njegov precej premožni oče, viteškega stanu, ga je mladega pripeljal v Rim, da bi se bolje izobražil. Pri Scevoli se je učil državljanskega prava in splošnega državoznanstva. Poleg tega se je zelo pečal z modroslovjem in govorstvom. V 26. tem letu se je pred sodnijo že izkazal prebrisane govorstva. Pa neutrudljiva delavnost mu je zdravje oslabilila. Da bi se okrepečal, potoval je v Gracijo in Azijo. Dalj časa se je mudil v Atenah in na Rodu. Tu je obiskal Molona, najslavnjšega tadanjega učitelja govorstva, pri katerem se je nekda v Rimu vadil te prevažne umetnosti. Enkrat je Ciceron napravil izvrsten govor; občudovali in hvalili so ga Molon in njegovi učenci, in Molon mu je rekel milega glasa: „Rimljanje, tvoji rojaki, so nas oropali svobode in bogovitosti, slave lepogovorstva pa nam niso mogli vzeti; ti odpelješ še to prek morja.“ — Iz Arpina v Rim prišedši je bil prijazno spet očetov imenine rodovine skayrove; zato se je poslej skoraj neprestano držal plemeniške stranke. Razne njegove lastnosti so ga velikašem posebno prikupile. Za to so ga izvolili za kvēstorja v Siciliji (86), za edila (70), za pretorja (67) in nazadnje za konzula (63). Tako je arpinski mešan vstopil v versto rimskih velikašev (homo novus). Ker je državo rešil katilinove zarote, ga je udano mu starešinstvo poslavo z imenom „oče domovine.“ To je posebno dobro delo čistilakomnemu možu, ki je, občutljiv kakor je bil, zaradi te otebe vedno samega sebe povzdigoval, če ga drugi niso črez mero hvalili. Dosti grenkobe so mu napravile njegove slabosti, ki so nazadnje nekoliko tudi njegovo smert vzročile. Kljuba vsem tem pa je bil Ciceron prvi rimski govornik.

Pervo trivladje (60—53).

Ko se je Pompej iz Azije vernil, je zahteval, da naj starešinstvo poterdí njegove ondotne naredbe in naj preskerbi njegove vojake. Pa to mu je oboje odreklo (61). Razžaljeni Pompej zapusti velikaško stranke pa pristopi k ljudovladski. Zedini se z njenim voditeljem, bistrournim K. Julijem Cezarjem in bogatim M. Licinijem Krasom (60). Ta zaveza vojaške slave, prevelike bistrournosti in nezmerne bogatije se zove trivladje (triumvirat), ker so rečeni možje sklenili po svoji volji državo urediti in vladati. Ko je bil leta 59 Cezar za konzula izvoljen, je ljudstvu nasvetoval, naj poterdí pompejeve naredbe v Aziji in s kmetijami preskerbi doslužene njegove vojake. Plemstvo se je sicer ustavljalo, pa brez vspeha. Ko je konzul Bibul pri tej priliki za nje se potegoval in cezarjevemu nasvetu ugovarjal, so ga siloma iz zbora izgnali in tako osramotili, da se kot konzul nikjer ni več prikazal. Zbadljivo so govorili le o konzulstvu Julija in Cezarja. Da bi starešinstvo še bolj potlačil, je napeljal ljudstvo, da mu je Ilirijo in Galijo takraj Alp kot provincijo za pet let odkazalo. Da bi se več ne obernal do ljudstva, mu je starešinstvo pridalo še transalpinsko Galijo.

Samovoljnim določbam trivladnikov sta se naj bolj ustavljala M. P. Katon in Ciceron, voditelja plemeniške stranke. Oblasniki so ju naglo spodrinili. Katon je šel kot izvenredni poslanec na ciprski otok, da ga je odtergal egiptovskemu kraljestvu in za Rimljane v posest vzel. Ciceron je zaradi umorjenih pridružencev katilinovih moral na tuje; šel je v Solun, kjer pa je zelo nemožato prenašal svoje kratko prognanstvo (58).

Katon, navadno Katon utiški (Uticensis) imenovan, je bil prevnuk starega Katona cenzorja. Bil je zmeren in pošten in jako izobražen. Navdušen za stare državne naredbe se je vse svoje življenje neprenehoma in neustrašljivo potegoval za obstanek ljudovlade.

Ko se je leto njegovega konzulstva izteklo, je šel Cezar v Galijo, Pompej pa je prevzel vodstvo v Rimu. Nedoločnemu Pompeju nasproti si je plemstvo kmalu opomoglo in ga prisililo, da so Cicerona poklicali iz prognanstva domu (57). Potem je spodkopavalo postave po Cezarji vpeljane; zato se je Cezar v Luki sešel s Pompejem in Krasom (56). Ponovilo se staro zavezo ter določili Pompeja in Krasa za konzula prihodnjega leta (55); po dokončanem letu dobi Pompej Hispanijo, Kras pa Sirijo kot provincije; Cezarju so Galijo določili še za drugih 5 let, potem pa znova konzulstvo.

Cezar in njegove vojske v Galliji (58—51).

Kaj Julij Cezar je bil rojen leta 100 pr. K., 12. dne mesca Kvintila, ki se je poslej njemu na čast Julij imenoval. Bil je sicer iz zlo starega plemenitega rodu, vendar se je že v mladih letih seznanil z ljudsko stranko, ktere priznani edini voditelj je bil zadnjo polovico svojega življenja. Njegova teta Julija je bila Mariju zaročena. Slavni vojvoda je gotovo imel veliko vpliva na mehko srce mladeniča; tako je Cezar skoraj nevede podedoval namere in nade marijeve stranke. V 17. letu se je zaročil s Kornelijo, cinovo hčerjo. Diktator Sula je zahteval, naj jo zaverže; pa Cezar ni bil kakor omahljivi Pompej in je terdovratno ključoval vsegamogočnemu. Oropan svojega premoženja je bežal in se dalje časa po Sabinskem potikal. K nesreči je še tudi bolehal. Vestalke in veljavni prijatelji so zanj prosili milosti. Sula se je dal izprositi, pa rekel je: „Tako ga imejte! pa varujte se pred njim in vedite, da bo ta mladenič, ki ga tako neznatnega in neškodljivega popisujete, enkrat razderl vse naše uredbe; kajti v enem Cezarji tiči mnogo Marijev.“ Cezar da-si ravno pomiloščen ni upal samovelitlju, in šel je v Azijo, kjer se je v vojski pri Mitilenu prvič izkazal in državljanski venec dobil. Vernivši se v Rim je tožil Sulovce, da so provincije preveč zatirali (repetundarum), in jih tako silo razdražil. Odtegnil se jim je in šel k Molonu na rodkem otoku govornišva se učiti. Na potu so ga zajeli morski roparji. Njegova duševna moč je celó sirovežem v srce segala in jih tako ganila, da so vjetniku kakor oblastniku služili. Če je hotel spati, jim je zapovedal molšali in ne ropatati. Včasim jim je čital svoje govore in pesni; če jih niso dosti hvalili, jim je zabavljal in jih zval siroveže. Ko so 20 talentov odkupnine zahtevali, jim je rekel: „Kaj, za moža, kakor sem jaz, le 20 talentov odkupnine! Ne, ne, 50 jih bom dal, potem pa vas križal.“ In bil je mož beseda. Vernivši se v Rim je skusil ljudstvu se prikupiti ter se njemu na čelo postaviti. Zato je pri pogrebu marijeve udove imel prekrasni govor in Mariju je zoper očitno prepoved na Kapitolu znova postavil podobo in druge spominke iz jugurtove in cimberske vojske. Ko so se nekega jutra nena doma na Kapitolu bliščali v novem zlatem žaru, so se dosluženci veselja jokali, velikaši pa togote s zobmi škripali. Njegova prva državna služba je bila kvestura. Upravljaše onkrajno Hispanijo se je enkrat v heraklejevem tempelju pred aleksandrovo podobo obmiloval ter vskliknil: „Ti si v mojih letih že svet prisvojil, jaz pa še nič storil nisem.“ Leta 65 je opravil edilstvo in se ljudstvu prikupil s prekrasnimi igrami; borilo se je namreč 320 parov borilcev v srebrni opravi. Živel je kakor so ta čas rimski imenitniki navadno živeli; pil in pel je in drugo veselje užival. Prijatelj jo bil katilinovim zarotnikom, poznal je njih naklepe in zatožence je celó pred starešinstvom zagovarjal. Ko je bil za pretorja izvoljen (in za namestnika onkrajne Hispanije določen), ga upniki niso iz Rima pustili, dokler ni bil bogati Kras z 850 talenti (1¼ milij. gld.) porek zanj. Vernivši se iz pro-

vincije je plačal vse dolgove in ostalo mu je še dokaj denarja (60). — Bil je kaj lepe, prav moške postave in jako uterjenega života. Razuzdanost in nezmernost mu niste nikakor škodile niti na duši niti na telesu. Bil je prebrisane glave, da malo malo takih, in tako izvenrednega spomina, da je ob enem lahko bral, pisal, poslušal in 4 do 7 različnih pism narekoval. Bil je izversten govornik, občudovan pisatelj, premeden voditelj ljudske stranke, preslaven, nikdar ne zmagan vojskovođ in nepresegljiv državnik.

Ko je Cezar prevzel oblast v podeljenih mu provincijah, je sklenil transalpinsko Galijo razširiti do germanskega morja. To je krepki vojvoda tem lože dosegel, ker so bili mnogobrojni galski razrodi med seboj needini. Pri Bibrakti je zmagal Helvecije, ki so se mislili v Galiji naseliti, ter jih pognal v njih domovino (58). Nemci (Germanci) so se bili prek srednjega Rena proti zahodu razširili; Cezar je pri Vezonciji (Besançon) užugal njih kralja Arijevista ter ga z naradom vred spodil črez rečeni veletok v prvotno gozdnato domovino (58). Naslednje leto se je obrnil proti severju. Podjarmil je vse nekoliko z Germani mešane razrode, ki so se Belgi zvali in med Sekvano (Seno) in Renom (tedaj po severni Franciji, Belgiji in južni Holandiji) stanovali. Nato je podvergel razrode med Seno in Loaro, med njimi celó Venete, ki so se na morji posebno odlikovali. Zmagal je dalje vsa ljudstva po jugozahodni Galiji, med njimi tudi Akvitance med Garono in Pireneji, ter jih prisilil priznati rimsko oblast (56). V treh letih tedaj je bila podveržena vsa Galija od Pirenej do Rena in germanskega morja. — Prekorakal je Ren in Germane napadel v njih domovini, da bi jih bolj ostrašil (55). — Britanci onkraj galskega preliva (Pas de Calais) so bili galskega plemena; že od nekdaj so zlo občevali s sorodniki takraj preliva. Takrat so jih prej ko ne podpirali v vojski zoper Cezarja in prijateljsko sprejemali begune iz Galije. Da bi jih ostrašil, je rimski vojvoda ob morinskeji obali napravil mnogobrojno ladijevje in Britanijo dvakrat napadel (55—54). Med tem so se Galci zedinili in zoper Rimljane spuntali. Za kralja so izvolili Vercingetoriga iz arverenskega rodu. Ta jako spretni in velikodušni vojvod je navdušil vse Galce za nekdanjo narodno svobodo ter začel kervavo vojsko. Pa huda bitka pri Aleziji (s. Alise) je uničila njegovo vojsko (52). Iz domoljubja se je zmagani Vercingetorig samega izročil Cezarju, ki ga je v slavnem vходу v Rim peljal in sebi na sramoto umoril. Punt je bil zatert in Cezar je uredil velikansko novo provincijo.

Notranja vojska med Pompejem in Cezarjem (49—48).

Pompej ni zapustil Rima, ko se je izteklo leto njegovega konzulstva. Svojo provincijo Hispanijo je prepustil podpoveljnikoma, ki sta jo v njegovem imenu upravljala. Sam pa se je v Rimu zopet približeval plemeniški stranki. Ko je Julija, hči cezarjeva in žena pompejeva, umerla, je omerznilo prijateljstvo med mogoč-

nežema. Posebno ohlapna pa je postala njuna zaveza, ko je bil Kras v vojski s Parti pri Karah zmagani in ubiti (53). Leta 52 so Pompeja izvolili za konzula brez tovarša. Nikakor ne omejen gledé oblasti, je gospodoval Italiji in Rimu in starešinstvo popolnoma za se pridobil. Ko je hotel, da se mora Cezar za konzulstvo, katero mu je bilo v shodu pri Luki določeno, v Rimu osebno poganjati, pa prej razpustiti svojo vojsko, je bil Cezar k temu pripravljen, če bi tudi Pompej to storil. Razpor je bil zmeraj hujši in Pompej se je na suhem in na morji neprestano za vojsko pripravljaj. Ko je starešinstvo Cezarja kot sovražnika domovine oklicalo, če bi do 1. sušca ne razpustil vojske, je izrekel sloveče besede: «Kočka je padla» (alea est jacta), pa šel prek Rubikona, ki je njegovo provincijo ločil od državljanske Italije (49).

«Kamorkoli z ного v tla udarim, bodo iz njih legije vstajale». Tako je poprej govoril oholi Pompej; sedaj pa je bežal s svojo stranko v Brunduzij, od koder so je prek jadranskega morja prepeljal v Dirahij. Cezar mu ni mogel polti zgraditi, ker ni imel dosti ladij; zato je šel brez overe v Rim, ki ga je po svojem uredil. Nato se je obrnil v Hispanijo, da bi tako tam najprej zmagal sovražnikovo vojsko brez vojvoda, potem pa sovražnega vojvoda brez vojske. Brez prelivanja kervi se mu je moral s 5 legijami udati pompejev podpoveljnik Afranij, dosti boljši plesalec kot vojvod. Enako je zmagal drugi 2 legiji pod voditeljstvom Varona, najboljši učenega Rimljana taistega časa. Vernivši se v Italijo je podjarmil Masilijo, njegov podpoveljnik Kurijon pa Sicilijo in Sardinijo.

Prišedši v Rim je bil za leto 48 za konzula izvoljen. V malo ladijah je zdaj derzno šel prek jonskega morja v Ilirijo. Pri Dirahiji se je v taboru zaterdil in skušal Pompeju dovoz ustaviti. Pa spodletelo mu je; celó sam je prišel v največje stiske. Njegovi vojaki so se živili s zelišči in koreninicami pa s kruhom, kleremu je bilo hrastovo lubje primešano. Ali se s zvermi bojujem?» je baje rekel Pompej, ko je videl njihov pusti kruh. Napadel ga je in Cezar se mu je moral v tabor umakniti. Na to je Cezar zapustil Dirahij in šel v Tesalijo, kamor je Pompej naglo sledil. Pri Farzalu sta prva vojvoda svojega časa bila določljivo bitvo. Cezar je imel 25000 pešcev, Pompej pa 45000; tudi izverstnih konjnikov je Pompej veliko več imel. Zmagal je Cezar, katerega 10. legija je posebno izpolnovala njegove besede: «Vojščiaki, sekajte jih po licu (faciem feri, miles)! 15000 sovražnikov je bojišče pokrivalo in vjetih je bilo 24000; Cezar je baje izgubil le 300 mož (48).

Pompej je bežal v Lezb, od tod prek eiperskega otoka v Egipt. Upal je, da mu bo pomagal 13-letni kralj Ptolomej Dijoniz, katerega očeta je bil na prestol posadil. Pa nehvaležni kralj ga je dal zavratno umoriti. Cezar je sledil svojega nasprotnika v Egipt; obžaloval je smert komaj 58 let starega Pompeja velikega, kaznoval njegove morilce in poleg kralja Dijoniza na prestol posadil

njegovo sestro Kleopatru, ki se mu je posebno prikupila. Ker je deželi naložil velik davek, se je spuntala. Tako se je začela **vojska v Aleksandriji** (48—47). Cezar so je utrdil v aleksandrijskem gradu in v ondotnem pristanu zažgal egiptovske ladije. Pri tej priliki je zgorela znamenita knjižnica, ki jo je bil Ptolomej II. (Filadelf) ustanovil. Egipčanje so Cezarja hudo pritiskali in na suhem in na morji popolnoma zagradi. Kar je prišel Mitridat, pergamski kraljič, in ga rešil. Vstajniki so bili zmagani, Egipt podjarmljen. Ker je Ptolomej Dijoniz na begu v Nilu utonil, je črez deželo kraljevala Kleopatra s svojim mlajšim bratom, ki je bil še v otročjih letih.

Gredé v Rim je končal vojsko s Farnakom, sinom mitridatovim. Ta častilakomni kralj ni bil zadovoljen z majhenim bosporskim kraljestvom in se je siloma polastil vseh dežel, katerim je njegov oče nekda gospodoval. Cezar ga je v 5 dneh popolnoma užugal in v Rim starešinstvu poročil kratke besede: «Prišel sem, videl sem in sem zmagal» (Veni, vidi, vici).

Cezarjeva zadnja vojska zoper Pompejeve (47—45).

a) **Vojska v Afriki** (47—46). Ko se je Cezar vernil v Rim, je velikodušno prizanesel in odpustil svojim sovražnikom pa bogato obdaril svoje prijatelje. Pa kmalu je moral znova iti v vojsko. Najhrabriši in najdoločniši Pompejevi so se zbirali v afriški provinciji; z njimi se je združil Juba, mogočni kralj Numidije. Ko je Cezar ukazal legijam, ki so ravno v Kampaniji stale, odriniti v Afriko, so se uperle, odgnale cesarjeve poslanca in derle v Rim. Neustrašen stopi Cezar na Martovem polji pred nje. «Kaj hočete?» — Odpust! — «Dobro, odpuščeni ste! ko bom z drugimi vojščaki zmagal in slovesni vhod obhajal, vam bom plačal obljubljena darila». Pridobil jih je s temi besedami in vsi so šli v Afriko. Takrat je derzni Cezar s primeroma zelo malo vojsko šel nad Pompejeve in jih pri Tapsu (46) popolnoma zmagal. Ljuti njegovi vojaki niso nikomur prizanesli in jih nad 30000 pobili. Katon, čversti republikanec, se je v Utiki umoril z lastnim mečem; enako je umrl Metel Scipijon, tast rajncega Pompeja; v dvoboju pa sta se končala Juba in Petrej. Le pompejeva sina sta bežala v Hispanijo.

b) **Vojska v Hispaniji** (46—45). Po zmagi pri Tapsu mu je starešinstvo podelilo diktatorstvo na 10 let, imenovalo ga je za nadzornika pravnega zadržanja Rimljanov (praefectus morum) in mu odločilo častno mesto v svetovalnici. Štiri dni po verstji je v slovesnih obhodi obhajal svoje zmage v Galiji, Egiptu, Pontu in Numidiji. Deržavni blagajnici je izročil neizmerne zaklade, po kraljevo obdaroval svoje vojščake in rimsko prebivalstvo gostil in s krasnimi igrami kratkočasil. — Po zimi leta 46 je moral zadnjikrat iti nad

Pompejevce, ki so se v Hispaniji krog pompejevih sinov zbirali. Pri Mundi (45) so se popadli razjarjeni nasprotniki. Zmaga je dolgo omahovala. Cezar se celo osebno ustavi svojim vojakom, ki so se pred sovražnikom umikali, ter jim zakliče: «Šram vas bodi, da čete vašega starega vojvoda tema fantalinoma izročiti! «Tako jih je oserčil in zmagal sovražnike. Knej Pompej je bil ubit, njegov brat Sekst se pa je otel v hribovje.

Cezar samovladar (45—44).

Po hispanski vojski ste se starešinstvo in ljudstvo med seboj skušali, kdor bi se mogočnejše bolj prikupil. Izvolili so ga za dosmertnega diktatorja in cenzorja, za konzula na deset let i. t. d. Enako so mu dosmertno podelili naslov imperator (tako so poprej čestili zmagalnega glavarja vojske), ki je odslej naprej zaznamoval samovladarja. Koval je denarje s svojo podobo in samovoljno upravljal državno blagajnico ter imenoval oblastnike posameznih dežel. Skušal je zediniti velikansko državo ob sredozemskem morji in odpraviti vse razločke med italjskimi državljani in prebivalci drugih pokrajin. Kar ga pri izvrševanju velikanskih naklepov zarotniki umoré.

Njegov prijatelj M. Antonij mu je že 15. svečana l. 44 ponudil kraljevo krono. Cezar pa je ni sprejel, ker je videl, da ta čast ljudstvu ni bila po godu. Ko se je hotel zarad Krasa maščevati nad Parti, ki so vzhodno mejo nadlegovali, in so sibijske bukve povedale, da le kralj to ljudstvo zmagati zamore, je starešinstvo namerovalo, Cezarju vsaj za zunaj Italije podeliti kraljevo čast. To je hudo razdražilo prave republikance in zarotili so se. Med zarotniki sta se naj bolj odlikovala M. Brut in K. Kasij. Sklenili so 15. sušca Cezarja umoriti; kajti ta dan so ga njegovi prijatelji mislili kronati. Neki vedeževalec je svaril Cezarja pred rečenim dnevom; tudi njegova žena Kalpurnija, po sanjih prestrašena, mu je branila iti v svetovalnico; pa Cezar jo je pomiril in šel. Na potu ga je srečal neki Artemidor in mu izročil pismo, v katerem je bila vsa zarota razodeta; pa Cezar je pismo nebrano utaknil v žep. Ko se je v svetovalnici na prestol vsedel, ga je prosil Tilijs Cimber, da bi pomilostil njegovega brata. Pri tej priliki ga zarotniki obstopijo. Cezar se vzdigne. H kratu mu potegne. Cimber togo z rame in zarotniki ga z bodalci napadejo. Ko je med njimi M. Bruta, svojega ljubljence, zagledal, je izrekel: „Kaj, tudi ti moj sin!“ in zgrudil se je pred stebrom pompejevega kipa na tla. Tako je umrl največji Rimljan.

Mutinska notranja vojska (44—43).

Po umoru mogočnega Cezarja je nastala v Rimu silna zmešnjava. Konzul M. Antonij, cesarjev prijatelj in podpoveljnik, se bi bil rad polastil oblasti. Ko je na velikem tergu ljudstvu prebral oporoško in omenil darov, ki jih je Cezar določil vsakemu meščanu, se je množica silno razgrela. Pomorila bi bila morilce, ko bi ne bili iz mesta pobežali. Kar pride v Rim 19 let stari K. Oktavij, prevnu

cezarjeve sestre, ki ga je umorjeni samovladar bil posinil in za dediča postavil. Zato se je imenoval K. Julij Cesar Oktavijan. Oklenil se je Cicerona, katerega je svojega očeta imenoval, in hlinil se prijatelja republikancev. Med tem ko je Antonij skušal D. Brutu vzeti cisalpinsko Galijo in ga v Mutini oblegoval, ga je Ciceron starešinstvu črez mero černil. Starešinstvo je Antonija oklicalo za sovražnika države pa zoper njega poslalo konzula Hircija in Panzo pa mladega Oktavijana. Antonij je bil v bitvi pred Mutino zmagani in bežal je k Lepidu, namestniku transalpinske Galije. Pa ubita sta bila tudi konzula.

Drugo trivladje (43—36).

Ker ljudovladsko starešinstvo Oktavijanu ni bilo po volji, se je v Bononiji sešel z Lepidom in Antonijem in z njima sklenil zavezo, ki se zove drugo trivladje (43). Triumviri so najprej sestavili imenike izobčenih meščanov. Obsegali so 300 starešin, 2000 vitezov in mnogo drugih veljavnih mož. Med njimi je bil tudi Ciceron; bežečega so beriči dotekli in umorili (7/12 43). Trivladniki so se polastili premoženja izobčenih in pomorjenih in pobirali prevelike davke. Bogato so obdarili vojake in se pripravljali za vojsko zoper Bruta in Kasija, glavna cezarjeva morileca. Ta dva sta v oblasti imela vse vzhodne provincije; nabrala sta veliko vojsko in iz Sard prišla ž njo v Macedonijo. Pri Filipih naletita na Antonija in Oktavijana. Republikanci so zmagani, in Brut in Kasij se sama sebe umorita (42).

Potem so trivladniki med se razdelil dežele. Oktavijan je dobil zahodne, Antonij vzhodne pokrajine, Lepid pa Afriko razen Egipta; Italijo pa bi perva dva imela skupno vladati. Da bi medsebojno zavezo bolj utrdila, se je zaročil Antonij z lepo in krepkasto Oktavijo, sestro oktavijanovo. — Kmalu po cezarjevi smrti je ob zahodni polovici sredozemskega morja ustanovil Sekst Pompej samostalno oblast. Ker so od vseh strani nasprotniki triumviru k njemu hiteli, jo je naglo razširil črez Sicilijo in bližnja otočja pa podjarmil Sardinijo in Korziko. Z ladjami je nadlegoval bližnja primorja in Rimu zaperl ves dovoz premorskega žita. Ker ga trivladci niso mogli zmagati, so priznali njegovo oblast ter mu odstopili Sicilijo, Sardinijo, Korziko in Ahajo. Ko je znova jel Italijo nadlegovati, ga je oktavijanov vojvod Vipsanij Agripa na morji pred Milami popolnoma uničil (39). Sekst Pompej se je bil v bitvi otel; še eno leto se je klatil po raznih krajih, dokler ga niso ubili pri Miletu v mali-Aziji.

Kmalu po bitvi pri Milah se je Oktavijan razperl z omahljivim Lepidom; pridobil je njegove legije pa mu vzel vso oblast. Tako sta ostala še Oktavijan in Antonij.

Vojska med Oktavijanom in Anton'jem.

Antonij je od leta 51 skoraj neprestano bival v Aleksandriji; kajti Kleopatra, prelepa kraljica egiptovska, se mu je bila tako zlo prikupila, da je poleg nje zanemarjal vse druge dolžnosti. Njej in njenim otrokom je podelil rimski pokrajini Sirijo in Cireno. Dalje je njej na ljubo dal slovo svoji ženi, nepopačeni Oktaviji. To nepristojno ravnanje je Rimljane silno razdražilo in napovedali so Kleopatri vojsko. Antonij je imel premočno ladijevje, pa le predolgo je odlašal napad. Tako so nasprotniki imeli priliko se dobro olorožiti. Leta 31 sta se pri Aktiji poprijela Oktavijan in Antonij. Oktavijan je popolnoma zmagal, ker je Kleopatra s svojimi ladijami prezgodaj iz bitke bežala, šemasti Antonij pa derl za njo. Nato je Oktavijan oba sledil v Egipt. Kar da ohola pa kovarna kraljica Antoniju poročiti, da se je sama sebe umorila. Antonij ni hotel biti manj srčen nego kraljica in prebodel se je z lastnim mečem. Tako se ga je Kleopatra iznebila, upala pa je, da bo zdaj tudi Oktavijanu se prikupila. Ko pa jej to spodleti, se sama sebe ostrupi (pritisnila je bajé strupeno kačo na persi, da jo je uklala. Podjarmljeni Egipt je postal rimska provincija, Oktavijan pa samovladar (30).

III. Doba rimskih cesarjev (30 pr. K. — 476 po K.).

Cesar Avgust (30 pr. K. — 14 po K.).

Ko se je Oktavijan vernil v Rim, mu je starešinstvo kakor nekdanj Cezarju podelilo pridevek imperator; ta naslov je odslej zaznamoval neomejeno vojaško oblast rimskih cesarjev. Dalo mu je tudi ime «augustus» (t. j. vzvišeni); tako se navadno tudi v zgodovini zove. Cesarska oblast pa je nastala, ker je Avgust v svoji osebi zedinil vse ljudovladske oblasti. Bil je ob enem konzul, plebejski tribun, cenzor, najviši duhovnik (pontifex maximus) in nadoblastnik vseh dežel.

Kot cenzor je starešinstvo skercil na 600 udov, ktere je samovoljno imenoval ali jih pa odstranjeval; sam se je zval glavni starešinstva (princeps senatus) in določeval razne postave in upravljal državo. Pomirjene dežele je upravljal le posredno, kajti starešinstvo je zanje imenovalo namestnike (provinciae senatus); neposredno pa vse mejne dežele in taiste notranje, ki še niso bile popolnoma pomirjene (provinciae principis). Za te je sam nastavljal namestnike, zidal terdnjave in držal stalne vojske. Modro je uredil upravo raznih dežel in odpravil prejšnje zatiranje. Pospeševal je njih gmotno blagovilost in zidal ceste, napeljeval vodotoke pa izkopaval prekope.

Ob mejah se je srečno vojskoval s sovražniki in razširil cesarstvo. Partovski kralj je imel pred njim tolik strah, da mu je

prostovoljno poslal bojna znamenja (20), ktera so bili Parti vzeli nesrečnemu Krasu. Druz in Tiberij, cesarjeva pastorka, sta podjarmila ves svet med Italijo in Donavo. Iz njega je cesar uredil tri provincije: Reecijo, Vindelicijo pa Norik (15). Tako je proti severju mejila Donava od izvira do ustja njegovo oblast; kajti Panonija (35 pr. K.) in Mezija (29 pr. K.), že poprej pridobljeni, ste bili tudi takrat urejeni. — Posebno kervavi in manj srečni so pa bili boji z Germanci, ki so med Renom in Vislo, med gorenjo Donavo in germanskim morjem bivali. Druz je v 4 vojskah (12 — 9 pr. K.) podjarmil nekaj severne Germanije med Rerom in Labo. Po družovi smrti je njegov brat Tiberij skušal podvreči (9 pr. K. — 6 po K.) zlasti južne — suevske razrode, ktere je bil Marbod, knez markomanski, zedinil v veliko kraljestvo. Pa nevarna vstaja hrabrih Ilircev ga je prisilila z Marbodom se pomiriti in se iz dežele umakniti. — Rimski namestnik Saturnin je kaj mehko ravnal z Germanci ter jih skušal privaditi rimske oblasti. Ves drugačen je bil Kvintilij Var; zatiral je svobode privajene razrode, jim nakladal velike davke in med njimi samovoljno nabiral vojake. Da bi se osvobodili, je Arminij (Herman), knez keruskovski, osnoval zaroto ter v Tevlonskem lesu Vara s 3 legijami popolnoma uničil (9 po K.). Nesrečni Var se je umoril z lastnim mečem. Zarad te izgube je bil Avgust silno pobit in otožen je pogostoma klical: «Var, Var verni mi moje legije!» Nato se je Tiberij znova vojskoval z Germanci (10—12 po K.), za njim pa mladi Germanik (14—16 po K.).

Avgust je pospeševal tudi znanstva in umetnosti. Rim je oplešal s krasnimi stavbami: tempelj maščevalnega Marla na njegovem foru, svetišče gromčega Jupitra na kapitolinskem hribci, apolinov tempelj iz belega marmora na Palatinu i. d. so se prištevati najlepšim veličastnim poslopjem večnega mesta. Podpiral je tudi pesnike in učenjake ter poleg apolinovega tempeljna na palatinskem hribci ustanovil prvo občno knjižnico. Cesarja so posnemali rimski bogatini in imenitniki, kot Mecenat, Agripa Azinij Polijon, Mesala i. d. Takó so se razcvetele vede in dospele na takó visoko stopinjo, da se doba Augusta primerno imenuje zlata doba.

Zelo nesrečen je bil v svojej rodovini. Njegova hči Julija je tako razuzdano živela, da jo je moral iz Rima izgnati. Njegova pravnuka, Kaj in Lucij, julijina sina, sta umerla v mladih letih; pred ko ne jim je vladohlepna Livija, četrta avgustova žena, zavdala. Pred njim so umerli tudi njegovi najbolj zanesljivi prijatelji. Tako je osamljen v Noli umerl v 74. letu starosti (14 po K.).

Cesarji iz avgustove hiše (14—68).

Tiberij je bil klavdijske rodovine in sin zvijaške cesarice Livije. Ta je bila Avgusta pregovorila, da ga je posinil. V 56. letu svoje svoje starosti prišedši na prestol je sperva kaj modro in zmerno

vladal. V posamezne dežele je pošiljal le spretne in poštene može ter jim ostro prepovedal vsakero zatiranje. On sam je živel zelo priprosto in zmerno v lepi zgled pomehkuženim in zapravljivim Rimljanom. — Vojskoval se je z Germani. Germanik, zmagoviti njegov bratič, je zmagal celó Arminija in vjel njegovo ženo Tuzneldo (16). Potem so Rimljanje zasejali razpor med Arminijem in Marbodom; tega so rojaki izpodili, onega pa sorodniki umorili. — Da bi svojo oblast zavaroval pred vsakterim napadom, je uredil močno telesno stražo, imenovano pretorijansko kerdelo, ki je naslednjim cesarjem bilo v največo pogubo. Pretorijanci so bili poprej semtertje raztreseni; v Rimu jih je zelo malo bivalo, drugi so bili po bližnjih mestih naseljeni. Tiberij jih je zbral in jim pred viminalskimi vrati napravil stalen tabor. Zedinjeni so časoma dobili toliko moč, da so cesarje samovoljno na prestol postavljali in odstavljali. Maloupen kakor je bil, je hudo ravnal z veljavnimi moži, zlasti pa z najbližnjimi zlahniki. Ljudstvu priljubljenega Germanika, sina svojega brata Druza, je pozval iz Germanije, kjer se je v vojski posebno odlikoval, ter ga poslal v Sirijo, kjer je nagloma umrl (19). Sploh so govorili, da ga je cesar dal ostrupiti. Posebno se mu je bil prikupil Sejan, mož nizkega rodu, katerega je pretorijancem za načelnika naredil. Ta ljubljeneec je pregovoril cesarja, da se je preselil iz Rima na rajski otok Kapre; potem je skušal potrebiti si pot do prestola. Za to mu je tako hudo začernil Agripino, germanikovo vdovo, da mu je Tiberij privolil jo kaznovati. Agripina in dva njena otroka so bili umorjeni. Pa tudi grozovitega Sejana je kazen doletela. Ko je snubil cesarjevo snaho, je Tiberij spregledal zvijačnega ter ukazal umoriti njega in njegove otroke in prijatelje. Odslej je hudo ravnal zoper krive in nedolžne. On prvi je ustanovil razupile sodnije zoper razžalitelje velečanstva in zoper veliko izdajo. Njegovim kervoločnim strastim je streglo premnogo ovaduhov (delatores), ki so se z ovajanjem kakor s kakim rokodelstvom pečali. Ko je enkrat na potovanji v Kampaniji omedlel, ga je Makron, pretorijanski načelnik, zadušil s podglavnimi blazinami.

Za cara Avgusta je bil v Nazaretu rojen božji zveličar; umrl je za Tiberija.

Zanikerna sta bila tiberijeva naslednika: zapravljivi in kervoločni K. Cezar „Kaligula“ (vojaška škornjica 37—41) pa slabotni in kasnoumni Tiberij Klavdij Cezar (41—54). Vendar so krepki vojvodi tačas podjarmili Mavretanijo in nekaj Britanije; tudi v Armeniji so se zmagovito bojevali. Še zanikerniči pa je bil klavdijev naslednik in posinjeneec

Klavdij Neron (54—68). Pervih 5 let je dobro cesarjeval, ker sta ga vodila njegova učitelja, modrijan Seneka in Bur, pretorijanski načelnik. — Agripina, vladohlepna njegova mati, se mu ni hotela podrediti; samovoljnemu sinu je celó pretila, da ga bo s prestola pahnila in na-nj posodila svojega pastorka Britanika, klav-

dijevega sina. Zato je Neron ukazal ostrupiti 14-letnega mladeniča. Razuzdanemu cesarju se je posebno prikupila nesramna Popeja Sabina in največ vpliva na nj zadobila. Začernila mu je njegovo mater; Neron jo je dal ubiti. Potem mu je rečena nesramnica obrekovala pošteno Oktavijo, njegovo ljudstvu jako priljubljeno ženo, in grozovitež jo je umoril. Taistega časa je pred ko ne zavdal svojemu učitelju, poštemu Buru. Odslej je mladi cesar, nikakor ne omejen, silno divjal in stregel samo svojemu poželenju. Ker z obilnimi davki vesoljnega cesarstva ni izhajal, je znova vpeljal sodnije zoper veliko izdajo. Tako je pomoril mnogo krivih in nekrivih pa se polastil njih premoženja. Razuzdanež je tudi glediščne igre strastno ljubil. Teh se je celó sam dejansko udeleževal; v skusni vožnji se je izkazoval ročnega voznika, na očitnem odru pa je pel in citral. Prisiljeval je imenitne može, da so se v amfiteatru borili z borilci ali pa s zverinami. — Leta 64 je Rim zadela velika nesreča. Devetdnevni požar je uničil tri četerti mesta. Krivično so na njega sumili, da je dal mesto zapaliti. Ker je krasne stavbe posebno rad stavil, so mislili, da je dal neredno zidano mesto zažgati. Tem bolj so na njega merili, ker si je potem sezidal prekrasno palačo (domus aurea), ktere velikost in lepota je prekosila vsa poslopja tadanjega časa. Da bi se opravičil natolčevanja, je obkrivil kristjane, da so oni mesto začetili, in jel jih je strahovito preganjati. Ugrabljene so oblačili s kosmatimi kožami in jih ljutim psem in zverinam metali, ali so jih pa silno mučili in zasmehovali in potem križali. Mnogo so jih oblili s smolo pa po cesarskem vertu razstavljene kakor svečavje sežgali. Takrat je bil tudi apostelj Peter križan, (apostelj) Pavel pa ob glavo djan. Celó rimskim malikovalcem se je studila tolika grozovitost. Da bi državo gerdega samosilnika osvobodili, se je mnogo Rimljanov zarotilo zoper njega (65). Ko pa je neki sužnik izdal zarotnike, je ljuti Neron pomoril vse krive in mnogo nedolžnih, ki mu ali niso bili po godu, ali pa je hlepel po njihovem premoženji. Takrat sta med drugimi umerla Seneka in pesnik Lukan. Pri nekej priliki je togotni cesar ubil Popejo Sabino, nesramno svojo ženo. Da bi še bolj stregel strasti v gledišči se kazati, je potoval na Gerško (67). Spremljala ga je velika truma ploskalcev (avgustancev), ki so mu pri raznih igrach ploskali. Tako se je kot pevec in igralec kazal pri olimpijskih, pitijskih in istemskih igrach. V slovesnem vhodu se je vernil v Rim. Tolika raznoverstna popačenost cesarjeva je nazadnje razkačila rimske legije v Hispaniji in Galiji; oklicale so svojega poveljnika Galbo za cesarja ter derle proti Rimu. Nato so se vendar Rimljanje razdramili; starešinstvo je priznalo novega cesarja, Neron pa k smerti obsodilo. Strašljivec je ves preoblečen bežal iz mesta. Da bi ga zasledovalci ne ugrabili, je prosil osvobojenca, naj ga prebode. Zadnje besede gerdega trinoga so bile: «Oh, kak umetnik zdaj umerje» (Qualis artifex pereo).

Flavijeviči (69—96).

Galba, Oton in Vitelij so bili naglo drug za drugim na prestol povzdignjeni. Vsi trije so komaj poldrugo leto gospodovali. Za nasladnim požeruhom Vitelijem je nastopil

T. Flavij Vespazijan (69—79). Ta krepki in zmerni cesar je znova uredil državno denarstvo in starešinstvo. Sezidal je mnogo koristnih in nekaj velikanskih poslopij (kakor za Vitelija razderti Kapitol in amphitheatrum flavium = sedanji kolizej). Vojskoval se je v Palestini, Germaniji in Britaniji. V takratni judovski vojski je bil Jeruzalem razdert. Sovražil je modrijane in kaldejce kot lenuhe in nevarne sanjarje; preganjal je tudi kristjane, ker jih nikakor ni ločil od puntarskih Judov. Po njegovi naravni smeri je cesaroval njegov starši sin

Tit (79—81), pravi vzor milega in dobredelnega vladarja; zato so ga zvali ljubezen in veselje človeškega rodu (amor et deliciae generis humani). Znale so bile njegove besede: «Nikdo ne sme prestol cesarjev žalosten zapustiti» in izgubljen mu je bil vsak dan, katerega bi ne bil nikomur nič dobrega storil. Za njegovega prekratkega vladanja je imel tudi mnogo prilik milostljivega se izkazati; kajli velike nesreče so zadele Rim in nekatere kraje po Italiji. V Rimu je enkrat razsajal silovit požar, poslej pa huda kuga; v lepi Kampaniji pa je ognjenik Vezuv pokončal mesta Pompeji, Herkulan in Stabije (79).

Ognjenik Vezuv je nenadoma jel bljuvati. Plinij mlajši je popisal strahovito prikazen. Iz ognjenika so rojili strašno črni oblaki, ki so po smodnini dišali. Iz njih so švigali plameni bliskom podobni, le dosti večji. Kmala potem se nam je zdelo, da se je oblak znižal in vse morje zagrenil, in res sta nam kaprejski otok in mizeński nos zginila iz pred oči. Nato je jel ne ravno gost pepel kot dež na nas padati. Obolevši se sem zagledal gost dim, ki se je kakor dereca voda za nami valil. (To je bil velikanski tok žlindre, ogneniške zmesi stopljenih rudnin, ki je Herkulan zalil) Da bi nas ne pomečkala prevelika gnječa ljudi, smo krenili s ceste na polje; pa komaj da smo pot zapustili, že nas je obšla temota, ki se ne da primerjati z oblačno nočjo na prostem, ampak le s temoto v zaperti sobi brez luči. Slišati n. bilo družega kot kricanje otrok, jokanje žen in klicanje možev; ker ti so klicali svoje oroke, oni pa svoje starše in se le po glasu spoznati zamogli. Nekteri so obžalovali lastno osodo, nekteri pa svoje; nekteri so pa roke skleпали in vzdigovali k bogovom. Skoraj vsi so mislili, da je napočila zadnja, večna noč, ki bode svet in bogove skupaj un čila. Tako Plinij.

Tako je ognjenik pokončal vso rajsko okolico in zasul rečena mesta. Črez 16 stoletij jih je pokrivala ogneniška zmes. Po naključju so ja zasledili v prvi polovici preteklega stoletja (Herkulan 1709, Pompej pa 1721). Herkulan je silo na debelo zasut; zalila ga je tudi žlindra, ki se je kot debela skorja sterdila. Na njej stoji sedanje mesto ezina; zato so izkopali Herkulan kakor kak rudnik, katerega predne in rove pri lučnicah lahko ogledaš. Mesto Pompeji pa je popolnoma razkrito; obseva je taisto žaro kampansko solnce. Herkulan se da primerjati velikanski temni raki, v kateri cel rod počiva; Pompej pa mestu, ki so je prebivalci po požarji zapustili, samo da zidovje ni okajeno. Strahovita nesreča je v teh mestih ohranila rekel bi vse, kar so starodavniki le imeli in rabili. Ker je tako nenadoma prisla, begajoči niso mogli dosti rešiti. V Pompejih se je množica ravno v krasnem amfiteatru kratkočasila, ko jej je neusmiljena Parka prerezala nit življenja. Vidijo se

„veliki-terg“ (forum), glavne in stranske ulice, tempeljni, bazilike, kopeli, gledišča in amfiteater, zasebne hiše in občinska poslopja, prodajalnice, pekarnice, suknarnice in druge obrtniške naprave. Razen premnogih izrezanih podob in zlatih in srebrnih denarjev so nabrali že mnogo raznovrstnih posod, verig za hudočelnike in naročnic za devojke, drago in lepo ozaljšanih svečnikov, skatlic z bobki in drugimi lekarškimi pripravki, in kristalnih posodic z lepoto, vag s tehtali i. d.

Tit je komaj dve leti cesaroval; nasledoval je njemu pravičnejši brat

T. Flavij Domicijan (81–96). Ta je razsajal kakor Tiberij in Neron v njunih najhujših letih. Vojskoval se je z Daki ter prisiljen z njimi sklenil sramoten mir. Srečnejši je bil njegov vojvoda Julij Agrikola, ki je podjarmil vso Britanijo. Strahovitega trinoga so ubili zarotniki, ki jih je Domicija, njegova lepa pa razuzdana žena, k temu pregovorila.

Doba izvrstnih cesarjev (96–180).

Nerva (96–98), jako prileten senator, je imel dosti dobre volje, pa premalo dejanske moči; zato je posinil krepkega vojvodo

M. Ulpija Trajana (98–117), ki je rojen Hispanec kot prvi nerimljan gospodoval neizmerni državi. Serčni cesar je precej odpovedal sramotni nalog, ki ga je Domicijan plačeval dakovskiemu kralju Decebalu. V dveh vojskah (101–103) je Dake popolnoma podjarmil. Novo deželo Dacijo (sedanji rumunski svet t. j. jugovzhodno Ogersko, Erdeljsko, Valahijo in Moldavijo) je obljubil in zavaroval z mnogobrojnimi rimskimi naselbinami. Po teh se je latinski jezik ondod tako razširil in ukoreninil, da se je v rumunskem narečju ohranil do današnjega dne. V spomin te vojske je v Rimu postavil velikanski stolp z izbuknjenimi podobami. — Srečno se je vojskoval s Parti, siloma jim vzel Babilon, Seleucijo in Ktezifon (obdesnem in levem bregu Tigrida), glavno mesto partovsko, in cesarstvu pridobil dežele: Armenijo, Mezopotamijo in Asirijo. Prisvojil je tudi kos Arabije in Nubije. Rimljanje so občudovali zmagovitega cesarja in mu dali častni pridevek «dacicus» in «parthicus».

Pa Trajan ni bil le srečen vojskovod, ampak tudi izveden in zelo pošten vladar. Skerbel je za dobro pravosodje in pospeševal blagovitost Italije in drugih dežel. Naredil je mnogo mostov in vodotokov in zidal ceste in pristane.

Poleg tega ni pozabil znanstev in umetnosti. Primerno so ga zvali «najboljsega» in starešinstvo je poslej vsakega vladarja pozdravilo: »Bodi srečnejši nego Trajan! Nasledoval je sorodnik in posinjenec njegov

P. Elj Hadrijan (117–138). Ker ni bil tako vojaškega duha kakor njegov prednik, je Partom odstopil pokrajini onkraj Evfrata in tudi Armencem dal domačega kralja. Enako

je v Britaniji umaknil mejo in jo zavaroval s terdnim zidovjem (vallum Hadriani). — Starešinstvo je jako spoštoval in mu poveril mnogo nekdanjih pravic. Posebno je pazil na dobro upravo svojih dežel, ktere je skoraj vse le peš prehodil in ogledal. Gerkom je bil kaj zelo udan; ozaljševal jim je mesta, zlasti Atene in Cicik. V zadnjem kraji je sezidal veličasten tempelj, kterega so sedmerim čudežem prištevali. V Rimu je sebi postavil velikansk nagrobni spominek (moles Hadriani), še sedaj pod imenom «angelski grad» eden izmed najimenitnejših ostankov večnega mesta. Ustanovil je več mest: v Egiptu — Antinopolj, svojemu ljubljencu na čast, Adrijanopolj v Traciji i. d. Na jeruzalemskih razvalinah je zidal novo mesto Elijo Kapitolino in na mestu nekdanjega svetišča jehovinega velik tempelj, posvečen kapitolinskemu Jupitru. To je takó zlo razdražilo pravoverne Jude, da so se s Simeonom Bar Kokhebo (t. j. sin zvezde) na čelu spuntali. Triletna kervava vojska (131–133) je znova pokončala Palestino in pogubila na tisoče ljudi. Kar jih je ostalo, so skoraj vse prodali v sužnost. Za Hadrijanom je nastopil njegov posinjenec

T. Avrelij Antonin (138–161) Miroljubni cesar, kterega pregovor je bil, da rajše ohrani enega državljana kakor 1000 sovražnikov pobije, je skerbel le za notranje naprave velikanskega, cesarstva. Ker razvajeni tadanji pisatelji niso imeli čuta za blagovito vladanje brez šuma in orožnega rožljanja, so o njem poročali zelo poveršno in kratko.

Mark Avrelij Antonin (161–180) je bil udan ostrim načelom modrijanov stoikov; tudi na prestolu je živel jako zmerno in npravilo v najlepši zgled razuzdanim soverstnikom. Njegovi vojvodi so se srečno bojevali s Parti ter jim zopet vzeli Armenijo in Mezopotamijo (162–163). Manj srečne so bile njegove vojske zoper Markomane in Kvade, germanska razroda, ki sta iz sedanjega Českega in Moravskega in iz južnih mejnih pokrajin napadala in plenila rimske dežele od Donave do jadranskega morja. V tretji vojski ž njimi je umerl v Vindoboni (Dunaji) leta 180.

Pretorijanski cesarji (180–284).

Komod, zanikerni sin M. Avrelija, začne dolgo versto malovrednih pretorijanskih cesarjev. Komod sam je sicer podedoval oblast po svojem očetu, vendar se je siloviti grozovitež opiral le na močno telesno stražo. V tej dobi je štel pretorijansko kerdelo od 10000 do 13000 vojščakov, ki jih niso le izmed Rimljanov in Italcev, ampak tudi izmed Hispancev, Noričanov, Ilircev in Mace-doncev nabirali. Ti razvajeni in siloviti vojščaki so se polastili vse oblasti; samovoljno so cesarje nastavljali in odstavljali. Od vsakega izvoljenca so zahtevali posebna darila (donativum) in enkrat so celó na očitni dražbi prodali prestol. Zmešnjava je bila tem večja, ker se

legije v provincijah niso zmeraj udale pretorijanskim cesarjem, ampak navadno svoje vojvode oklicale za cesarje. Zato so se pogostoma nahajali proticesarji in enkrat (okoli l. 260) jih je bilo celo devetnajst. Med dolgo verslo slabotnežev je vladalo le malo krepkih in poštenih mož (Aleksander Sever, Avrelijan); nasproti so pa Komod, Antonin Karakala in Helijogabal po vsem lahko primerjajo z Neronom in Domicijanom.

Dijoklecijan (284 — 305).

Če so prav vojščaki Dijoklecijana na prestol posadili, se pogumni mož jim vendar ni udal; celó kaznoval je in skoraj popolnoma razpusstil staro pretorijansko kerdelo. Potem je odstranil vse meje cesarske oblasti pa ustanovil samosilsko gospostvo. Starešinstvu je vzel vso veljavo in odpravil razne republiknaske naredbe, ki so se bile do njegovega časa vsaj na videz obderžale. Vpeljal je dvorske šege vzhodnih samosilnikov, kot padanje na kolena i. t. d.; očitno se je imenoval «cesar in gospod (dominus)». Da bi proveliko cesarstvo leže branil tujih navalov in je krepkeje vladal, je vzel surovega Maksimijana, starega sobojnika, za sovladarja. Temu je prepustil zahodne dežele s stolnim mestom Milanom, sam pa si je pridržal vzhodne z glavnim mestom Nikomedijo (v Bitiniji). Oba sta se zvala «avgusta (vzvišena)» in si pridružila vsak po enega podoblastnika, «cezarja» imenovana. Dijoklecijan je postavil za cezarja surovega Galerija, ki je v Sirmiji (ob spodnji Savi) stoloval, čez gerške in ilirske pokrajine gospodoval in branil spodnje-donavsko mejo. Maksimijanov cezar je bil mili Konstancij Hlor («bledi»), ki je iz Triera (ob Mozeli) čez Hispanijo, Galijo in Britanijo caroval pa obrensko in kaledonsko mejo varoval.

Osebnost vse hvale vredni Dijoklecijan je tudi preganjal kristjane, vendar je baje le nerad v to privolil svojemu podoblastniku, grozovitemu Galeriju. Kmalu potem je zbolel; ko je čez leto zopet okreval, se je čutil na duhu in telesu oslabelega. Zato se je odpovedal oblasti (305) in šel v Salono, svojo domovino v Dalmaciji. Sezidal si je prekrasno poslopje, ki je bilo tako prostorno, da sedanje mesto Splet stoji sredi njegovega ozidja. Tu je z vertnarijo se pečaje umrl l. 313.

Razdelitev cesarstva med štiri oblastnike se je ohranila. Dijoklecijan je sicer pri odstopu pregovoril Maksimijana, da se je tudi oblasti odrekel; Galerij in Konstancij sta potem postala avgusta in izvolila dva cezarja. Ko je Konstancij v vojski z Kaledonci umrl (306), so zmagovite legije okklicale Konstantina, njegovega sina, za cesarja. Ta je sčasoma spodrinil vse sovladarje, katerih je enkrat celo 6 bilo, in leta 324 vse cesarstvo zedinil pod svojo oblastjo.

Konstantin veliki (421—337).

Konstantin je doveršil samosilsko uredbo cesarstva, kakor jo je bil povečem že Dioklecijan osnoval. Ker mu Rim sè svobodnimiselnim prebivalstvom ni bil po godu, je ustanovil novo stolno mesto, ki so je po njem Konstantinopolj (Carigrad) imenovali. Sezidal jo je na mestu gerškega Bizantija. Sprelepa in ugodna lega ob treh morjih in med Azijo in Evropo ga je vodila pri tej volitvi. Ponovil je stari terdni Bizantij, ga razširil in ozaljšal z najlepšimi cerkvami in poslopji. Cesarstvo je razdelil v 4 oblastnije, prefekture (vzhodno, ilirsko, italsko in zahodno), te zopet v 13 dijeceze in 116 provincij. Upravljali so je prefekti, vikariji in rektorji (oblastniki, namestniki in ravnatelji), kateri so brez števila pomagačev — cesarskih uradnikov imeli. Deželska oblast je bila ločena od vojaške. To je izročil (sperva dvema, poslej pa osmerim vojevodom, katerih 4 so pešce (magistri peditum), 4 pa konjike (magistri equitum) vodili. Njim podležni, so bili v posameznih pokrajinah poveljniki, ki so se «comites» (t. j. «polkovniki») in «duces» (t. j. voditelji, glavarji) imenovali. Temu silo umetno in natanko sestavljenemu uradništvu na čelu je stal samosilni cesar, zato so dvorjani, njegovi spremniki in služabniki, med mnogobrojnimi uradniki stali na prvem mestu. Tako so se posebno odlikovali: prvi kamernik (praepositus sacri cubiculi), državni kancelir (pečatnikar) (magister officiorum), državni tajnik (quaestor sacri palatii), državni blagajnik (comes sacrarum largitionum) i. d. Vsi so bili prav po vzhodniško razversteni ter se med seboj ločili po posebnih naslovih in obrobljenih in neobrobljenih suknjah in drugih znamkih.

Posebno pa Konstantin v zgodovini zato slovi, ker je prvi izmed rimskih cesarjev kerščanstvo očitno priznal. Zadnje desetletje svojega vladanja je je oklical za dvorsko in državno vero; kajti spregledal je njeno prihodnost in moč ter ž njo razjedeno cesarstvo vsaj nekoliko zlepil.

Kerščanstvo.

Aposteljini in njihovi učenci so jako hitro razširjali kerščansko vero po raznih krajih rimskega cesarstva. Najstara njih občina je bila v Jeruzalemu, začetnem središču nove vere; družniki one v Antiohiji, po apostelju Pavlu ustanovljene, so se najprej imenovali kristjani, ktereга imena so se vsi verniki naglo poprijeli. Rimljanje so sploh bili poterpni v verskih rečeh; zastran tega niso nikdar zatirali malikovalskih narodov. Vse drugače, ravno nasprotno so pa ravnali s kristjani. Soyražili in preganjali so jih, ker niso poznali njihovih nenovarnih nauk. Ker se je kerščanstvo začelo med Judi, med njimi se najprej širilo, je Rimljani niso ločili od judovstva. Zato kristjanov niso manj čertili nego puntarske Jude. Zagramovali in čertili so jih tudi, ker so se odločevali od malikovalcev, ž njimi se nikakor ne družili in študili malikovanje. Mnogo poštenih cesarjev jih je preganjalo, ker so se v svojej slepoti bal, da bi kerščanstvo ne razjedlo vseh državnih vezi. Nektera preganjanja, katerih od Nerona do Dioklecijana 10 štejemo, so bila

posebno grozovita in kervava. Tako so razen Neronu zoper kristjane hudo divjali: hrabri Trajan, pošteni Mark Avrelij, pogumni Decij (249—251), previdni Dioklecijan pa surovi Galerij. Pa brez uspeha so se napenjali grozoviti mogočnejši; čim bolj so z mukami, s preganstvom in s smertjo kristjane zatirali, tem bolj so se ti množili. Semen est sanguis christianorum („iz mučeniške krvi raste keršćanstvo“) je navdušeno zaklical Tertulijan.

Pred Decijem, hudim sovražnikom keršćanstva, je bežal Egiptčan Pavel v bližnjo tebansko pušavo, kjer je v špilji v skalovji 90 let živel. Pil je vodo iz hladnega studenca tik jame in živež in obleko dobival od rodovitne palme. V taisto samoto so se podal sveti Anton, pobožni pa neizobraženi mladenič iz neke gorenje-egiptovske vasi. Evangeljske besede o bogatem mladeniču so ga k temu napravile. Ravno tako močne volje kakor terdne, žive vere je samostalni mladenič razdelil svoje premoženje med uboge, oblekel raševnik in šel v puščavo. Sperva je bival v raki, poslej se je preselil v zapuščeno zidovje napol razdrtega grada v hribih. Med dioklecijanovim preganjanjem je prišel v Aleksandrijo, kjer je služil keršćanskim vjetnikom ter jih v veri uterjeval. Potem se je vrnil v puščavo, kamor mu je sledilo mnogo učencev in častiteljev, ki so kakor učitelj v ubožnosti in zmernosti živeli. Imenovali so se puščavniki ali menihi (anachoretæ ali eremitæ in monachi). Tako je bil sv. Anton, ki je 105 let doživel, prvi začetnik menišтва. Njegov učenec Pahonij je zedinil menihe, jih privadil skupnega življenja, urejenega po pravilih (coenobium) v zagrajenih poslopjih, ki se samostani (kloštri, claustrum) zovejo. Redovniki (coenobitæ) so obljubovali in še vedno obljubujejo ubožstvo, pokorščino in samstvo. Poslej so se tudi ženske z enakimi pravili v redove združevale. Te redovnice so zvali matere (nune, nonnae). Tako se je sv. Anton odlikoval ne s spisi, ne s posvetno modrostjo in umetnostjo, temuč le s pobožnostjo; če prav brez otrok je vendar postal čče neštevilnega rodu.

Aposteljni in njihovi nasledniki so ustanovili posamezne občine (ecclesia) v raznih krajih rimskega carstva, posebno pa v velikih in majhenih mestih, kjer je zlasti nizko ljudstvo z veseljem sprejelo razodeto vero upanja in ljubezni. Za takrat so se po občinah vsled naravnih razmer ustanovile naredbe, ki so tudi poslej ostale podlaga vesoljne „cerkve“ (cyriaccon). Iz enakosti vseh kristovih spoznovalec je izvirala demokratijska uredba vseh keršćanskih občin; vendar se ne sme prezreti, da je vera keršćanska že izvirno zastavljena na višo veljavo začetnikov in da aposteljni v imenu kristovem niso le vere oznanovali, ampak tudi pri urejanju občin naj več vpliva imeli. Najmenitnejša opravila vsake keršćanske občine so bila: izkazovanje ljubezni proti ubožcem in nadzorovanje zadržanja vseh občinskih členov. Za to je občina volila diakone (t. j. posl., služniki) in presbiterje (starešine, duhovnike). Pred ko ne da so se shajali v zborih, katerim je predsedoval škof (iz episcopus t. j. „nadzornik“). Ta cerkvena uredba se je ustanovila brez državne pomoči, še celo kljub državnim oblastim. Iz mest se je keršćanstvo širilo po bližnjih vaseh; zato male kmečke cerkvene občine niso imele lastnega višjega nadzornika, ampak so se podredile škofu bližnjega mesta, pri katerem so v stiskah sveta in pomoči iskale. Tako so se ustanovile škofije (diocesis). Škofje malih mest so stopili v zavezo s škofom v glavnem deželnem mestu ter bili od njega nekako odvisni, ker jim je tega veljava pri namestniku raznoverstno koristila. Tako so nastale nadškofije (z nadškofi ali metropolitani). Po razdejanju Jeruzalema se je med nadškofi posebno odlikoval rimski kakor naslednik sv. Petra. Z njim so se za prednost poganjali oni v Antiohiji, Aleksandriji, Efezu in Carigradu ter se tudi patriarhi zvali.

Zarad občno važnih določeb so se zastopniki cerkve zbirali v cerkvenih zborih (synodus, concilium), se posvetovali in sklepali sklepe veljavne za vse cerkvene občine. Taki cerkveni zbori so sodili o krivih naukih. Pervi vesoljni zbor je bil v Niceji (v Bitiniji, 325). Arij, duhovnik v Aleksandriji je učil nevarno krivo vero

o neenakosti boga očeta in sina ter začel hudo razkolništvo (schisma) vesoljne cerkve. Sledniki njegovi so se zvali arijanci. Da bi resnici koristil, krivoverstvo pa zaterl, je sklical Konstantin rečeni občni zbor. Ta je obsodil krivo vero arijevo in sestavil in razglasil pravo («nicejsko») vero — Konstantin je tudi drugod podpiral kersčansko cerkev. Zaukazal je nedelje praznovati, cerkvam je podaril mnogo posestev, biš in zapuščenih malikovalskih tempeljnov, cerkvenim občinam in zlasti duhovnikom je priznal in podelil mnogo pravice in sezidal več kersčanskih cerkev. V tem ga je posebno popirala in posnemala njegova mati, sv. Helena. Jako previdni in pogumni cesar je vse storil, da bi cesarstvo bolj utrdil. Posebno zato je tudi podpiral kersčanstvo. Vera ljubezni do bližnjega ni dosti ganila terdoserčnega cesarja. Tako je jako hudo ravnal s žlahtniki; iz sebičnih vladoblepnih namenov je umoril 11-letnega dečka, nedolžnega sinka svojega svaka Licinija. Umoril je celó lastnega sina, krepkega in poštenega Krispa, katerega je konstantinova žena, malovredna Favsta, hudo obrekovala. Če je prav Konstantin kersčanstvo zeló pospeševal, se je sam vendar še le na smertni postelji (337) dal kerstiti. Silo velečastno so ga pokopali v cerkvi aposteljnov v Carigradu. Kristljani in malikovalci so slavili njegov spomin. Ti so ga sprejeli med svoje bogove, oni pa čestili kot prvega utemelitelja kersčanskega cesarstva ter mu dali pridevek «veliki».

Konstantinovi nasledniki do preseljevanja narodov (337—375).

Konstantin veliki je cesarstvo razdelil med svoje tri sinove — Konstantina, Konstancija in Konstanta. Ti so bili očetu podobni po svojem imenu, nikakor pa ne niti po mišljenji niti po svojem dejanji. Med njimi so se začele žalostne zmešnjave in ljute notranje vojske. Razen naslednika Julijana se pomorili vse sorodnike, potem pa med seboj divjali. Konstancij je preživel oba brata; zoper njega so se legije v Galiji spuntale in cesarja Julijana, svojega priljubljenega vojvoda, za avgusta oklicale. Ker je Konstancij nenadoma umorl, je Julijan, kot zadnji potomec konstantinovega rodú, podedoval celo cesarstvo (361).

Julijan «odpadnik» (apostata; 361—363) je bil jako temeljito izobražen. Rojen in odgojen kristjan je vendar na prestol prišedši očitno zalajil kersčansko vero. Izversni spisi starodavnikov so vneli njegovo serce za starodavne verske naprave. V teh mislih so ga uterjevali sočasni malikovalski modroslovci in govorniki. Nasproti so mu kersčanstvo pristudile britkosti in žalostne dogodbe njegovega življenja. Videl je, kako so konstantinovi sinovi, kersčanstvu sicer živo udani, divjali, kako slabo je Konstancij spolnoval vero ljubezni in pomoril vse njegovo rodovino. Odpadnik je skušal za tretji pravo

vero in oživiti malikovalstvo in vse staro-rimske naprave. Posloval je mnogobrojne bliščeče dvorjane, ki so deržavi preveliko denarjev stali, pa jej nič ne koristili. Sam je priprosto živel in se oblačil z modroslovskim plaščem. Osebo je na tergu razsojeval prepire in tožbe. Malikovalsko duhovništvo je pomnožil in po kerščanskem uredil. Zapovedal mu je razen bogočastja posebno skerbeti za ubogo in odgojo mladine v šolah. Malikovalcem je sezidal in popravil dosti tempeljinov in prisilil kristjane, da so jim povernili vzeta svetlišča in zemljišča. Kristjanov ni ravno preganjal, pa jih tudi ne branil, če je nadraženo ljudstvo semtertje nadnje planilo. Zasmehaval in zanemarjal je kristjane, podpiral pa razkolnike (krivoverce) in imenitne službo dajal le malikovalcem. Iz sovraštva do kerščanstva je celo Judom prizanesel stare pregrehe in jim dovolil verniti se v Palestino in v Jeruzalemu tempelj znova sezidati; pa podzemeljski plamen je uničil njihovo deržno početje. Leta 363 se je zmagovito vojskoval s Partii; s silo je vzel Selevcijo in priderl do Ktezifonta. Gerda izdaja ga je prisilila se umakniti. Na tem potu nazaj ga je nekdo zavražno umoril. Njegove zadnje besede so baje obsodile prazno njegovo prizadevanje, ukoreninjeno kerščanstvo zatreti.

Njegov naslednik, slabotni Jovijan, je kerščanstvu vse povernil, kar mu je Julijan poškodoval. Po njegovi nagli smerti je bil Valentinijan I. (365—373) izvoljen. Bil je izveden vojvoda, čednega zadržanja in bistre glave. Da bi lože in bolj cesaroval, je svojemu bratu Valentu izročil vzhodno polovico velikega carstva (367).

Začetek preseljevanje narodov.

Valent (367—378), cesar vzhodne polovice, ni imel niti pogumnosti, niti previdnosti, da bi bil cesarstvo pred pretečo nevarnostjo zavaroval.

Huni so bili finsko-mongolskega rodu. Rimski pisatelj Amijan Marcellin jih je dosti natanko popisal. Bili so male rasti pa močnih kosti, čokasti in širokih pleč. Imeli so rujavo-rumeno polt, majhene vderte oči, zelo debelo glavo, močen vrat in krive noge. Obraza so bili ostudnega, ker so dečke precej po rojstvu po njih razmesarjevali, da jim poslej brada ni rasla. Živili so se s zelišči in surovim mesom; to so pokladali na konje, se nanje vsedali in tako dolgo na njem jezdarili, da se je nekoliko omehčalo. Pokrivali so se s kožami. Hiš niso imeli, ampak le pokrite vozove, v katerih so ženske in otroci bivali; možki so bili skoraj neprestano na konjih, na katerih so celo svoja dela opravljali. Poznali niso niti nobene vere niti pravine.

Ti divjaki so prihrumeli iz osrednje Azije in najprej napadli Alane, napol germansko, napol pa sarmatsko pleme. Podjarmili so jih in na to napadli Gote, čez ktere je takrat stari kralj Hermanrih gospodoval. Užugali so tudi vzhodne-Gote, zahodni so se pa jim umaknili ter šli prek doljne Donave v Mezijo, kjer jim je cesar Valent odkazal nova domovja. Ker so jih pa rimski namestniki preveč zatirali, so se Goti spuntali ter užugali rimsko vojsko. Potem

so se združili z drugimi razrodi, prehodili Tracijo in jo pokončali. Valent je zbral močno vojsko pa šel nadnje. Pri Adrijanopolji so se sprejeli; rimska vojska je bila popolnoma potolčena in cesar skrivši se v neko kočo je ž njo zgorel (378).

Teodozij veliki (378—395). Gracijan, cesar zahodnega cesarstva, je naredil hrabrega Hispanca Teodozija za socesarja ter mu izročil dežele rajnega Valenta. Ta je končal vojsko s zahodnimi Goti; v veliko bitko se ž njimi ni hotel vpuščati, ampak vedno jih je nadlegoval in jih tako utrudil, da se je njih vodja Alarih ž njim pogodil. Teodozij jih je mnogo naselil v Frigiji, Lidiji in Traciji. Ti mu niso plačevali nikakoršnega davka, ampak se proti letnemu plačilu le zavezali, za Rimce pripravljenih imeti 40000 vojščakov. — Potem se je obrnil proti zahodu, kjer se je po umoru Gracijana in Valentinijana II. več vojvodov lastilo oblasti. Užugal jih je in tako zadnjikrat zedinil vse rimsko cesarstvo (384).

Teodozij se je prizadeval malikovalstvo popolnoma zatreti. Prepovedal je malikovanje in nasprotnikom žugal s kaznijo velike izdaje in s smertjo. Tempeljni so bili zaperti, preročišča so omolknila, sveti ogenj vestin je ugasnil, olimpijske igre so leta 394 zadnjikrat obhajali. Vsled teodozijevega ukaza so se kristjani tudi zvali «katoliški».

Sklical je v Carigrad drugi vesoljni cerkveni zbor (381) in ostro prepovedal vsaktero krivoverstvo. Krivoverce je kot upornike zoper deželnega in cerkvenega glavarja prežanjal in s hudimi kaznimi kaznoval. Katoliško kerkščanstvo je naglo zadobilo preveleko veljavo, kar sv. Ambrozij, slavni nadškof milanski, očitno priča.

Zahodno rimsko cesarstvo od stalne razdelitve do njegovega pogina (395—476).

Teodozij je malo pred smertjo carstvo razdelil med svoja nedorasta sina. Starši Arkadij je dobil vzhodno rimsko cesarstvo s prestolom v Carigradu; vodil ga je zvijaški Galec Rufin. Mlajši Honorij je v dobro uterjeni Raveni caroval črez zahodno cesarstvo; vodil ga je pogumni Vandalec Stiliho.

Arkadij in skoraj vsi njegovi nasledniki so brez slavnih del živeli v svojih prekrasnih palačah sredi gizdavih zeusk in sebičnih dvorjanov, klerim so vladanje prepuščali. Vojaški zahodni Gotje so porabili priliko pa prehodili in oplenili Macedonijo in Grecijo. Vernivši se v Ilirijo je njih kralj Alarih napadel Italijo, kjer ga je izvedeni vojskovod Stiliho dvakrat premagal (pri Polenci in Veroni, 403) ter ga prisilil se zopet v Ilirijo umakniti. Da bi Italijo varovali, so Rimljani takrat zapustili svoje tabore ob gorenje-donavski in renski meji. Razni germanski narodi kot Burgundijoni, Suevi, Vandali in Alani so prestopili odperle meje ter se naselili po raznih rimskih deželah. Burgundijoni so ustanovili bur-

gundsko kraljestvo, ki je zahodno Švajco in bližnje galske pokrajine obsegalo. Vandali, Suevi in Alani so prestopili Pireneje ter po hispanskem polotoku ustanovili posebna kraljestva.

Da bi se toliko sovražnikov lože ubranil in vsaj še večje izgube ne terpel, se je Stilicho zavezal z Alarihom, kraljem zahodnih Gotov, ter mu prepustil zahodno Ilirijo in zagotovil precej veliko letno plačilo. Zato so ga nespretni zavidneži obrekovali, pri cesarji Honoriji in ga umorili (408). Razdraženi Alarih ni hotel odstopiti od zaveze ter je napadel Italijo. Leta 408 je priderl pred Rim, ki se je z velikim denarjem odkupil. Še dvakrat (409 in 410) je napadel Rim in zadnjikrat ga tudi s silo vzel in hudo opleni. Potem je šel v južno Italijo, kjer pa je nagloma umrl. Njegov naslednik Ataulf se je pogodil s Honorijem, vzel za ženo njegovo sestro Placidijo ter Gote peljal v Galijo (412), kjer so ustanovili zahodno-gotovsko kraljestvo (južna Galija in severovzhodna Hispanija), ki se je po glavnem mestu Tolozii (Toulouse) tudi tolozansko zvalo.

Valentinijan III. (425–455). Placidija se je po zgodnji smerti svojega moža vernila v Italijo ter na prestol poslavlila svojega nedoraslega sina Valentinijana III. pa v njegovem imenu vladala s prebrisanim državnikom Aecijem.

Hrabri in pošteni Bonifacij, namestnik v Afriki, se je obrekovan in prekanjen od Aecija, spuntal pa na pomoč poklical Vandale v južni Hispaniji (Vandaluzija). Njih kralj Gajzerih jih pelje (429) prek giberaltarskega preliva, siloma obsede rimske pokrajine, strahovito divja zoper prvotne stanovalece ter ustanovi novo vandalsko kraljestvo.

Ko so okoli l. 406 rimske legije zapustile britansko – kaledonsko mejo, so severni Pikti in Skotje napadali in ropali Britanijo. Ker se Britanci niso mogli sami braniti, so poklicali Angele in Sakse na pomoč. Hengist in Horza, voditelja rečenih germanskih razrodov, jih pripeljeta v Britanijo in odpodita kaledonske sovražnike; potem se pa sama polastita dežele in ustanovita s edméri anglo-saksonskih kraljestev (445).

Silna nevarnost je rimski oblasti in celi zahodni Evropi protila od hunskega kralja Atila (444–453). Ta je iz svojega središča ob Tisi na Ogerskem podjarmil vse narode od Volge do Rena. Pa to velikansko kraljestvo mu ni zadostilo; sklenil je zahodno-rimsko cesarstvo podjarmiti ali vsaj ponižati. L. 450 je peljal več kot polmilion vojščakov prek Avstrije, Bavarije do Rena, kjer je huncundsko kraljestvo uničil. Prišedši v Galijo je napadel terdni Orlean (Cenabum Avreliani); pa umakniti se je moral. Rimsko vojsko z Aecijem in zahodni Gotje z kraljem Teodorihom pa nektera druga germanska plemena so ga popadla na Katalavnskem polju (Châlons sur Marne, 451) ter ga užugala. V tej najbolj kervavi bitki,

ki jo zgodovina pozna, je baje bilo ubitih nad 180000 vojščakov. Atila je z razbito vojsko bežal v svoje središče ob Tisi in se pripravljaj za novi naval na rimsko carstvo. Naslednje leto (452) je derl prek Alp v Italijo, siloma vzel in razdjal Oglej (Aquileia) in mnogo mest v severni Italiji. Napravljaj se je proti Rimu, pa papež Leo I. ga je izprosil, da je zapustil Italijo in se vernil v domačijo. Prišedši v velikansko stolno vas je kmalu potem umrl nagle smerti (453). Njegovo kraljestvo se je hitro razderlo; podjarmljeni narodi so znova zadobili svojo samostalnost.

Valentinijan je sumil, da Accij streže, po prestolu in umoril ga je z lastno roko (454). Accijevi prijatelji so se pa zarotili zoper cesarja in ga ubili (455). Glavni zarotnik Petronij Maksim je nasledoval in snubil vdovo, cesarico Evdoksijo. Ta je zoper morilca svojega moža poklicala Vandale na pomoč. Kralj Gajzerih pripelje svoje divje trume, s silo vzame mesto, po katerem vojaki 14 dni ropajo. Zmagani P. Maksim je bil ubit od razdraženih Rimljanov. Gajzerih je nazadnje v sužnost odpeljal mnogo tisoč prebivalcev, med njimi tudi Evdoksijo in njene hčere.

Naslednjih 5 cesarjev je samovoljno imenoval in odstavil Suevec Ricimer, nadpoveljnik tujih pomočnih polkov. Po njegovi smerti (472) je vojskovod Orest na prestol postavil svojega sina **Romula Avgustula** (475). Ker Orest ni hotel pomočnih polkov dostojno obdarovati, so se spuntali. Heruli, Rugi in Sciri so se zavezali in s herulskim knezom Odoakerjem šli nad Oresta ter ga v Paviji oblegovali. S silo so mesto vzeli, Oresta umorili, sina (Romula Avgustula) pa s prestola pahnili (476). Odoaker se je sam polastil oblasti ter se zval «kralj Italije». Tako je nehala za hodno rimsko cesarstvo.

O m i k a.

Vera Rimljanov je nastala kakor njih država iz sabinskih in latinskih snovi; pravljica pa je zaznamovala kralja Numa kot osebnega enotnega začetnika njih verstva. Potem so si prisvojili mnogo iz etruškega verstva. Tudi Helenci so imeli veliko vpliva na-nje. Poslej so se Rimljanje privadili, bogove podjarmljenih narodov preseljevati v glavno mesto velikanske države. Izvirni **staro-italski** bogovi so bili: Jupiter, Junona, Mart, Vesta. **Latincem** lastni: Saturn, Opa, Pika in Faun (Luperk), **Sabincem** pa Sol, Luna, Jan in Kvirin.

Razdelimo jih tudi lebkó po njihovih lastnostih in po obsežku njihove oblasti.

1) **Nebeški bogovi**: Jupiter, bog nebes in kralj zemlje, je varuh pravice in mogočni bojni bog (Stator, Feretrius); zato so mu zmagoviti vojrodi na Kapitolu (Capitolinus) darovali bojno pripravo (spolia opima), ki so jo ubitemu sovražnikovemu poveljniku vzeli. — Junona, žena jupitrova, je kraljica nebes in var-

hinja žen. — Jan' sperva bog svetlobe, poslej pa začetka in konea, izhoda in vhoda; zato so ga upodobljali z dvojnimi obrazom. — Minerva, sosebno pri Etruskih češčena, bliskajoča boginja višin in začetnika umetelnih iznajdeb. — Apolin je iz gerškega vzet bog. — Dijana (Jana), sperva boginja svetlobe, poslej boginja lune. — 2) Mart in njemu podobni bogovi: Mart, starodavni italjski bog, sperva bog narave, načelnik poljedelstva in živinoreje, poslej bog vojske. — Sabinci so boga vojske zvali Kvirina. — Faun, dobrodejni duh hribov in ledin, je rodovitne delal njive in živali: Pastirji so ga sosebno čestili in Luperka zvali. — 3) Venera in njen krog: Venera, lepa žena spomladi in vsega cvetja, je boginja vertov, zelenjadi in vinogradov. Sosebno so jo častili kot začetnico rimskega ljudstva. — Vertumen, bog jeseni, in njegova žena Pomona, boginja sadja. — Bogovi zemlje in poljedelstva: Telura je boginja zemlje in setve. — Saturn je bog setve in začetnik italjskega poljedelstva; njemu na čast so praznovali „saturnalia“, ki je bil eden izmed naj večih rimskih praznikov. — Opa, boginja rodovitnosti in obilnosti. — 5) Podzemeljski bog Ork, kralj podzemlja; zval se je tudi Dis-pater. 6) Neptun je bil bog voda. 7) Vulkan bog ognja. — Vesta, boginja ognjišč. Dalje so Rimljani posebevali razne pojme in jih kot posebne bogove častili. Fortuna („sreča“), Victoria („zmaga“), Spes („upanje“), Pax („mir“), Juventus („mladost“), Virtus („krepost“) i. d. Rimljanom lastna je vera v duhove varhe (genije), v hišne bogove (penate), v obožene duše zamerlih (lare) in v duše rajncih sploh (mane).

Čestili so bogove z molitvami, obljubami, darovi in prazniki. Darila so bila kervava ali nekervava; v prvotnih časih so darovali tudi ljudi. Duhovništvo (glej str. 96). — Za vedeževanje so imeli posebne duhovnike: Avgure in haruspikse. Avguri (gl. str. 96) so prerokovali iz ptičjega letanja, iz zobanja svetlih piščet in drugih naravnih prikazkov (prodigia, portenta, omina). Haruspiki so razodevali prihodnost iz droba bogovom zaklanih živali (kot iz serca, jeter) (extispicia). Sibilske bukke (gl. str. 100).

Slovstvo. Pesništvo se je počasi razvijalo, in še takrat, ko je dospelo najvišjo stopinjo, je prerado posnemalo gerške vzore. V tako zvani zlati dobi so za cesarja Avgusta naj bolj sloveli P. Vergilij Maron (70—19 pr. K.), P. Ovidij Nazon (43 pr. K. — 17 po K.) pa Kv. Horacij Flak (65 pr. K. — 8 po K.).

Med znanstvi se zgodopisje naj bolj odlikuje. K. Iulij Cezar je v prostem jeziku živo popisal svoje galske in notranje vojske („commentarii de bello gallico et de bello civili“). Salustij Krisp (86—35 pr. K.) je popisal katilinovo zaroto in jugurtovo vojsko. T. Livij je sestavil obširno zgodovino rimske države od začetka mesta do družove smerti (historiae ab urbe condita l. CXLII). Ohranilo se je le nekoliko bukev njegovega v resnici narodnega dela. Deloma še bolj pa slovó dela zgodopisca cesarjev prvega stoletja po Kristusu, bistrornega in jedernatega Kornelija Tacita.

V zemljepisji, modroslovji in nekoliko v prirodopisu so Rimljanje ustvarili le malo samostalnega in temeljitega. Po pravici pa slovinjihovo pratoroznanstvo. Gaj in Papinijan (v 2. stoletji po K.) in Ulpijan, pretorjanski načelnik za Aleksandra Severa, so prištevajo najslavnejši pravoslovci. Poslej je Trebonijan za bizantinskega cesarja Justinijana (530) vredil obširni zakonik (corpus juris) ter podlago postavil rimskemu pravoslovju. — V okli zvezi s pravoslovjem in državoznanstvom sploh je jako razvito rimsko

govorništvó. Njega razvitek so posebno pospeševale državne naprave, občitne obravnave pred sodnijo pa v narodnih zborih in v starešinstvu. Izmed množice izvrstnih govornikov so se ohranili le ciceronovi govori (gl. str. 131).

Umetnost rimljanska ni izvirna. Njihove stavbe za kraljev in v prvotnih republikanskih časih so bile izdelane po etruških vzorih; v poslednjih dobah ljudovladstva so se pa ravnale po gerških zgledih. Etruška zidava na oblok se je pri njih posebno razvila, in po tem se naj bolj ločijo od Gerkov. Občudovanja vredne so njihove stavbe, namenjene dejanskim potrebam. Vodotoki so v premnogih oblokih deržali iz daljnih krajev v mesto. Velikanski povodniki in smradoloči so še današnjega dne tako trdni, kot da bi bili včeraj narejeni. Enake trdnosti so rimske ceste, ki so na vse strani prepegale nezmerno cesarstvo. Imenitni cesarji so slavili svoje zmage in njim na spomin postavljali slavoloke (Konstantin veliki) in velikanske stolpe (Trajan). Silno lepo so izdelane njih kopeli. Obloki in okrogla zidava je zedinjena v velikih amfiteatrih, katerih naj večí, kolizej imenovan, se je ohranil do današnjega dne. Vzora okrogle zidave sta vestin tempelj in panteon. Jako raznolični so rimski nagrobni spominki; vendar se med njimi pogosto nahajajo okrogli velikanski stolpi (hadrijanov nagrobni spominek pa oni Cecilije Metelo). — Za cara Trajana in Hadrijana se je bila rimska zidarija povzdignila na najvišjo stopinjo; v naslednjih časih je bila zidava preobložena in se je preveč oddalila od proste lepote.

Še dosti manj izvirno je rimsko slikarstvo in kiparstvo. Posnemali so gerško umetnost. Dolgo časa so bogatini po gerških krajih skupovali ali s silo jemali gerške kipe in slike ter z njimi zaljšali svoja poslopja. Tudi so najemali gerške umetnike, ki so krasne stavbe cesarjev in drugih mogočencev še slikani in kipovi lepšali.

Poverstni zgodopisni pregled.

I. Od najstarejših časov do Cira, kralja perzijanskega (558).

- 3892 (3642) Menes, prvi egiptovski kralj.
 2100 Kralj Amenemha III. (Merij) iz Teb.
 2100—1600 Hiksosko kraljestvo v Egiptu.
 2000 Abraham. Nimrod. Preseljevanje Ariancev v Indijo.
 1500 Mozes; 12 izraelovih rodov gre iz Egipta v Kanaan.
 1500—722 Doba cvetiče feničanske moči.
 1394—1328 Ramz II. veliki (Sezostis), naj slavniji egiptovski kralj.
 1270 Ramzenit, bogati egiptovski kralj.
 1250 Nin in Semiramida. Asirsko kraljestvo (1250—606).
 1104 Dorci se polaste Peloponeza.
 1095—975 Saul, David, Salomon.
 975 Ustanovitev judovskega in izraelskega kraljestva.
 850—775 Likurg, spartanski postav dajalec.
 814 Ustanovitev mesta Kartagine. Elisa (Didona).
 776 Začetek štetja let po olimpijadah.
 753 Ustanovitev mesta Rima. Kralj Romul (753—716).
 730—710 Perva mesenska vojska. Aristodem.
 722 Salomonsko razdore izraelsko kraljestvo. Asirska sužnost.
 715—672 Numa Pompilij, ustanovitelj rim. bogočastja.
 708 Začetek medijanskega kraljestva.
 772—641 Tul Hastilij. Razrušenje Albe-longe.
 670 Psametihi, prvi saški kralji.
 648—630 Druga mesenska vojska. Aristomen.
 640—616 Ank Marcij. Početek prostega ljudstva (plebejcev).
 620 Drakon iz Aten.
 616—578 Tarkvinij Prisk.
 616—600 Neho, drugi saški kralj (Bitka pri Megidi 608).
 606—538 Novo babilonsko kraljestvo. Nabopolasar.
 604—562 Nebukadnezar (Bitka pri Karkmiši 606).
 594 Solon, atenski postavodajalec.
 586 Konec judovskega kraljestva. Babilonska sužnost.
 578—534 Servij Tulij. Sotnjska ustava.

II. Od Cira do Aleksandra velikega (558—336).

- 560—527 Pizistrat, samosilnik atenski.
 558—529 Cir. Konec medijanskega kraljestva (558).
 549 Krez. Konec lidijanskega kraljestva.
 534—509 Tarkvinij, imenovan ošabni, zadnji rimski kralj.
 529—522 Kambiz. (Krivi Smerdij).
 521—485 Darij I., sin histaspov.
 510 Konec samosilstva Pizistratidov v Atenah.
 509 Klitan prenaredi solonovo ustavo. Ostracizem.
 500—494 Vstaja Jonev. — Začetek plebejskega tribunstva (494).
 491 Korijolan, prevzetni plemič rimski.
 490 Bitva pri Maratonu. Miltijad.
 481—458 Rimske vojske z Vejani, Volsejani, Ekvijanci. Pogin Kabijevci (481).
 480 Boji v Termopilah (Leonida) in pri Salamini (Themistoklej).
 479 Bitka pri Platejah in pri Mikali.
 471 Atenske vodstvo. Aristid, imenovan pravični.
 465—456 Tretja mesenska vojska.
 451—450 Decemviri in postave na dvanajstih ploschah.
 449 Konec perzijanskih vojsk; bitka pri Salamini na Cipru.

- 444 Vojaški tribun; cenzorstvo.
 431—404 Peloponeška vojska. Periklej † (429).
 421 Nicija sklene mir s Spartanci.
 415—413 Atenska vojska v Siciliji. Alcibijad † (404).
 410 Atenska zmaga pri Cioiku.
 405 Spartanska zmaga pri Egospotamu. Lizander.
 404 Atenci se udajo Spartancem. 30 samosilniki v Atenah.
 401 Bitka pri Kunaksi. Cir mlajši †.
 395 Spartanska izguba pri Halijartu. Lizander †.
 394 Spartanska zmaga pri Koroneji. Agezilaj.
 389 Galci zmagajo ob Aliji Rimljane.
 387 Antalkidov mir s Perzijanci.
 383 Spartanci se polaste grada Kadmeje v Tebah.
 361 Bitka pri Levktri. Epaminonda in Pelopida.
 367 Pervi plebejec za konzula izvoljen. Pretorstvo.
 362 Bitka pri Mantineji. Epaminonda †.
 359—336 Filip, kralj macedonski.
 356—346 Perva sveta (focijanska) vojska.
 342—340 Perva samniška vojska.
 338 Bitka pri Keroneji. Propad gerške samostalnosti.

III. Od Aleksandra vélk. do punskih vojsk (336—264).

- 336—323 Aleksander vélik.
 334 Aleksander zmaga ob Graniku in pri Isu (333).
 331 Aleksander zmaga pri Arbeli. Konec perzijskega kraljestva (330).
 327—325 Aleksandrove vojske v Indiji.
 325—304 Druga samniška vojska.
 323 Ptolomej Lagi ustanovi egiptovsko kraljestvo.
 321 Rimljani se udajo v kavdinski soteski.
 312—64 Sirsko kraljestvo. Selevk Nikator (312—281).
 301 Bitka pri Ipsu.
 298—290 Tretja samniška vojska.
 282—272 Vojska s Tarenčani in Pirom, kraljem epirskim.

IV. Od I. Punske vojske do cesarja Avgusta (264—30).

- 264—241 Perva punska vojska. Sicilija prva rim. provinca (241).
 260 Rimska zmaga pri Milah. Pri egatskih otocih (242).
 218—201 Druga punska vojska. Hanibal zmaga ob Ticinu in Trebiji (218), pri trazinemskem jezeru (217), Kanah (216).
 215 Hanibal izgubi bitki pri Noli in Bereventu.
 207 Hazdrubal izgubi bitko ob Metavru in †.
 202 Hanibal „ „ pri Zami.
 200—197 Perva macedonska vojska. Bitka pri Kinosefalah (197).
 191—189 Sirska vojska. Bitka pri Magneziji (189). Antioh v. (224—201).
 171—168 Druga macedonska vojska. Bitka pri Pidni (168).
 149—146 Tretja punska vojska. Razrušenje Kartagine (146).
 148 Tretja macedonska vojska. Macedonija rimska provinca.
 136 Razrušenje Korinta. Rimska provinca Abaja.
 133 Razrušenje Numancije. Tiberij Semp. Grah (lex agraria).
 123—121 Kaj Semp. Grah in njegove postave.
 111—106 Jugartinska vojska. Marij prvič konzul (107).
 113—101 Vojska s Tevtoni in Cimbrji. Marij, konzul (104—101), zmaga Tevtonov pri Sekstijevih toplicah (102), Cimbre pa pri Vercelah (101).
 91—88 Vojska s italikimi zavezniki.
 88—82 Perva notranja vojska (med Marijem in Sulo).

- 87—84 Perva mitridatova vojska. Sula zmaga pri Keroneji (86) in Orhomeni (85).
 82—79 Sulovo samovladje. Sula † (78).
 80—72 Vojska zoper Sertorija. Metel Pij in Pompej veliki.
 78—67 Vojske z morskimi roparji. Pompej jih zmaga (67).
 74—64 Tretja mitridatova vojska. Lukul in Pompej, Sirija rim. provincija.
 73—71 Vojska z borilci in sužniki. Spartak. Licinij Kras.
 63 Ciceron (106—43) in katilinova zarota. Bitva pri Pistoriji.
 60 Pervi triumvirat. Pompej Kras in Cezar.
 58—51 Cezar podjarmi transalpinsko Galijo.
 48 Cezar zmaga Pompeja pri Farzalu.
 46 Cezar zmaga Pompejevce pri Tapsu; pri Mundi (45).
 45—44 Cezar samovladar in umorjen (44).
 43 Drugi triumvirat. Oktavijan, Antonij in Lepid. Ciceron †.
 42 Boljarji in republičanci poginejo v bitki pri Filipih.
 31—30 Vojska med Oktavijanom in Antonijem. Bitka pri Aktiji (31).
 30 Oktavijan (Avgust) samovladar.

V. Od cesarja Avgusta do razpada zahodnega rimskega cesarstva (30 pr. K. — 476 po K.)

- 30 pr. K.—14 po K. Oktavijan Avgust, prvi cesar rimski.
 4 ali 7 (?) Kristovo rojstvo.
 9 po K. Arminij uniči Vara v tevtonskem-lesu.
 14—37 Cesar Tiberij. Germanik, Sejan.
 37—41 K. Julij Cezar Kaligula.
 41—54 Klavdij. Pervi kos Britanije podjarmljen.
 54—68 Neron. Pervo preganjanje Kristjanov 65.
 69—96 Flavijeviči: Vespazijan, Tit, Domicijan.
 70 Tit razruši Jeruzalem.
 79 Ognjenik Vezuv pokonča Pompeje, Herkulan in Stabije.
 98—117 Trajan; pribojuje Dacijo (106), Armenijo (114), Mezopotamijo, Asirijo (115), Nubijo. Največa obširnost rimskega carstva.
 117—137 Hadrijan.
 137—161 Antonin Pij.
 161—180 Mark Avrelj. Vojska s Kvadi in Markomani.
 181—192 Komod, prvi pretorijanski cesar.
 193 Pretorijanci prodajo carstvo Didiju Julijanu.
 284—305 Dijoklecijan in njegovi sovladniki.
 308 Šestero cesarjev v rimskem cesarstvu.
 313 Licinij in Konstantin priznata kerščanstvo.
 324—337 Konstantin veliki. Kerščanstvo za državno vero spoznano.
 325 Pervi vesoljni cerkveni zbor v Niceji. Arij.
 337—361 Kostantinovi sinovi delé carstvo, ki je Konstancij nazadnje zopet zedinil (353—361).
 361—363 Julijan odpadnik.
 364—378 Valentinijan († 375) in Valent pri Adrianopolji † (378).
 395 Teodozij veliki (378—395) razdeli carstvo med Arkadija in Honorija.
 375 Začetek preseljevanja narodov. Hunci.
 409 Vandali, Alani in Suevi v Hispaniji.
 410 Alarih, kralj zahodnih Gotov, vzame Rim in ga opleni.
 412 Zahodni Goti v Galiji in Hispaniji.
 425—455 Valentinijan III.
 429 Gajzerih gre iz Hispanije v Afriko.
 451 Atila zmaga na katalavnijskem polju.
 455 Gajzerih vzame Rim in ga opleni.
 476 Romul Avgustul, zadnji rimski cesar. Odoaker.

KAZALO.

Predgovor	III
Vvod	1
Pojem zgodovine	1
Zgodovinska pomočna znanstva	1
Razdelitev zgodovine	2
Stari vek	2
Občne zemljepisne opombe	2
Občne narodopisne opombe	3
Občne omikopisne opombe	4
Zemljepisni pregled starega sveta	4
Azija	4
Afrika	5
Evropa	6
I. Azijski in afriški omikani narodi	
Izraelci	7
Dežela	7
Zgodovina	7
Omika	10
Feničani	
Dežela	10
Zgodovina	11
Omika	12
Kartaginci	
Dežela	13
Zgodovina	13
Omika	14
Egipčani	
Dežela	14
Zgodovina	15
Omika	17
Asirci in Babilonci	
Dežela	19
Zgodovina	20
Omika	22
Indijanci	
Dežela	23
Zgodovina	24
Omika	24
Iranski narodi	
Dežela	26
Zgodovina	26
I. Baktrijanci	26
II. Medijanci	27
III. Perzijanci (Cr., Kambiz in Darij)	29
Omika	32
II. Evropski omikani narodi	
Gerci	
Dežela (Severno, srednje in južno Gersko)	33
Otoki	37
Zgodovina	38
Pervotni prebivalci	38
Tuje naselbine (Kadem, Pelop, Cekrop in Danaji)	39
Junaška doba	40
Heraklej (Herkul)	40

Tezej	Stran 41
Pot Argonavtov v Kolhido	42
Tebanski vojski	43
Trojanska vojska (Ilijada)	44
Nekateri junaki iz gerškega tabora in njihova pot v domovino (Agamemnon, Menelaj, Ahilej, Nestor, Telamonov Ajant in Odisej (Odiseja))	45
Preseljevanje gerških narodov	48
Sparta	49
Likurg	49
Perva mesenka vojska (730—710)	51
Druga mesenska vojska (648—630)	52
Efori	53
Spartansko vodstvo	53
Atene	
Kraljestvo	53
Plemeniška vlada (Drakon, Kilon)	53
Solonova ustava	55
Pizistratidi (560—510)	57
Klistenova sprememba solonove ustave	58
Gerške naselbine	59
Edinstvo gerških razredov	59
Perzijske vojske (500—449)	
Vstaja Jonev (500—494)	61
Darijevi vojski zoper evropske Gerke	61
Kserksova vojska zoper Gerke	62
Atensko vodstvo	65
Periklej	67
Peloponeska vojska (431—404)	69
Spartansko vodstvo (404—379)	73
Obligarhi, atenski oblastniki (404—403)	73
Sokrat (460—399)	74
Sparta in Perzija	75
Sparta in Tebe (387—371)	76
Tebansko vodstvo (371—362)	77
Perva sveta (focijanska) vojska (356—346)	77
Demosten in vojska s Filipom, kraljem macedonskim	78
Sveta vojska zoper Amfiso in bitva pri Keroneji (339—338)	79
Omika	80
Macedonci	
Dežela	83
Zgodovina	84
Pred Filipom II.	84
Filip II. (359—336)	84
Aleksander veliki (336—323)	85
Aleksandrovi nasledniki	89
Rimljani	
Dežela	90
Zgodovina	94
Pervotni italški stanovalci	94
I. Doba rimskih kraljev (753—510 pr.K.)	
Pravljica o začetku Rima	94
Sedmero rimskih kraljev	95
II. Doba ljudovladstva (510—80 pr.K.)	
A. Plemeniška vlada	
Ljudovladska ustava	101
Vojska zoper Etruščane in Latince	101

Izselitev plebejcev pa ustanovitev ljud. tribunov	Stran 102
Korijolan in vojska zoper Volščane	103
Vojska z Vejani (486—474)	104
Decemviri	104
Zadnja vojska z Vejani (405—396)	106
Galei v Rimu	106
Licinijevi predlogi in njih nasledki	107
B. Prava ljudovlada (366—30)	
Perva samniška vojska (342—340)	108
Zadnja latinska vojska (339—337)	108
Druga samniška vojska (325—303)	109
Tretja samniška vojska (298—290)	109
Vojska s Tarentinci in kraljem Pirom (282—272)	110
Perva punska vojska (264—241)	111
Pridobitve Rimljanov od I. do II. punske vojske	113
Druga punska vojska (218—201)	213
Perva macedonska vojska 200—197)	117
Siriska vojska (192—189)	118
Druga macedonska vojska 171—168)	118
Tretja " " in podjarmljenje Gracije (148—146)	119
Tretja punska vojska (149—146)	119
Luzitanska in numantinska vojska (152—133)	120
Notranje rimske razmere	121
Grahovski nemiri (133—121)	121
Jugurtinska vojska (112—106)	123
Vojska s Cimbri in Tevtoni (113—101)	124
Vojska z italjskimi zavezniki (91—88)	125
Notranja vojska med Marijem in Sulo (88—82)	123
Perva mitridatova vojska (87—84)	126
Sulovo samoveliteljstvo (diktatorstvo) (84—79)	127
Sertorij in Lepid (80—72)	128
Vojska z morskimi roparji (67)	129
Zadnja vojska z Mitridatom (74—64)	129
Katilinova zarota in Ciceron (63—62)	130
Pervo trivladje (60—53)	131
Cesar in njegove vojske v Galiji (58—51)	132
Notranja vojska med Pompejem in Cesarjem (49—48)	133
Cezarjeva zadnja vojska zoper Pompejeve (47—45)	135
Cezar samovladar (45—44)	136
Mutinska notranja vojska (44—43)	136
Drugo trivladje (43—36)	137
Vojska med Oktavijanom in Antonijem	138
Doba rimskih cesarjev (30 pr. K. — 476 po K.)	
Cesar Avgust (30 pr. K. — 14 po K.)	138
Cesarji iz avgustove hiše (14—68)	139
Flavijevi (69—96)	142
Doba izverstnih cesarjev (96—180)	143
Pretorijanski cesarji (180—284)	144
Dijoklecijan (284—305)	145
Konstantin veliki (324—337)	146
Kerščanstvo	146
Konstantinovi nasledniki do preseljevanja narodov (337—375)	148
Začetek preseljevanja narodov	149
Zahodno rimsko cesarstvo od stalne razdelitve do njegovega pogina (395—476)	160
Omika	162

930

JESENKO J.

Občna zgodovina

Go Dom

70066561

COBISS O

HOUGHTON MIFFLIN